

Harc és fegyverletétel Világoson
Oroszdúlás Losoncon
Kalandok
Romantika, Szerelem
Hitvallás
Finom humor
Közélet

.... azt gondoltad, hogy ez egy hollywood-i szuperprodukció forgatókönyv-vázlata? Nem az. Ez a

Fábry-család története

Fábry János emlékiratai I. 1830-1867.-ig

FÁBRY JÁNOS EMLÉKEZETE

(Rimaszombat, 2008. január 19.)

Gömör-Kisbonti Műzeum Egyesület
Református Tudományos Gyűjtemények
(másokkal együttműködésben)

Hitvallásom

Előszó

Tudom, hogy e könyv nem téríti ki medréből a világ folyását; tudom, hogy mit ide leírok, nem jut el a nyilvánosságra; nekem jól esik, hogy a magam fölfogását, meggyőződését, hitét papírosan is kifejezhessem.

Egész életemben tartózkodtam hitvitába bocsátkozni, de ha ki nem kerülhettem, szabadon, mint ezt a protestáns ember teheti, nyíltan és tárgyilagosan meggyőződésemet kifejtettem. A másét nem kárhoztattam, mert a vélemény, a meggyőződés, a hit szabadságát mint az egyéni auto... tiszteletben tartom.

A bírálóat azonban minden téren jogos. Ezzel éltem én is.

ÉLETEM első feléből.

A mulandó életből az számít, ami tettül marad, nem az, mit felőle mondanak.
/Kossuth Lajos/

In mite materiam viteris, qui scribitis aequam
Viribus, et versate din, quid ferre ve...
Quid valeant humani.

/Horatius Ars. pret. v. 38-40./

ELŐSZÓ

Nagy emberek, országos tekintélyek a közpályán szerzett tapasztalataikat, amint a nemzeti élet fejlődésének tényezői voltak, megvilágítva korunk gondolkodásmódjával, emlékirataikban teszik közzé. Ezzel hiteles adatokat szolgáltatnak a történelem megírásához. Emlékirataim erre távolról sem tarthatnak igényt. Családom számára írok.

A tenger cseppjei eltűnhetnek, nem veszi észre senki, megmarad azért tengernek. A csillagok közül is eltűnhetnek egyik-másik, a többi azért ragyogni fog. Az erdőn kivágják a vén törzseket, megrikkulhat az erdő, de a hajtások pótolhatják a hiányt. Elmúlásukat alig, csak a változást veszik észre.

A kis emberek becsét egyedül csak a család érzi, s érti meg ezt az önbírálszerű könyvet, mely magában kívánja foglalni egy emberi élet eseményeit és törekvéseit. Bár életem és pályám – mint minden kis munkás élet – nincs híjával a tapasztalatoknak, a tanulságnak, mégis zárva maradnak a könyv lapjai az idegen szemek előtt, mert sem a hiúság sem önzés nem voltak rugói életemnek.

Nem akarok életrajzot sem írni, bár szükségesnek tartom az önélet írást, ha az tárgyilagos, mert a közpálya emberének munkásságáról hiteles adatokat nyújt. Hogy életem folyását is összefoglalva – azt hiszem nem végzek fölösleges munkát, mely visszatükrözi múltamat. Különben – nyugalmam e napjaiban, a hetvenedik év küszöbén – már itt az ideje a számadásnak.

XX

Abszolút erkölcsi tisztaság, valódi humanizmus, benső vallásosság a kötelesség igaz szeretete voltak ideáljaim. Nem személyes motívumok, hatalmi érdek, uralmi vágy adtak ingert cselekvéseimnek. Meggyőződést és eszméket vittem az élet küzdelmébe.

Meggyőződésem ellen sohasem cselekedtem. Odaálltam, hol ezt szabadon kifejezhettem s eszméimet nyíltan követhettem. Inkább félrevonultam, hol meddővé válhatott vala munkám. De ott, hol hivatásom utalt, bár állta legyen szemben a vak elfoglaltsággal, a silány önzéssel, a közügy érdekében fölvettem a harcot. A következmények rendszerint megadták nekem az elégtételt, melyből erőt, bátorságot, kitartást meríték.

A küzdelmek és keserőségek tehát nem fosztottak meg soha az önbizalomtól, sőt a jónak, az igaznak szeretete még fokozta bennem az energiát, mellyel szolgáltam a közügyet.

XX

Lett volna módom, hogy azt is elmondjam – jóval tágabb körben talán magasabb fokon is érvényesülni, hanem egyéniségem, azaz alapvonása, hogy tisztában voltam önmagammal, talán tehetségemet fölülmúló feladatokra nem éreztem elég bátorságot vállalkozni. Családi neveltetésem is inkább a családi élet ápolására utalt. Ez volt az én világom, erős pozítióm. Igyekeztem mindig erősíteni a kapcsolatokat azon család tagjai közt, kikhez tartozom, szilárdakká és bensőkké tenni gyermekeim közt. A siker teljesen megnyugtató.

Vajha ezután a nemzedékeken keresztül változatlanul élne az együvé tartozás érzete! Hassa át utódaimat az igaz szeretet melege, hogy lássák és érezzék benne a család minden viszonyaiban a fenntartó erőt.

Rimaszombat, 1899. június 3.

Fábry János s.k.

I. Domus optima

1. A Fábry család

A származás nem személyes érdem. Súly nem fektetek az eredetre, de mert sok családom valamely tagját érdekelheti, megírom röviden azon adatok alapján, melyeket édesatyám közléséből ismerek.

A Kovách és Fábry család igen elterjedt egész hazánkban. A XVII. században Hont és Nógrád megyékben e néven több kiváló szereplője élt.

Egyik ágáról a Kovách családnak csak annyit tudok, hogy Szécsénykovácsiban volt birtoka. Ez volt a kovácsii Kovách nemes család. Ebből származott az a Kovách leány, ki a XVIII. század közepén egy Hontból Nógrádba származott Fábry záva... ev. lelkésznek felesége. A derék házaspár gyermektelen lévén magához vette az asszony férfi testvérének, a korán elhunyt Józsefnek öt éves Ádám fiát. Gyöngéd szeretettel viselték gondját, sőt a lelkész saját családi nevével fölruházva törvényesen adoptálta az árvát.

A kisleány bátyja elpörölte az örökséget tőle s a gyermek nevelőszüleire volt utalva. Papnak szánták, de alig tizenkét éves korában a tudós lelkész elhalt. Özvegye Losoncra került. Itt tovább járt iskolába, azonban egy tűzvész alkalmával az özvegy Papné háza és minden ingóság elégvén, maga is belebetegedett és rövid idő múlva meghalt.

Másodszor is árvaságra jutott a jól kifejlett erőteljes és szorgalmas fiú, kit egy távoli rokona ezután magához vett s tímár mesterségre, mely akkor igen jövedelmező iparág volt, fogta. Tanuló éveit befejezván már 21 éves korában céhbe állott s önállóan folytatta iparát. Majd Urbán Márton vagyonos polgárnak /felesége Bodnár Katalin/ Judith leányát feleségül vevén csakhamar gyarapodni kezdett és apósa telkén a Varga utcában házat épített. E házasságból két leány /Judith és Zsuzsánna/ és egy fiú származott. Ez volt édesatyám Dániel. /Judith Gaál Dánielhez Zsuzsánna Visnyovszki Mihályhoz rákói ev. tanítóhoz ment nőül./

Nagyatyám egyik útjában, midőn sötét éjjel valami meredeken szekere feldől, vesztette életét. Halva hozták haza. Atyám tíz éves korában maradt árván, midőn mindkét nénje már férjnél volt. Édesanyja tovább járatta a latin iskolába, mert papnak szánta, azonban hosszas betegeskedése miatt végre is szabó mesterségre volt kénytelen menni. Nagy lelki fájdalmat érzett, midőn az iskolától elvonták, mire öregember korában is szomorúan emlékezett vissza. Végre beletörődött. Tanuló éveinek befejezése után haza jött s az apai házban meglepedett. Édesanyja ekkor már nem élt.

Kifogástalan magatartásának és fáradhatatlan munkálkodásának méltó jutalma lett egy ritka szép és nemes tulajdonságokkal fölruházott feleség: Sándor Juliánna, egy jómódú polgárcsalád leánya.

XX

Atyám középmagas, izmos erőteljes, ép szervezetű férfiú. Teljes életében, amint tisztán emlékszem, fekvőbeteg nem volt. Borotválkozott, de tömött bajusza épségben. Negyven éves korában szürkülni kezdő haja hamar megőszült. Értelmessége distinguálta őt polgártársai közt. A kiterjedt rokonság tanácsadóját, az egyház gondnokát, pénztárosát, a város egyik tanácsosát tisztelte benne. Vallásossága és egyházszeretetet példaadó. Gondolkodása józan s a gyakorlati életnek megfelelő. Humánus érzelmei az élet minden viszonyai közt összhangban állnak. Igazságos és szigorú minden hivatásában. Munkás és takarékos változatlanul. Ez hozta meg családjának a jólétet. Házát a köztisztelét vette körül.

Anyám az anyák mintaképe, a megtestesült jóság, a család valódi géniusza. Fialat korában mint az idősebbektől hallottam egyik kiváló szépség. Deli természetét, egészséges piros arcszínét még idősebb korában is megtartotta. Szelíd, nemes érzelmeinek melegét nem csak mi gyermekei, hanem mások is érezték. A rokonság édesanyjaként szerette és

tisztelte. Istenben való bizalma határtalan. Igazi keresztény nő. A munkában fáradhatatlan, gyerekeinek nevelésében utólrhetetlen. Gyöngéd és gondos az önfeláldozásig. Háztartásában példás rend és tisztaság uralkodott. Házi szükségleteit kerti és mezei jövedelméből fedezte. A családi élet számára megelégedést és boldogságot biztosított.

Házasságukból hat gyermek származott. A harmadik /János/ és a hatodik /Erzsike/ kis korukban elhalván négyen maradtunk. Dani a legidősebb 1814-ben, Samu 1820-ban, Mari 1826-ban született. Dani volt köztünk csak gyengébb szervezetű, míg a két utóbbi erőteljessége s épsége által tűnt ki. És mégis Mari dőlt ki közülünk legelőbb, míg Samu elérte életének 78. évét. A jó testvér mértékfölötti munkásságának lett 41 éves korában áldozatává.

Én voltam a második János fia szüleimnek, ragaszkodva a bibliai nevekhez.

XX

Anyám háza Isten háza volt. Reggelenként fölhangzott az ének, aztán az imádság. Ezzel fejeztük be a napi munkát este. Az asztal áldását imával kértük és köszöntük.

Vasárnaponként a napi áhítatosságon kívül nekünk kellett az „Áhítatosság imáiból” egy egy elmélkedést is fölolvadni, sőt néha az Újtestamentumból egy részletet. El nem maradt ilyenkor a délutáni hálaadás. Vasárnap és ünnepkor télen nyáron nem mulasztottuk el a templomi istentiszteletet. Az egész család együtt ment.

Nem volt hallható az atyai házban egy incorrekt szó. A cseléd is, ha eljárt a szája, kénytelen volt elhagyni szolgálatát. Azt tartotta anyám: Jaj a megbotránkoztatónak!

Valódi evangélista keresztény ház volt.

E benső vallásosságnak megvolt a következménye. Mély gyökeret vert lelkünkben az Isten szeretete, az erkölcsi tisztaság. Én nem restellem bevallani, hogy ezek voltak talizmánjaim az életben.

XX

Kívül-belül rend és tisztaság mindenben. Öntudatos takarékoság, ernyedetlen munkásság biztosította mindig a család jólétét. Orvosra ritkán volt szükség, mert az ép szervezet, a mértékletes és egyszerű életmód rendszerint fölöslegessé tette. Anyám sohasem volt fekvőbeteg egész agg koráig. Halála is a végelgyengülés folytán 88 éves korában következett be.

Atyám csak öreg napjaiban gyöngékedett, mert a túlfeszített munka volt visszahatással egészségére. Leányának halála és egy tüdőgyulladás siettetete és idézte elő 75 éves korában történt elhunytát.

A legbecesebb örökség az ép szervezet, a tiszta vér. A propagáció törvénye szerint csak akkor várható egy erőteljes nemzedék, ha a szülők testi és lelki integritása kétségen kívül áll. Ép, tisztavérű családok összeházasodása ennek biztosítéka. Az ellenkező esetben jár a degeneráció.

Baj, hogy erre alig vannak tekintettel, holott attól függ az egyes családok és nemzetségek ép állapotától a nemzet fennmaradása. Am a civilizáció, a modern élet, az erkölcsi nevelés hibái és hiányai pusztítólag hatnak fent és lent. Napjainkban a sorozás adatai a hanyatlást nyilván constatálják, sőt a kórházak, az örültek házai borzalmas képet nyújtanak. Egyes erőteljes családok a tisztátalan vérkeveredés folytán pusztulnak ki, és pusztulnak szemünk előtt. Az utódok elkorcsosulása világosan igazolja a bűnös elődök életparlását. „Megbünteti az atyák – s mondjuk az anyák – vétkeit a fiakban harmad és negyediziglen” beteljesül.

XX

Valahára az állam és társadalom is ébred, hogy elsőrendű kötelezettségét teljesítse maga iránt. A közegészségügy érdekében ugyan még kevés történt, de remélhető, hogy az első lépést követni fogja a többi.

Első és halaszthatatlan teendő az orvosok alapos és gyakorlati kiképzése. A tudatlan orvos csak a temetőnek dolgozik. De az igaz orvos existenciáját a lehető legjobban kell az államnak biztosítani. Gond nélkül élhessen magasztos és önfeláldozó hivatásának.

Állami intézménnyé kell emelni. Az orvos független legyen, de működése állandóan ellenőrizve. Az ő munkája mentés a jövő számára, tehát a legfontosabb valamennyi államügy közt. A lét kérdése.

Kell, hogy a néhány száz lakosú helységnek is legyen külön orvosa és kórháza. A betegek ebben találjanak ápolást tartósabb vagy ragályos betegség esetében. A központi kórházat máris eléggé jól szervezik.

Ezek a gondolatok tolnak agyamba, mikor azon családörzs élettani viszonyaira reflektáltam, melyből származom. Sit venis verbo.

Mindenkor örömet érzek, valahányszor oly családot látok, melynek gyermekei testileg-lelkileg épek, erőteljesek, egészségesekek. Ezek képezik a nemzet jövőjét.

A családi ház

A családi ház, melyben születtem, Losonc Varga utcájában, akkor még számozatlanul állott. Homlokzatával a „Berek”-re nézett. /: Bereknek nevezték a Tugár patak fűzbokrokkal, éger és más fákkal benőtt 8-10 méternyi szélességű bal partját. A jobb parton a kertek húzódtak le végeikkel. /: A szemközti utca a Tugár patakon át fahíd vezetett lejtősen fölfelé a Malom árokhoz. /: Ezt újabban végtől-végig betemették. Helyén keletkezett a kaszárnya felé vezető sugárút. /: Innen folytatólag egy keskeny, apró házak és kertek által határolt utca húzódott a „Kapun kívül”, később „Bardány” nevű nagy vásártérre. /: Az országos vásárokat akkor külföldiek is látogatták /:.

A kettős telken két ház állott szemben egymással, amint még nagyapámtól maradt, azonban 1815-ben a nagy tűz, mely az egész várost elpusztította, mind a kettőt elhamvasztotta. Szülőházam még abban az évben épült fel újra a telek nyugati oldalán. Ebben két tágas szoba volt egymástól a konyha által elkülönítve. A ház végén a kamra /: boltzott /:, mely raktáru is szolgált. A magyar ház tipikus alakja /: Akkor még a szobákat gerenda mennyezettel látták el, csak a kamrárt fedte téglalburkolat. /: Ebben húzódtak meg szüleim az 1849. I. vész után, mert a többi helyiségeknek csak a falai maradtak meg. A konyha gyermekkoromban még „hideg” volt. A takaréktűzhely még ismeretlen. Magas /: mintegy 1.20 m. /: tüzelőpad /: tiszpal /:, mely alól a kenyérsütő kemence szája nyílt. A tüzelő öntött vaslemezzel volt fedve, mely fölött a szabadkémény nyúlt fölfelé. Ebben füstölték a szalonnát, húst és kolbászt. Kemény dolog volt az ilyen nyílt konyhán, -kivált télen- a főzés-sütés. Csak a negyvenes években állították be a „spárhert”-ot. A szobák tisztességes bútortalattal voltak ellátva. Fa-és bőrrel bevont székek, -„kanapé”, álló és fiókos szekrények, asztalok, pohárszék s ágyak. A falakon sok fakeretű kép, tükör s egy 50 darab cintányért, tálat tartó „tálas” díszítették. A műhely a hátsó szobában talált helyet, 1849-től már nem volt rá szükség.

Az udvar oly tágas, hogy a szekér kényelmesen megfordulhatott. Mellékhelyiségek a házzal szemben. A gémeskút kitűnő egészséges vizet szolgáltatott. Az utcai deszkakerítésénél, a kaputól jobbra két óriási jegenyenyárfa állott s szolgált a verebek tanyájául. Elpusztulásuk után atyám eperfát ültetett helyökbe.

A kert deszkapalánkjának mentén három oldalról alma, körte, szilvafák gyakran bő termést adtak. Hátral cseresznye és meggyfák árnyékában volt az én földbe vert karókon álló asztalkám és ülőpadom, mely nyári tanulóhelyül szolgált. A ház végiben a méhes hosszú ideig a méhek zümmögésétől volt élénk. Később nyári tanyám s gyermekjátékaim színhelye, majd dolgozószobám. Előtte gondosan ápolt virágtábla. A kert másfél holdat tett ki. Hátral nyílt egy ajtó a temetőig terjedő rétre. Ezt kora tavasszal labdázó tériül használtuk. Csak később tilalmazták, s most a tanítóképző intézet gyakorló kertje. E réten keresztül jártunk ki a temetőbe, mely akkor a tanulószó játszóhelye volt.

Egészséges ház, kedvező környezet és a helyes életmód azok a feltételek, melyek a gyermekek fejlődését, a család egészségét biztosítják. Áldom a gondviselést, hogy oly kedvező körülmények közt nevelkedtem.

Ezért látogatta nagy ritkán házunkat az orvos.

3. Gyermekéveim.

Az embert az első gyermekévek körülményeinek s a természet hatásai határozzák.

A mag, mely magában viseli a faj megmásíthatatlan feltételeit, csak alkalmas talajra, napfényre, melegre és nedvességre vár, hogy fejlődhesék.

Az öröklékenység törvénye a szerves világban, tehát az emberében is érvényre jut. Szerencsés gyermek, kis családi jó tulajdonságokat átörökli, még szerencsésebb, kinek emellett az első hatások is kedveznek. Lehet azonban, hogy mindazáltal csak a közepszerűség fokán állapodik, és lehet, hogy ezen felül emelkedik ki. Mert a nevelés mindig problematikus.

Egyszerű szülők gyermekeiből nagy férfiak lettek, kiválóan művelt családok ivadécai gyakran eltörpültek.

Keressük az okok sorozatát és sokszor nem találjuk meg, csak sejtjük. Nyilván benn rejlenek az egyéneknben. Az individuális karakter dönt.

Lelki életünk phásisait a legkritikább esetben figyelik meg. Táplálék veszi az őt környező viszonyokból.

Oda kell hatni, hogy e viszonyok a gyermekre kedvező hatást gyakoroljanak, táplálják lelkét, ébresszék szellemét. Az öntudatra való ébredés a helyes útra vezeti az ifjút. Határvonalat képez az öntudatlan és öntudatos élet közt.

Ha az „én” ébren van, ne féltsük a gyermekifjút, hogy eltántorodik azon a keskeny pallón, mely tátongó mélység fölött átvezet a férfikorba. Izmai és agya meg nem tévesztik.

Az akaratereire hivatkozunk.

A nevelés erre kíván reagálni.

Akaratát már a csecsemő is nyilvánítja. A gyermek erősebben, az ifjú már bizonyos önállósággal. Csak az a kérdés, vajon ezen akaratnyilvánításokat tudjuk-e, akarjuk-e szabályozni. Mily irányba és mily módon tereljük azokat. Ha ezt

az akaratszabályozást irányítás nélkül hagyjuk fejlődni, egy bozóterület nő, mely át nem hatolható. A fattyúhajtások elnyomják a lélek nemes fáját.

Igenis, az öntudatos akaratérő lesz a vándorbot, mellyel az egész világot bejárhatják.

Problematicusnak mondtam a gyerekeknél. Valóban az.

Régebben is pedagógiai kérdésekkel foglalkoztam. Barátaim körében szóval, szaklapokban cikkeken.

Egy alkalommal – már nem emlékezem, melyik lapban – azt mondtam, hogy a nevelés olyan, mint az újan nyitott bánya, melyből nemes, vagy nemtelen ércet vagy pusztá holt köveket aknázzhatunk-, mint a földművelés, mely gazdag aratással jutalmaz, vagy ha jég elveri a termést, csak alomnak való szalmával fizet.

Másszor meg azt mondtam, hogy a nevelés a legnehezebb és a legkönnyebb. E bizarr állításomra reflektálva ide iktatom a következő várható tételeimet : Legkönnyebb 1 /ha a családi élet correct és így példaadó, -2/ ha a gyermeket gondosság veszi körül otthon és idegenben egyaránt, 3/ ha a gyermekifjú mielőbb tudatára ébred saját egyéniségének és képessé tesszük, hogy magát bírálhassa, 4/ ha vak szeretet és rideg szigor lépéseit nem kíséri, -5/ ha jókor megszokja a munkát, a kötelességteljesítést, 6/ ha éber figyelem áll őrt és mutatja a helyes irányt, -7/ ha a szép, a jó, az igaz eszméit korán lelkébe oltjuk, 8/ ha minden erkölcsi rút rossz és hazug gondolat, érzés és kifejezés iránt undort ébredtünk benne, 9/ ha jókor az önálló gondolkodásra és cselekvésre szoktatjuk, -10/ ha kedélyének épségét megőrizni és azt megnevelni törekszünk. Tagadhatatlan, hogy ezen fordul meg minden, de éppen a rendszertelenül idézett pontok végrehajtásában rejlik a legtöbbször a legyőzhetetlen nehézség.

E tárgyra különben még visszatérek.

a/ gyermekjátékaim

Játék nélkül gyermeket elképzelni sem lehet. Ha van ilyen, nem életre való, mert a gyermek lényének játékban lehet csak kifejezése. Itt ébred, fejlődhetik az első fokon kombináló képessége. Jellemző a játéknem megválasztása és a szerek alkalmazása.

Még akkor a szülők nem vásárolhattak gyermekeiknek drága, szép, jó játékszereket, legfeljebb a rongyszedő tilinkós adott nagy csomó rongyért hátul fűtyülővel ellátott lovacskát, melynek primitív alakja nem felelt meg a gyermek ízlésének. A kereplő nem fejleszté hangfölfogását, a tilinkó is alig adott 4-5 hangnál többet s legfőljebb „Szeretnék szántani” féle nótát lehetett rajta elfújni. Kis kocsijánál pedig különbet faragtak zsendelyből, melyen fűvet a borjacsának, homokot a játszóhelyre hordunk Kunszt János barátommal.

Az udvar egyik szöglete volt az én játszótanyám. Téglából, deszkából róttam össze néha fél ölnyi házikómat, melléje istállót és félszert. Kimeszeltem kívül-belül a házat, az ablakot üveggel láttam el, az ajtót zsinórral tettem kinyithatóvá. A szobát zsendelyből készült asztallal, székekkel, ágygal, stb. bútoroztam be, a falakat képecskékkel ragasztottam be. Konyha is volt. Édesanyám apró csupokat, tányérokat vett a vásárban. Azt istállóba agyagból idomított tehénkéket, falovacskákat, karácsonyi báránycsokokat s a jászolba fűvet helyeztem. Benépesítettem az egész házat bábukkal, melyeket nővérem készített.

A szekéren hordtunk homokot, követ, fűvet, majd beültettük a ház lakóit s utaztunk, Pestre, Rimaszombatra, Miskolcra. Állomásokat tartottunk s ettünk. A legnagyobb távolság volt a Berek, ennél tovább nem utaztunk.

Ha szél fúj, papírsárkányt eregettünk s az utcán befutottunk vele. Szárnyait és farkát cifra papírosból ragasztottam össze.

A kert mögötti, réten kora tavasszal labdázunk. Labdát posztóból, bőrből otthon készítettünk. Néha spárgával körülhálózunk.

Apró gyermekjátékok is folytak, ha többen összeverődünk. „Benn a bárány”, kenyérarulás, dinnyejáték, tenyércsapó s egyéb játékok voltak divatban.

A bújósdit a Berekben a sűrű fűzfabokrok közt gyakoroltuk. Halat fogdostunk a sekély patak vizéből. Az apró halacskákat a homokból kivájt s vízzel megtelt tócsákba tettük s legyekkel etettük.

Előfordult a katonafogdosás is. Kit megfogtuk, katonává lett. Kapott papírsüveget és fűzfakardot. A vezért a katonák maguk közül választották. Ez sorakoztatta, vezényelte a csapatot. Volt dobos is, meg zászlótartó. A zászló egy fűzfaborra kötött zsebkendő.

Titkos játékunk téiben a temető árkában a tüzelés volt. A Pelsőc felé vezető úton volt a harangöntő műhely. A menedékes parton szánkón bocsátottunk lefelé. Itt gyűltünk össze néha tíz apró szánkóval s egymás után rohantunk a lejtőn. Volt fölfordulás is, de baj csak egyszer történt, mikor Pokorny Józsi az orrát bezúzta. Ha kifáradt a társaság, melegedni ment le a mély árokba, hol a tűz ugyancsak lángolt. Kiknek nem volt szánkójuk, rőzsét szedtek és a közel lévő

kazlakból szalmát hordtak. A tüzet úgy gyújtották meg, hogy taplóba csiholtak s a tüzes taplót szalmacsutakba helyezve lángra élesztették. Némelyek szalonnát is sütöttek, mások szivarra gyújtottak. Ez utóbbi azonban nagy ritkán esett meg, mert a kézzel gyúrt dohány nem jól égett.

Később, már nagyobb iskolás koromban a méhesben ütöttem tanyát. Kicsi színpadot állítottam és szereltem föl. Színes papírossal ragasztottam be a vastag papírosból álló színfalakat. Függynek utcát, tájképet festettem. /: A szomszédságban lakott egy kőműves, kihez atyám járatott, hogy rajzolni, festeni tanuljak. /: Előbb vastag papírosra ragasztottam a színezett emberalakokat, ollóval kivágtam, alul pedig kis deszkalapocskát enyveztem, hogy megállhassanak. Fejtől fekete cérnára fűztem, hogy szerepléskor a színpad mögött ide-oda mozgassam. Később Mari néném bábukat készített, s ezeket szerepeltettem. Ha kellett, fákat, kunyhót s egyéb díszleteket állítottam be.

Ily fölszereléssel játszottunk ketten „színházat”. Majd Kunszt J. barátom, majd én vagy nővérem voltunk a nézőközönség. Később édesanyám, sőt mások is nézték.

Atyám nem jó szemmel nézte játékunkat, nehogy „theátralisták” legyünk. A színpad mögött elrejtőzve különböző hangon mondtuk a szereplők mondókait. Ez kezdetben rögtönzésből állt, de azután már a színműírásra adtuk magunkat. Így már összefüggőbb volt a cselekmény.

Nagyon elégedetlenné tett, hogy Kunszt János barátom színdarabjait jobbnak találtam az enyéimnél. A szereplőknek rendesen Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, néha Solon, Lykurgus, Miltiades, Epaminondas vagy Homulus, Mathias /: ? /:, Coriolanus, Julius Augustus stb. neveket adtuk, csak néha Jóska, Pista, Tóni névvel ruháztuk föl. Sőt az alakok talpára ragasztott deszkácskán a nevek voltak írva. Ez volt a nyári vakációban leggyakoribb szórakozásunk.

b/ Foglalkozásaim.

A józan nevelés egyik, elsőrendű szabálya, sőt alapja: a gyermeket kis korától kezdve foglalkoztatni. Ez annyira fontos, hogy az ember egész életére nézve határozó.

Mióta kiseddóvó intézetek keletkeztek, a nevelés ügye új stádiumba jutott. Nem mintha most már jobb nevelésben részesülne a gyermek, de a foglalkoztatás elve érvényre jutott. Csakhogy a kiseddóvás csupán a módját, a lehetőségét mutatja meg. Egyéb tényezők hiányában csupán jámbor óhajítás marad.

Az elvet következetesen az egész vonalon kell alkalmazni.

Losoncon még akkor kiseddóvó intézet nem volt.. Csak gondolkoztak erről a magyar nevelők.

Szüleimnek természetes érzéke adta meg az impulzust, hogy munkára neveltek bennünket. Családom vérében is megvolt a munkaszeretet. A példa szintén hatott.

Megszoktattak észrevétlenül az állandó foglalkozásra.

A foglalkozás lehet vagy játék, mely szórakoztat, gyönyörködtet, s a kedélyt képezi, vagy munka, mely komoly célt jelöl, kitartásra ösztönöz, az akaratot fejleszti. Mindkettő jellemképző is.

A komoly munkában a gyermek könnyen elernyed, teherré válik, ám a játékot is megunja, abba is belefárad. Ezért szükséges a változatosság.

Utile duloi.

Tapasztaltam azt később férfikoromban, midőn emberfölötti munkára utalt a sorsom. A munkának különböző nemében és alakjában sohasem fáradunk el a kimerülésig, ha változatossággal végezzük. Sokszor üdítő hatású.

Foglalkoztatni a gyermeket, az ifjút életszükség. Nemcsak a szellemi fejlődés feltétele ez, hanem oly testi, illetőleg kézi ügyességre vezet, melynek nagy gyakorlati értéke van. Erre pedig legalkalmasabb a gyermekkor, midőn pusztá mulatságból is komoly munkát végzünk.

Látni és megfigyelni a mások munkáját oly képző hatású, hogy a gyermek észrevétlenül beleéli magát. Az utánzó képesség teszi őt erre alkalmassá. Már a kisedd is utánozza a felnőtteket.

Alkalmat kell tehát adni a fiúnak, hogy úgy a háztartás körül tegyen apró szolgálatot, mint ahogy érdeket kell benne ébreszteni s különböző iparműhelyekben folyó munka és eljárás iránt. Így szoktatjuk meg a gyermeket a szolgálatkészségre és a kézi ügyességre. Mindkettő megbecsülhetetlen.

A harmincas évek közepén, mikor még alig lettem iskolás, már a háztartás körül bizonyos föladatokat végeztem, sőt mindaddig, míg otthonról el nem kerültem.

A tűzgerjesztés egyik ősi alakjának tanúja voltam még.

A tűzpadon rendszerint parázstűz rejtett állandóan a hamu alatt. /: a rómaiak Venus tüze! /: Az izzó parázson gyújtották meg a kénygyertyát, hogy lángot gerjesszenek, vagy a gyertyán meggyújtsák.

Kénygyertyát nekünk gyermekeknek kellett készítenünk.

Száraz zsindelelyből mintegy tíz centiméternyi hosszú vékony szilánkokat hasogattunk. Ezeknek mindkét végét valamely cserépbe parázson megolvasztott kénbe /: bűdöskő /: mártogattuk. Konyhában tartották valami bádogtartóban.

Ha kialudt a parázs a konyhában, akkor atyám „kicsiholta” a taplóba. /: Acél, kova, tapló kora ./: Így gyűjtöttuk meg a kizárólag világításra használt faggyúgyertyát is.

Ezt édesanyám –mert ahogy szokás volt ez házról-házra –egész évre valót maga „mártotta”. Mi is segítettünk neki. Jutalmunk ezért egy-egy háromlábú gyertya. Ezt csak ünnepnapon gyűjtöttuk meg magunknak.

Nemsokára a losonci kereskedésekben kezdtek olyan négyszögű vastag falú üvegcsét árulni, melybe, ha belemártották a kénygyertyát, kihúzva a kén meggyúlt tőle. Az üvegcsében kevés azbeszt volt itatva egy folyadékkal /: kénsav, ohlorkáli ./: Nagyon rossz szagú volt, ezért az ablakközben tartották. Egy ily üvegcsét 2-3 váltókracjárért vettünk s eltartott néha pár hétig is.

Most már könnyű volt a tűzgerjesztés. De még könnyebb már 1840 körül, mikor a magyar /: Irinyi ./: Romer féle gyufát már Losoncon is lehetett kapni.

Egy-egy csomagja /: mintegy 50 szállal ./: két váltó krajcárba került.

A kénygyertya már csak a konyhában szerepelt. Atyám a „cindhelzi”vel gyűjtött pipára.

Édesanyámnak a kerti munkálatokban segítettem. Tavasszal a fölászott táblákat gereblyéztem, később a gyomlálást is megtanultam. Ősszel a zöldségszedésnél szorgalmatoskodtam. Atyám megtanított gyümölcsfa oltásra. Büszke voltam, ha évek múltán a magam oltotta fa gyümölcsét élvezhettem. A dohánytermelés körül nem csekély volt az én munkám. Megcsíráztatástól a simításig részem volt a munkálatokban. Ha szénatakarás volt, nagy örömmel buzgólkodtam a petrencébe gyűjtésnél. A beszállításnál a széna tetején foglaltam helyet.

Aratáskor ünnepem volt. Ott forgolódtam az aratók közt. Boldog voltam ha egy fűrj fogságunkba került. Kalitkába téve gondoztam pár héten át és élveztem a csattogását. Az elhagyott kalászokat is szedegtettem és büszkélkedve mutogattam a különben veszendőbe ment csomókat. Majd a „nyomatásnál” örködtem. Ha a nyomtató lóra ültettek, rátartón ültem meg. Néha atyámmal a szérún háltam, míg a mag kikészítése tartott.

Mi tőlem telhetett, egyebet is végeztem a háznál. Így egy párszor kihomokoltam az udvart merő mulatságból. Kis kocsimon szállítottam a homokot a „Berek”-ből. A szomszéd gyerekek hívatlanul is segítettek. Alma-és körtemagot gyűjtöttem, elveteményeztem, a csemetéket gondoztam.

A gombaszedés divatban volt. Egész társaságok rándultak ki hajnalban az erdőbe „szepe” /: pesze ./: gombára. Meleg eső után néha jó sokat hoztunk haza. Nagy részét télire megaszaltunk.

Eljártam a szomszédokhoz, asztalos, lakatos, rézőntő, könyvkötő, tímár stb. műhelyekbe s olykor órahosszat elnéztem a műveleteket. Sok fogást ellestem, melyekből annyit –mennyit alkalomadtán értékesítettem. Különösen szerettem időzni a „compacto”-nál, kinél megtanultam a ragasztást, a papírvágást, sőt a könyvkötést is. Ennek később nagy hasznát vettem, mert sokféle „kantandlit”, tálcát, kötőkosárkát, dohánytartót igyekeztem némi ízléssel készíteni és kedveskedni szüleimnek, nővéremnek. Könyveim jó részét később is magam kötöttem. Rácsok Samu szomszédnál segítettem a csengettyűminták alakításánál. A lakatosnál reszelgettem, kovácsoltam. Az asztalosnál fúrtam, faragtam, gyalultam. Megtanultam a szerszámok kezelését.

S ez elég volt, hogy az így szerzett kézügyességet az egész életemen keresztül értékesíthettem. Még most sem szorulnék sok esetben másnak kezére.

A kézügyesség fejlesztése a gyakorlati nevelésnél nem nélkülözhető. Ily célból hoztam be a gimnáziumba a kézi munka gyakorlását, mikor erről a pedagógusok még csak akadémikus értekezéseket tartottak. Most már sokféle iskolában alkalmazzák.

Örök hála kötelez szülőim iránt, hogy jókor munkára szoktattak minden kényszer nélkül. A munkálkodás így válik a második természetünké, melynek súlyát nem érezzük.

Nem sokan mondhatják ezt: A munka nekem nem teher, élvezet.

Tanulmányaim.

Egész életünkön keresztül tanultunk. A tanulás meg a fejlődés.

Tagjaink használata, a tárgyak és jelenségek megfigyelése már az élet első szakában képezi a tanulás alapelemeit. A képzetek sorozata –ügyzólván –a test növekedésével egyenes arányban áll.

Sok, nagyon sok képzet birtokában vagyunk már, midőn az ábácés könyvet adjak kezünkbe. Az eddig pusztán konkrét fogalmainkhoz most már absztrakt fogalmakat fűzünk. Ezzel az értelem és képzelem fejlődése indul meg.

Itt szoktatnak meg bennünket az egyes hangok képeinek látása által azoknak reprodukálásához, az olvasáshoz, s evvel az alapismeretekbe vezetnek.

Öt éves koromban atyám iskolába vitt.

„Jól viseld magad, szorgalmas légy, hogy ember legyen belőled! Ezt adom útravalóul.”

E szavak kísérték egész tanulópályámon. A kötelességérzet már elég korán volt meg bennem. Otthon rászoktattak. Készületlenül sohasem mentem az iskolába. Lesújtó volt rám nézve, ha valamiben nem feleltem meg, amint tanítóim kívánták.

Első tanítóm Brozmann az a, b ab-ra tanított, de csakhamar Kálneczky Endre –ki később unokanővérem, Schröder Erzsébetet vette feleségül –lett a fiúk tanítója. /: Eddig együtt tanultak a lányokkal Brozmann alatt. /: Ő már nem bé, cé, de efgének mondta a mássalhangzókat, hanem az új hangoztató módszert alkalmazta iskolájában. Ezzel az újítással a szülők sokáig nem tudtak megbarátkozni, s az elégedetlenség csak akkor szűnt meg, midőn belátták, hogy a gyermek már egy fél év alatt megtanult folyón olvasni. /: Eddig még a harmadik évben is magában mondta: i, es-isti, en ten és csak azután hangosan –isten. /

A jeles pedagógus reformtörekvései nem maradtak eredmény nélkül. Az egyház elemi iskolája kiemelkedett a slendrián rendszer korlátaiból.

Behozta a testgyakorlást, bár még primitív eszközökkel. A közönség eleinte idegenkedett az újításoktól, Kálniczky nem csüggedt. A szemléltetés alapján tanított és az értelem fejlesztésére nagy gondot fordított. Elbeszélései vonzóak. Szabad, de erélyes bánásmódja bizalmat keltők. Szerettük őt és az iskolát.

Egyszerre hírnévre tett szert, ki mint író is szerepelt. Pedagógiai röpiratai, költeményei, tankönyvei előkelő nevet szereztek számára.

Mikor már a „Donátus” osztályba kerültem, Szilassy Mihály professzor keze alá, új világ tűnt föl előttem. A latin nyelv elemeit tanultuk a latinul írt Donátusból /: Secundum editionem Emerici Dunay junctim cum re solitione colloquiorum Langii. /: Ez volt egyszersmind főtárgya az első nyelvészeti osztálynak. A latin paradogmákat mensa, dominus, pater, rensus, res re mintájára az adjectívumok comparatióit, a verhumok amo, doceo, lego, audio, active és passive formáit egész mechanikusan megtanultuk és összevissza kérdezve elfűjtük. De szoktattak már a lassú beszédre is. Ezért volt nagy súly fektetve a Lang féle párbeszédre. Érdekes volt, mikor kettenként a mediumon szemben állva „colloquáltunk”. Ilyenformán:

A. Salve mi amice!

B. Ago gratiss, tu quoque salvus sis.

A. Surge tandem, tempus instancundi in scholam, audisne?

B. Non audio, dormio adhuc aut saltim dormire vob.

A. Nunc autem non est tempus dormiendi, sed surgendi –így tovább.

A tanulás fő célja az volt, hogy a fiúk latin nyelven beszélni megtanuljanak. Csak e nyelven érintkezhattunk professzorainkkal. Ha kikéredztettünk: „Rogo humillime veniam exeundi”-ra „Pergas” szóval kaptunk engedelmet. A tanárt mindig „Domine clarissime” címmel szólítottunk meg.

Magunk közt iskolában, udvaron és az utcán kizárólag latinul beszélhettünk. Ellenkezőleg járta a „signum”, ez az arasznyi nyelvű fa lapocska. Bárhol szólt legyen magyarul a tanuló, „hic habes signum” szóval megkapta s hasonló esetben tovább adta. Így járt a félelmetes jel kézről-kézre azok közt, kik elszólták magukat. Akinél utoljára maradt a tanóra kezdetig, mint delinquens állott ki, hogy bejelentse magát a signummal. Ezért kijárt neki 5-10, sőt néha 20 vocabulum, melyeket a következő napon tartozott a tanárnak fölmondani. /: Máshol az illető csaknem ugyanannyi „plágát” kapott. /

Megtanultunk tehát culinaliter beszélni. Nekem az az elsőbbségem volt, hogy otthon is gyakorolhattam magam, mert atyám folyékonyan beszélt latinul.

Emellett azonban tanultunk egyebet is. A magyar nyelvtant, német olvasást /: az első német ábécém most is megvan. /, földrajzot, magyar /: honi /: történelmet, számvetést, természettörténetet, szépírást és vallástant.

Szilniczky botanikus volt.

Neki köszönhettem, hogy a természetet megkedveltem. Ő vetette meg alapját növényteni ismereteimnek. Kegeyletem kifejezését: „Egy névtelen botanikus” életrajzában adtam.

Kora tavasszal elég gyakran kivitt bennünket a szabadba. Ünnepszamba vettük, ha vele járhattunk a mezőn, az erdőn. Ilyenkor szabad volt magyarul beszélni.

A százszemű gyereksereg azt leste, hogy „újságot” találjon. Az volt minden növény, melyet a clarissimus az évben először láttatott kifejlett virágjában. Az újságok nevét ki-ki följegyezte magának. Otthon aztán a professzor beírta Naplójába mindegyikét. A tanév végén összegezte és megállapította az érdemsort. Eszerint aki legtöbb újságot bemutatott, „császár”-nak, az utána következtek „király”, „herceg”, „tábornok” stb. fokozatok. Újságot egyéb iránt bármikor vihettünk bemutatni. Mind számított.

Megkülönböztetésnek vettük, ha elhívott a növények praeparálásához segédkezni. Így tanultuk meg a herbarium számára való elkészítését a növényeknek. Alig volt közöttünk, kinek nem lett volna herbariuma. Papírost hozzá szereztünk ahogy tudtunk. Ebben édesanyám segített tejpénzéből. A prést két deszka és néhány darab bazaltkő, milyen megakadt az udvaron, helyettesítette. Vetékedtünk, ki szárítja szebben növényeit, kinek van többje.

Ez a fűvészzel való foglalkozás háttérbe szorította gyermekjátékaimat. Előtérbe lépett a komolyabb foglalkozás, mely kivált Kunszt János barátommal állandóan közös volt.

Szokásban volt akkor, hogy a jó tanulók tanítás előtt kikérdezték a leckét a többiektől. E célból az osztály „curiákra” volt fölosztva. Mindegyik élén állt a „decurio”, a leckéztető. Ez számost be a professzornak az eredményről. Decurio állandóan voltam mind a két éven át, míg Sz. keze alatt jártam a donátusba, mert az osztály két évi tanfolyamot képezett.

Előképző a gimnáziumra.

Amint a hazai nyelv a negyvenes évek közepétől tért kezdett hódítani, lassanként megszűnt a latin beszéd országgyűlésen és iskolában egyaránt, s a magyar nyelv foglalta el törvényes jogát. Ideje is volt már.

Terray Károly, ki a gimnázium grammatikai és syntaxisi osztályait egymaga tartotta, az újabb iskolához tartozott. Németországi pedagógiai tapasztalatait már itt értékesítette. Nevelt és tanított. Ez emelte őt magasabbra a többiek fölé. Alapos képzettsége, nyelvismerete, nevelői érzéke, munkabírása lehetővé tették a fényes sikert, mely buzgó és lankadatlan működésének eredménye.

A négy évre terjedő kettős osztályban minden tárgyat tanított Zay ugróci rendszer alapján magyarul. Csak a latin órákon követelte, hogy e nyelven beszéljünk. Phsedrust, Cornelius Nepost- mert csak a syntaxis osztályt végeztem alatta – nagy alapossgal magyarázta. A körmondatokat és a versmértékeket /: Prosodia /: mindkét nyelven tanította. A magyar styl képzésre igen nagy gondot fordított, úgyhogy tulajdonképpen ő tanított meg bennünket, hogyan fejezzük ki írásban gondolatainkat. A reál tárgyakat is helyes módszer alapján tette vonzóvá és érdekessé. Tankönyv hiányában saját compilált jegyzeteit írtuk le és tanultuk.

Terray társadalmi műveltségénél fogva előkelő helyet foglalt el. A köztisztelet környezte. Tanítványi ragaszkodását racionális tanítás módjával és igazságosságával nyerte meg. Tekintélye nagy. Engem különösen kedvelt. Gyakran magához hívott, hogy beszélgessen, vagy egyben-másban foglalkoztasson. Amint a gyermekjátékok elmaradtak, Terray olvasmányokhoz szoktatott. Saját és az iskola könyvtárából időnként oly szellemi táplálékot nyújtott, hogy az olvasást csakhamar megkedveltem. Minden szabad időmet arra fordítottam. Nem egyszer azért atyámtól megrovásban is részesültem, hogy a játéktól elvonulok.

A magyar írók munkáit egész mohósággal olvastam, azoknak classicus mondatait kijegyezgettem, sőt az egyes művek tartalmát füzetekbe írtam. E jegyzetek ívei évről-évre fölszaporodtak egyes kötetekké. Külön füzetbe foglaltam a szépirodalmiakat, külön a történelmieket, a természettudományiakat, a földrajziakat, stb. K. János barátom főleg szépirodalmi olvasmányokkal látott el. Mit közösen olvastunk, afölött eszmét cseréltünk, sőt vitáztunk, nem ritkán bírálatot mondtunk. Nagyon természetes, primitív fölfogással.

Atyám jó érzékére vall, hogy amit az iskola nem adhatott, más úton nyújtott alkalmat egy kevés művészeti képzésre. Hála neki!

Még akkor a rajzolást nem tanították az iskolában.

A szomszéd süket kőművesnél már előzetes rajzbeli ügyesség nélkül nagy kedvvel festegettem, katonákat, házakat, virágokat. Atyám látva ezt, beadott egy akkor Losoncra költözött Kammelrohr nevezetű rajzmesterhez. Velem hatan /: Kunszt J. is /: jártunk hetenként kétszer /: szerdán, szombaton d.u. /: hozzá rajzolni. Rendesen tanított a német mester, ki egyúttal daguefryptiával is foglalkozott. /: Csakhogy ennek nem sok publikuma volt /: . A vonalrajzok után mindjárt növényleveleket, virágokat, majd fákat, bokrokat fokozatosan rajzoltunk. Emberfejeket és alakokat jóval később. Legnehezebben ment a falomb és a víz rajzolása.

Ennek a kevésnek is mily nagy hasznát vettem, mikor kirándulásaim, utazásom alkalmával vázlatokat vettem mindarról, mit leírni alig lehet, csak rajzban eleveníthjük meg emlékezetünkben, mikor természetrajzi tárgyakat képekben kellett szemléltetni, mikor szükségből rajzolás tanításra vállalkoztam.

Mindennemű ügyességnek hasznát vesszük.

Mily lelkesítő öröm szállt meg, mikor atyám zongorát vett!

Heller nevű német ember hosszabb időn át Losoncon leánynevelő intézetet tartott fenn. Mire megöregedett, Pozsonyba költözött, hogy szerzett vagyonát nyugalomban élvezhesse. Távozása előtt minden ingóságát elárvereztette. Ez alkalommal vette meg édesatyám a hosszú szárnyzongorát ötven váltóforintért.

Akkori időben a ref. lyceumban jogászok is tanultak. Dobrik Lajos nevű jogász tanított engem zongorázni hetenként négy órában. Ezért havonként fizetett neki atyám hat váltóforintot. Nagy kedvvel gyakoroltam s csakhamar néhány hónap alatt túlestem az elemi gyakorlatokon, úgyhogy kisebb dalocskák eljátszásával szüleimnek is örömet szereztem. Sokat skáláztam, mi unalmas volt, de éreztem, hogy ujjaim mind könnyebben mozogtak a billentyűkön.

Nehezebb gyakorlatokra térve át hosszabb műveket tanultam. A második évben már magam is próbáltam zongorára tenni rövidebb nótákat. A hangjegy írásba hamar belejöttem, mert magamnak kellett a megtanulandó darabokat lekottázni.

Sok jó órát szereztem szüleimnek, magamnak is.

Később Selmecen a lyceum „Hangászdában” is folytattam a tanulást, de mert tömeges volt a tanítás, kevesebb volt az eredmény.

Többre mentem azután a nyári szünidőben.

Csak mellékesen említem meg, mint gyerekkori reminiscenciám megengedik, hogy a negyvenes évek első felében megjelent atyámnál egy idegen T. ügyvéd kíséretében. Németül beszélt.

Az ügyvéd tolmácsolta, hogy itt Magyarországon keres az idegen Fábry örökösöket. Egy Fábry nevű igen gazdag ember Belgium egyik városában utód nélkül halt meg. Minthogy Magyarországból származott oda, itteni rokonait kutatja.

Atyám elmondta családunk történetét s az ügyvéd följegyezte magának. Ezzel távozott.

Többet nem hallottam a dologról.

4. Ifjúságom

Szárnyat kap lelkem, valahányszor a boldog ifjúkort idézem vissza emlékezetemben. És büszkeség tölt el, hogy ezt a labirint szerű útját életemnek úgy futottam meg, mint akit nemes ideálok vezetnek.

Ugyanazon nyomokon haladnék újra, ha kezdeni kellene életemet.

Múltamon okulva s abból indulva ki intéztem továbbra is pályafutásomat s azt a mértéket állítottam föl azok számára, kikre azután nevelő befolyásomat gyakoroltam.

Est deus in nobis agitante calescimus illa.

Szerencsém volt, hogy az éltető szikra élt lelkemben, mely egyre hevített a cél felé. Ezt lépésről lépésre mindig szem előtt tartottam, mint egy világító tornyot a távol sötétében.

Az ifjúság aranykorát úgy tekintém, mint előkészületet a férfi hasznos munkájához, hogy tisztességszerűen jusson.

Otthon volt a példa előttem.

Korán kell megszoknunk a munkát s abban keresni annak jutalmát. Vajha ezt megértené a mai ifjúság!

És amellet meg nem állapodni soha, még akkor sem, ha látszólag a célhoz jutnak, hanem folyvást előre törni, minél tovább csak az igaz és tiszta becsvágy nyilvánulása, sőt azt mondom, az ifjúnak nem szabad hinnie, ha életének egy-egy állomásához ér, hogy a célt elérte már. Ez stagnáláshoz vezetné, mely szellemének szárnyát szegi.

A hegytető felé törni, sziklák ellenállását legyőzve, süppedékes talajon átgázolva s talán még a vadállatokkal is megküzdve megcélizzuk izmainkat, kitágult tüdővel szabadon lélegzünk majd az ormon.

1. Selmecebánya.

Befejezván iskoláimat szülővárosomban határvonalához értem gyermekkoromnak.

Rhetor lettem Selmeceben. Egészen más situatio volt előttem, -az apai háztól távol magamra voltam utalva.

Atyám búcsúszava mély nyomot hagyott lelkemben. Anyám szeretete kísért utaimon.

Más emberek, más viszonyok. Idegenül éreztem magamat, míg megszoktam a helyzetet. Tanárain bizalmát csakhamar megnyertem. Tanulótársaim közül keveset választottam barátomul.

Sok mindenféle elem verődött itt össze, vidék és nyelv szerint. Bábel volt az nekem.

Eleinte két lakótársamra, kikkel eddig is a losonci iskolában voltak iskolatársaim, utalva voltam. Az egyikben nem volt meg az igaz magyar fiú, a másiknak excentrikus hajlamai távol tartottak. Megtaláltam azonban Márkus Sándorban, akit kerestem, s ki pótolta K. János barátomat nekem. Udvarunkban is lakott egy özvegyasszony fia, ki komolyságával és szorgalommal megnyerte rokonszenvedésem, Bizay Sándor. Kitűnő latinságának magam is hasznát vettem, míg én magyarságomból adtam cserébe.

A lyceum felső osztályainak ifjúsága éppen nem talált követendő példát a bányász és erdész akadémiai ifjúságban. A bursch szellem ragadód volt s extravagantiákra adott okot. Az iskola törvényei nehezen bírták szelídíteni a szilajságot. A tanulók és a bányamunkások közt gyakran összeütközések történtek. A gyűlölet a két fél közt véres verekedéssé fajult. Néhánynak consilium abeundival való eltávolításával oly könnyen meg nem szűnt a viszály.

Király József Pál igazgató éber örködése és közbelépése szüntette meg végre. Higgadtságát megtartva jó indulatával a tanuló ifjúság iránt megfékezte az elvadultságot. Egy ily csetepaté alkalmával meggyőződött arról, hogy a bányamunkások keresték az ürügyet. Midőn magát közbevetette, majd pórul járt, s csak a diákok mentették meg a veszedelemből. Vállaikra emelve éljenzés közben vitték a lakásra. A munkások húzták a rövidebbet, az inquisitio kiderítette bűnösségüket.

Ily mozgalmak az ifjúság komolyabb és nagyobb részét nem érintették.

M. Sándorral közösen végeztük iskolai feladatainkat, külön tanulmányaink, kirándulásainkat.

Ez a komoly törekvésű minden ízében tiszta jellemű ifjú szer fölött ragaszkodott hozzám. Szinte testvérekké lettünk. A második évben hozzá költöztem egy terrasszal följebb a lyceum épület fölött. Az öreg Liszkovszky József keze vesztett nyugalmazott bányász családjának otthonában nagyon jól éreztük magunkat.

Sándorral együtt tanultam a francia nyelvet. Merényi Lajos magyar nyelven írt francia nyelvtanát használtuk. Hogy magamnak is meg legyen, az egész könyvet leírtam. /: Mai napig is megőriztem :/. Olvasmányokat Király tanárunktól kaptunk. Ezekből is sok apróságot irogattam ki. Az egyes leckékből egymást kérdeztük ki. A beszélgetéseket jól begyakoroltuk. Minden olvasmányból előbb a szavakat megtanultuk. Emellett a paradigmákat állandóan készenlétben tartottuk.

M. Sándor jól rajzolt és festett. /: Atyja festő volt B. Gyarmaton :/. Sokat tanultam tőle. Földrajzi térképeimet már elég szabatosan kipingáltam /: Mai napig is megőriztem :/. Alkalmadtán térképeket, épületeket, emberi alakokat rajzolgattunk, nem ritkán a természetből. Sőt olykor festegettünk is. Vázlatkönyvünkben Selmec nagyobb épületei, egyes tájrészletek szép számmal voltak lerajzolva.

A könyvkötésben kedvvel szintén gyakoroltuk magunkat, csakhogy primitív eszközökkel. A legtöbb könyvünket magunk kötöttük be. Emellett a ragasztó munkával is foglalkoztunk, mely készségnek hasznát vettem, midőn atyámnak dohánytartót, édesanyámnak tálcát, Mari nővéremnek kötőkosárkát, vagy egyéb díszművet készítettem. Másoknak is szereztem ezzel örömet. Az ilyen kézi ügyességek rendkívül fokozzák a tevékenységet, emelik az ízlést, erősítik az önbizalmat.

Együtt jártuk be Selmechánya határát és vidékét, botanizálva, ásványokat és kőzeteket gyűjtve. A sziklákat igen kedvelem és vakmerőséggel másztam meg. Sándor barátom akadályozva volt egyik hibás lába miatt ebbéli vállalkozásainkban. A tárnákat is fölkerestük, de az aknába bocsátkozni nem volt bátorságunk. Szaporodott a herbarium, halomra hordtuk a bányák hozzáférhető temékeit –olykor Király J. P. tanárunk vezetése mellett kerestük fel a távolabbi helyeket. Szélaknán /: WINDSCHLACHT :/ ismertette meg a vízemelő gépek szerkezetét és működését. Ily alkalommal tanár és tanítvány egymáshoz közel jutnak.

Csak Szinnára nem tudtunk eljutni, pedig az egyik eminens kiránduló hely volt. 1868. július 29-én pótoltam a mulasztást.

Rövid pillantást kell vetnem az itteni iskolai tanulmányokra.

Két nyelven, latin és magyar nyelven tanítottak a tanárok.

A rhetorikát, a poetikát az antiquitates romanorum et graecorum az irodalomtörténettel latinul, /: sőt az ókori földrajzot is /: tanították. E nyelven interpretaáltak a classikus írók műveit. Az interpretaeciós füzetbe írtuk. A görög auctorokat latinra fordítottuk. Csupán a reáliákat tanultuk magyarul. Tankönyv alig volt. Stentius /: ? :/ Mihály magyar nyelvtant az akadémia kiadásában megjelent „Szókötet”, a Lemmann /: ? :/ Géza német nyelvtanát én a latin-görög írók –többnyire leipzigi kiadású műveit is használtuk. A többi tantárgyakat füzetekbe írtuk. /: Némelyeket –az Eperjesen maradtakat –sikerült megőriznem /

Legrokonszenvesebb bolt tanáraink közül Király József Pál, ez a széles körű tudománnyal bíró modern tanférfiú. A magyar és német nyelven kívül beszélt és írt latinul, görögül, franciául és angolul. Lehet, hogy több nyelv birtokában volt, mert jeles philológus hírében állott. Remekül játszott a zongorán. Sokszor hallgattam játékát a lyceum csarnokában. /: Benn lakott az első emeleten :/. Hangversenyeken is közreműködött. Comme il faut gentleman. Nyájás, szelíd modorú tanítványi iránt közkedveltette tette őt. Még az elvadultabbak is tisztelték és becsülték. Soha nem jött collizióba a gyerekekkel sem, mint az másokkal megesett. Fegyelmi esetekben conciliáns, de az aljassággal szemben kérlelhetetlen.

Tanította a Vergiliust latin magyarázatokkal, Horatius ódáit ethikai fejtegetésekkel. Nagy lelkesedéssel tanította ezeket. Meg is ajándékozott „Epigrammaty”-inak egy példányával. /: Kegyelettel őrzöm :/. A német nyelvet Lenonten /: ? :/ J. tankönyve szerint tőle tanultam, oly sikerrel, hogy nemcsak saját lakásán szemeim előtt javította dolgozataimat, de a tanév végén igyekezetemet egy „Lebensbilder” c. ifjúsági olvasókönyvvel honorálta. Felajánlást saját kezűleg írta rá. /: kegyelettel őrzöm :/

Tanította még a természetrajzot is, de minden szemlélet nélkül. Csak a kirándulások alkalmával mutatott be egyet mást. Nem is láttunk mi egy ásványgyűjteményen kívül semmiféle fölszerelést. A matematikát is ő tanította nekünk és a „primában”, hol a physikát szintén előadta. Eljárt Király a bányászakadémiára a physikai és chemiai előadások meghallgatására, hogy még ez irányban is kiegészítse tudását. Ha a tanár e korban az ő classicizmusában meg nem csontosodott, kénytelen volt az encyclopedika sorába lépni. Jó, ha e sokféle tudás mellett maradt ideje az ő szaktudományának kultiválására.

Király J. P. sokoldalú képzettsége miatt méltán korának kiváló szakférfiai közt foglalt helyet. Később a soproni tanítóképző igazgatója lett.

Breznyik János, bár kezdő volt, a tanítás terén alapos képzettsége mellett komolyan, lelkiismeretesen s teljes odaadással végezte tanári munkáját. Erőteljes szervezete és imponáló alakja is rátermettségét dokumentálta. A görög nyelvet, a magyart a történelmet és földrajzot tanította. Xenophon Anabasisát latinra fordítottuk a haladók csoportjában.

Voltak, kik itt kezdték a görögöt. Losoncon a görög nyelv elemeivel ismerkedtünk meg. Nagy sikerrel tanított. Még a kevésbé szorgalmasba is lelket öntött. Az újabb kor egyik kiváló didaktájaként tűnt ki. A selmeci lyceum atyjává lett 50 éves munkájával. A hetvenes években barátság fűzött hozzá.

Egészen más kaliberű volt Suhajás Lajos, a régi classicizmus képviselője, ennek minden gyarlóságával. Soha másként nem beszélt velünk, csak latinul. E nyelven interpretálta a klasszikus auctorokat, tanította a retorikát, és poetikát. A magyar szónoklatról szó sem esett, a költői formák magyarázatánál is csak a példák voltak a haza költőink műveiből idézve s a német verstanban német idézetekkel. Magának is gazdag könyvtára volt. Hetenként adogatott belőle olvasmányokat, melyekről szóval vagy írásban be kellett számolni, rendszerint kivonatok alakjában. Sok egyéb közül főleg Plinius és Columella /: ? :/ műveire emlékszem, melyek nagyon érdekelték s bő exergeta-t készítettem belőlük. Ezeknek később a növények történetének megírásánál nagy hasznát vettem.

A különben mogorva agglegény életű, már nem fiatal férfiú ritkán méltatott valakit közülünk különösebb figyelmére. Az volt reám nézve a legnehezebb föladat. mikor sor szerint kijelölt a latin oratióknak a chatedrából való elmondására. Bátorlan létemre erős megpróbáltatás számába ment az egész rhetor és poéta osztály előtt a magam jóformán culináris latinsággal írt beszédem lemorzsolása. A rosszakarát, az irigység vigyorgott felém a padokból, de a jóakarát és biztatás is nyilvánul helyel-közze. Ehhez képest volt tanulóársaim bírálata is, hol lesújtó, hol méltányoló. Csak a professzor elismerő és buzdító szavai hozták lelkemet némely egyensúlyba.

Az ifjúság közszelleme megoszlott a nemzeti aspirációk szerint. A magyar képzőkörben lelkesen szavaltunk, hazafias dolgozatokat olvastunk s élesen bírálgattuk egymást. A tótok a maguk körében lelkesültek a „Kári Dzeráért” s ábrándoztak Szvatopluk országáról és daloltak a Tátráról. A német társaságnak nem volt nemzetiségi célzata, csupán irodalmilag foglalkoztatta tagjait. Király tanár vezette. Minden társaságnak volt külön könyvtára ennek nyelve szerint.

Legkedvesebb költőink a Kisfaludiak, Berzsenyi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty bő anyagot nyújtottak. Petőfi szelleme is kezdett megszólalni már Verseink faragásában a classzikus formák mellett már a népies alakok föltűnedeznek. A prózairók műveit tanulmányozva olvastunk, kivált Széchenyi műveit.

A hazai irodalomnak csak magán szorgalomból lehetett megismerkedni, mert a latin oktatás még mindig túlsúlyban volt.

Akadat is néhány jelesebb tanuló, kik classzikus latinságra tettek szert /: Bizay Sándor, Langhoffer Károly, stb. :/, de a magyar nyelvben már gyengébbeknek bizonyultak.

Nem hagyhatom említetlenül, hogy egyéb magántanulmányom mellett bejártam a „Hangászdába” /: zeneiskola :/, mely a lyceum épület egyik második emelet termében volt berendezve. A csoportos zeneoktatásnak olyatén módszerének alkalmazása mellett egyébként nem csoda, ha a növendékek a zenében csak kevés haladást tettek. Inkább magunkra voltunk utalva, hogy sem állandó zenetudást nyerhettünk /: volna :/. Hiszen tizen, vagy többen vettünk részt egy s ugyanazon órában a ládaalakú négyszögű s négy lábón álló primitív, rozoga, zongora nevet sem érdemlő hangszereken gyakoroltunk. Ezeknek cincogása, vagy csörömpölése szerfölött bántotta a jó hallást és zeneérzékét. Ha valamennyi megszólalt, oly chaotikus hangzavar keletkezett, hogy akinek még ép volt érzéke, megfutott tőle. Szárnyzongorához ritka esetben ülhettünk, legfölebb, ha egy-egy begyakorolt darabbal készen voltunk. Ily módon alig lehet az egész zeneoktatást esthetikailag képzésnek mondani, mint inkább mechanikai gyakorlásnak, dresszurának.

2. Eperjesen.

Tanulmányait az ős alma mater, az eperjesi collegiumban folytattam. Itt végeztem a philosophiai cursust. Mintámat Vandrákban találtam föl.

Eperjes már fekvésénél fogva is kedvező benyomást tett rám. Tanárainak jóindulata csakhamar otthonossá tette helyzetemet. Barátaim ragaszkodása meg éppen kellemessé varázsolta otthonomat.

Kezdetben Fai Frigyessele, unokatestvérem fiával és Ondrejovich Samuval laktam. Amaz komoly és szorgalmas, ez könnyűvérűn hanyag. Naturam si furca expellas, famen usque recurrat. Míg nem gátolt kötelességem teljesítésében, megmaradtam, azonnal elköltöztem onnan.

Frigyes jóra való, kedélyes fiú volt. Pihenőül esetenként elővette gitárját, ennek pengetése mellett vidám nótára gyűjtött. Ez a primitív módja a szórakozásnak élénkíti kedélyünket, míg a munkában egymásnak segítőtársai voltunk. Közösen iparkodtunk hatni Samu barátunkra, de hiába! Nem volt egyéb hátra, mint hogy elköltözzem. A jó öreg Jasztrabinyinnénál, Flórián utcában találtam három derék szolid társat. Körükben jól éreztem magamat. Háziasszonyunk anyai gondozása alatt meg éppen kedves otthonommá lett a ház.

Ifjú lelkem is föltalálta az igaz barátot Geduly Károlyban, a gutai ev. Lelkész nagy tehetségű fiában, kihez önzetlen barátság és őszinte szeretet csatolt. Nevelője volt a két Bencur fiúnak. /: Bencur József előbb colle. tanár, akkor könyvkereskedő :/. Az előkelő család mindig szívesen látott házában. Károly szépen zongorázott és tanította a fiúkat zongorára. A gyakorlásra magamnak is volt alkalmam olykor. E nemes barátság táplálta lelkünket mindvégig, míg közös

munkánk tartott. /: Szegény Károly! Theológiai tanulmányaink befejeztével, mikor atya oldalához került, lelke elhomályosult s rövid időn ifjan elhalt. :/ Csak a szabadságharc kitörése s az ő gyászos sorsa szakított el bennünket egymástól.

Az ifjú lélek konkrét mintát keres, s ha megtalálta, feléje hajlik, hozzá idomul. Az igaz barátság érzelmi világának megfelelő visszhangot kelt, de a fennkölt férfiak bölcsessége értelmi körét táplálja, bővíti, termékenyíti eszmékkel. Irányadásuk az idealizmushoz vezet.

Vezérem, szellemi atyám Vandrak András tanár volt. Egyéniség, tiszta jelleme, bölcs tanítása mély nyomokat hagyott tanítványai lelkében. Nemes szívének megnyilvánulása, szelíd és határozott bánásmódja az ifjúsággal nagy tudása nemcsak a köztisztelőt, a szeretettel teljes ragaszkodást biztosítja a maga számára, de országosan tisztelt tekintéllyé lett.

Az ihletet, mely lelkemnek mindig motora volt, tőle nyertem.

Philosophiai magyarázatai kezdetben csak gyengén érintették az agyat. De midőn gondolkodásunk köre szélesedett, Kant Fichte szelleme megtermékenyítette a mi lelkünket. Nehéz volt e rendszer, de megbarátkoztunk vele. Beleéltem magamat. A bölcsészeti munkák olvasásával erősen küzdöttem. Egyes részeket ismételtén át megátolvasgattam, sőt azok fölött hosszán kellett gondolkodnom, hogy megértetlenné mit sem hagyjak el. A német szavaknál még a nyelv nehézségei is okoztak akadályt.

Engem mindamellett ez a bölcsészeti rendszer nem elégített ki. Sok volt benne a theória, az absztrakt, a metaphysica. A természethez való ragaszkodásom, eddigi megfigyeléseim alapján kerestem a világot, mely a pozitív ismereteket termi.

A szünetidőben Oken Naturphilosophiája került kezembe. Mohón kaptam utána. S íme megtaláltam, amit kerestem. Még mindig ködben jártam, de a fénylő pontok már szemem elé tűntek és irányították gondolkodásomat.

Megkísértem kutatásaim eredményeit papírra vetni. Sokat törültem, míg megelégedtem némileg csak megállapodott nézeteimmel. Az élettüneményeket még nem értettem jól, hogy összeegyeztessem a lelki élet jelenségeivel.

Hozzáfogtam az anthropológia tanulmányozásához. Kutattam, észleltem, búvárokodtam.

Még Hegel bölcsészeti rendszerét is tanulmányoztam. Terray Károly, ki annak bírálatát egy röpiratban közzétette, nagy segítségemre volt abban.

De mindez nem elégített ki. Folytattam tanulmányaimat, míg nem a zavaros politikai viszonyok ebben megakasztottak.

Vandrak ethikai fejtegetései mélyrehatóak és erős meggyőződést keltők voltak. A metaphysica rendszerének, elveinek, definícióinak megértéséhez ki kellett emelkedni a köznapi gondolkodás köréből. Az Észjog /: JUS natura meg új mezőre terelte gondolkodásunkat. A bölcsészet történetéből megismerkedtünk a különböző rendszerekkel. Valóban ünnepies órák voltak azok, amelyeket Vandrak hallgatásában töltöttünk el. Ő a módszerek nagy mestere..

Szakján kívül tanította a Magyarország pragmatikus történetét azzal a lelkesedéssel, mellyel az tanítani képes egy szakember és magyar tanár.

A Horatiust senki sem magyarázhatta alaposabban, mint ő, aki tárgyi, etnikai és alaki vonatkozásaival kapcsolta egybe a többi tudományszakokat.

A stylus gyakorlatokban nagy szigorot gyakorolt. Nemcsak szabatoságot, világosságot, magyarságot és ízlést követelt, de a gondolatokban logikát keresett, tehát azt, mennyiben termékenyítette meg a filozofia oktatás az ifjú lelkét. Minden dolgot kijavított és észrevételeit még külön szóval is kifejezte. Megkívánta az olvasmányok kivonatát minden hónapban. Midőn Wurga János Nevelés és Oktatástanából, majd Bonfini: „Rerum hunga ricatum”, Vita Desiderii Erasmi Rotterdami stb, ectemptaimban görög, sőt héber idézetekkel ellátva bemutattam, nagy megelégedésének adott nyilván kifejezést. Szerette, ha a komoly tartalmú könyveket forgattuk.

Előadásai alatt a jegyzetést nem követelte, de ajánlotta.

Lehetetlen is volt nem jegyezni föl mindazt, amit classikus magyarázatai alatt szelleme élénkségével fűszerezve előadott. Főleg idézetei voltak élvezetesek.

Hazslinszkiy Frigyes egészen új ember a katedrán, melyre az év elején lépett. Kétségkívül széleskörű tanulmányai alapján hívták meg őt a collégium mathem és physica tanszékére, de a tanításán meglátszik, hogy magyar nyelvet nem gyermekkorában tanulta. Egyénisége különben imponáló, bariton hangja monoton. Arcmai beszéd közben meg-megrándulnak, de a komolysága változatlan. Kedélyesség arcán nem nyilvánul.

Az ásványtant, geológiát önálló vizsgálataival kapcsolatban füzetei szerint tanította, de alig szemléltetett valamit. A physikát Fuchs tankönyve szerint, elemi kísérletekkel. A mathesisben jártasabb, mint a geometriában. Magyarázat közben tárgyára összpontosítja figyelmét. Ezt laevis armaturae tanulók kizsákmányolják s olykor fölbomlik a fegyelem is. Félre nem ismerhető azonban törekvése, hogy tanításának sikert biztosítson, monoton beszéde csak a komolyan tanulni vágyó ifjakkal talál elfogadó talajra.

A botanikának fölönt papja. Társaságban többször vettem részt vidékre tett kirándulások alkalmával. Nagy biztonsággal ismeri föl a fajokat, éles szeme könnyen fölismeri a megkülönböztető jellegét a válfajoknak, tisztán tudja azokat áttekinteni rendszertanilag. –Phanerogamok és Kryptogamok világában egyaránt tájékozott. Egyetemes botanikus, de részletes vizsgálatokra vállalkozik. Magam is, míg Koch Synypsisát voltam kénytelen nélkülözni, növényeim egy részét később is hozzá küldtem revisio végett.

Majd élénk csereviszonyba léptem vele. Sok adatot közöltem botanikai munkáihoz. Mikor 1864-ben a magyar oro. És természetvizsgálók gyűlése alkalmával bizalmas barátságával megtisztelt s meglátogatott, már akkor is jókora terjedelmű herbáriumomat bemutattam neki, elismerő nyilatkozata buzdítás volt számomra.

Ő ajánlotta a bácsi Zoologisch-botanische Gesellschaft tagjául és általa jöttem Dr. Skofitz-al és más külföldi botanikussal csereviszonyba. Sok-sok ezer növényt szállítottam számukra. Nagyon becsülték a magyar flórát.

Csak mikor Géza fiamat vittem Eperjesre, hogy ugyanazon forrásból merítsen, látogattam meg Hazslinczkyt. Megmutatta herbáriumát és szakkönyveit. Menyire előbbre volt már akkor. Nekem csak tudásom van a forrás –s alap művekről.

Munyay A. Lajostól, a szelídlelkű öregtől előbb a Doctrina religionis christiance, majd azután néhány theologiai tárgyat hallgattam. Előadásait latinul tartotta, -de nem nagy sikerrel. Csak ennek részint az aggkorral járó gyengeség, részint a hallgatónak a latin nyelvben való gyenge jártassága. Egykor kiváló egyházi szónok volt s mint egyházi író is előkelő. Kik jó szívét és nemes jellemét ismertük, igaz kegyelettel adózunk neki.

A görög nyelvet Schiller V. rabbi tanította. Ez a nagy műveltségű férfiú a classikus nyelvekben, valamint a héber irodalomban szaktekintélyként volt ismeretes, fia kiváló orientalista hírében állt. A görög szöveget latinra és viszont fordította velünk. Alapos és széleskörű tárgyas fejtegetései igen érdekesek és tanulságosak. Magyarul jól tudott. A német irodalomban nagy jártassággal bírt. Tőle tanultam az utolsó évben a héber nyelvet, de nem sokra vittem az idő rövidsége miatt. Mint utóbb értesültem, a szabadságharc lezajlása után Amerikába költözött.

A többiről nem szölok.

Befejezván philosophiai tanulmányaimat a theológiára léptem. Ám a harci zaj –Schlick betörése – félbeszakította rendszeres tanulmányainkat.

Inter arma silent musae.

Hiába égtem a vágtyól, hogy társaimmal Vandrák professzorunk vezetése alatt a kassai táborba szálljak, többszörös levélváltás után sem egyezett bele atyám. Haza kellett mennem.

Szégyellve itthon veszteglésemet elzárkóztam. Éber figyelemmel kísértem a harctér és politikai helyzetünk eseményeit, szorgalmasan jegyezgettem.

Emellett folytattam tanulmányaimat, hogy pótoljam a hiányokat.

Philosophiai és természettudományi műveket olvastam, azokból ki vonatokat készítettem, a nagy gondolatokat kiírtam és kritikai jegyzeteket mellékeltem.

Olvastam a Bibliát. Bíráló megjegyzéseimet papírra tettem.

Mennyire sajnálom, hogy ez irataim elpusztultak Losonc földúlásakor. Akkori gondolkodásom tükréül szolgált volna most. Csak annyira tudok visszaemlékezni, hogy a dolgokat természettudományi szempontból ítéltem meg.

A véletlen juttatta kezembe Oken „Naturphilosophie”-ját. Mohón kaptam utána. Kezdttem rendszerbe foglalni ismereteimet.

Kantnak, Friesnek művei ki nem elégítettek, bár tudásom határait kibővítették. Sokat meg sem értettem belőlük.

Jó alkalom volt Horváth Lajos rokonom útján negyvenöt farab 69 philosophiai, pedagógiai és theologiai könyvet megszerezni. Ezzel gyűjteményemet 200 kötetre szaporítottam.

Fájdalom, mind az augusztusi vésznapok alatt a lángok martalékai lettek.

Foglalkozásom válaszüton volt. A komoly olvasmányok mellett szépirodalmi termékek is érdekeltek. Sőt Kunszt János barátommal szövetkezve egymásnak folyóiratokat írtunk. A „Tudományos Lap” komoly tartalmú cikkeivel a „Borúra derű” inkább szépirodalmi és humoros dolgaival foglalkoztatta barátomat, ki viszont számomra hasonló tartalmú folyóiratával gyönyörködött. Ez minden egyéb irataimmal és könyveimmel elpusztult, míg az enyéim nála maradtak. Évek múltán velük megajándékozott. Most ifjúkori ereklyéim közt őrzöm.

Részletek Fábry János emlékirataiból.
A haza minden előtt.

Magyarország ifjúságának az én időmben az iskolában még nem adnak nemzeti nevelést. Az oktatás jobbadán Róma nyelvén folyt. Széchenyi szelleme lassan hódított s az iskola falai közzé később hatolt. Csak az 1844. évtől fogva nyert tért a magyar nyelv, de a latin jó részben megtartotta helyét, jórészt Selmecen ugyan a reáliákat magyarul tanították, Eperjesen azonban Vandrák Lélektana és Logikája magyar nyelven volt nyomtatva, de szabad volt akármely nyelven a kettő közül colloquálni. Alinyay még mindig latinul tanította a Doctrina religionis christianse-t. Ezek már csak kivételek.

A felvidéken itt-ott már mutatkoznak a nemzetiségi eszmék, mert tót diákok énekelgették a „Hej Slováci... Nitra mila Nitra Pod Krivánom” s az utópiák emberei ébresztgették a még csak ideális tót hazafiság érzelmit. A tanárok nem törődtek vele, mert önképzőjüket /: Spolpk :/ irodalmi gyakorlatnak tekintették.

Már a magyar ifjúság érzékenyebb volt. Lelkének őserije megnyilatkozott a haza szeretetében. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty voltak ideáljaink. Megérezttük az aknamunkát előkészítő kifelé gravitáló elemek intentióját. Annál szorosabb volt köztünk az összetartás. Eperjesen tiszta a léghör.

A magyar öntudatot a francia forradalom szabadság szellője ébreszté fel. Kiben csak szunnyadt a hazafiság lelke, szóban-tettben lelkes magyarrá lett.

A március 15.-i riadóra az egész nemzet talpra állt.

Ez idők jellemzése körömmön kívül esik.

Szabadságunk hajnalát egyre gyülekező viharfelhők borítják.

Fegyverre hív a haza!

Ki maradna itthon?

Barátaim, iskolatársaim siettek a harctérre. Fájdalom, a szülői féltést nem győzhettem le sokáig.

Nem maradtam vesztég. Magántanulmányaim mellett nemzetőri szolgálatot tettem. Élelmi és hadiszerek szállításával bíztak meg. Ezen a réven jutott a nagysarlói táborba /: ápról :/. E nagy ütközet tanúja voltam. A történelem tárgya a diadal. Emlékül egy ép gránátot hoztam magammal s máig ereklye gyanánt őrzöm. A Gömör megyei múzeumnak hagyományozom.

Tényleges szolgálatom.

Tovább nem maradhattam otthon. Atyám sem ellenezte többé, hiszen Buda vára be van véve.

Rögtön önkéntesnek jelentkeztem. Komáromy őrnagynál a losonci újonc telep parancsnokánál. /: Némelyek egyes községek újonc jutalékában léptek be kialakított összegért ./

A tüzérséghez iratkoztam be Kresják Pál unokaöcsémrel együtt. Az őrnagy, minthogy a katonai gyakorlatokban jártasak voltunk, mindkettőnk tizedeseknek /: káplár ./ nevezett ki s mint ilyenek szolgáltunk ezentúl.

A 120 emberből álló újonccsapatot Busbek Ádám nemzetőr hadnagy vezette Nyíregyházaig. Innen egy honvéd főhadnagy vezénylete mellett értünk Nagyváradra. A várban megszállva csak huszonnyolcunkat osztottak be tüzérséghez, a többi szekeres és fegyvergyári munkás lett.

Megfelelő tanulmány a „Kézikönyv a honvéd tüzérség számára” című honvédelmi minister által kiadott mű alapján a gyakorlatokat rövid egy hét alatt sajátítottam el. Most már mint tüzemester teljesítettem szolgálatot, sőt mint az újonccsapat tanító tisztet bízott meg a parancsnok.

Az ágyú és lövő gyakorlatok egyrésztől, a raktári munkálatok másrészt nemcsak egész időmet, de minden testi-lelki erőmet vették igénybe. Hogyan? Mikor 10-12 nap alatt minden gyakorlatot, fogást, eljárást be kellett mutatni a folyton változó újoncoknak, kiket azonnal táborba vittek.

Ott volt számunkra a gyakorlati iskola. Szerencse, hogy többnyire diák féle, tehát már bizonyos intelligenciával bíró fiúk voltak, kiket tüzéreknek fogadtak.

Nagy serénységgel ment a munka a fegyvergyártásban is. Itt is sokat megfordultam, de jegyzeteim erről hiányozván többé nem tudok a részletekre visszaemlékezni.

Nagy kimerültség fogott elő a túlfeszített munka következtében s végre forró lázba estem. Magamon kívül voltam napokon át. Az orvos naponként kétszer is eljött hozzám a kórházba, hogy lásson. Úgy láttam, nagy gondja volt rám. Jobban lettem.

Kértem áthelyezésem a nagyváradi térparancsnoksághoz, mert az eddigi munkakör válságba sodorhatott.

A nagyváradi térparancsnok, Cserey Ignác ezredes – a jóságos lelkű öreg – barátságosan fogadott. Bizalmát rövid időn megnyertem. A hivatal vezetője tulajdonképpen Redl Miksa térszázados /: 10 évi fogságot kapott ./ atyai szeretettel viseltetett irántam. Öccse Redl Alajos főhadnagy barátságára méltatott. Az ezredes mindjárt belépésemkor „térsegédtiszté” nevezett ki.

Mint ilyen vezettem a jelentések, a rendeletek jegyzőkönyvét, majd a főhadnagy távozásával fogalmaztam a rendeleteket, jelentéseket. De a teendők annyira felszaporodtak, hogy gyakran éjfélig maradtam az irodában. A térparancsnokság felterjesztésére nemsokára Fodor Napoleon őrmestert osztották be hivatalukhoz. Ez a kedélyes jó fiú nem sokat lendített a munkában. Mindamellett jó barátokká lettünk.

Főnököm hadnaggyá való kinevezése végett terjesztett fel a már Szegeden tartózkodó kormányhoz. Értesültem ugyan kinevezésemről, de az okmány már nem jutott kezemhez, mert a debreceni csata után nemsokára elhagytuk Nagyváradot.

Az utolsó két héten az öreg Cserey betegeskedett. Szabadságra ment, helyét mint őrnagy Redl Miksa foglalta el.

Ha olykor szabadabb időre tettem szert, a vidékre tettem rövid kirándulást. Néhányszor meglátogattam Felix és Püspök-füzdőt. Ennek közelében tanulmányoztam a Nymphaea thermalist. Ez az unikumhővízi növény csodálatra ragadott. Gyűjtésről le kellett mondanom, helyzetem nem volt arra alkalmas.

Hadi szerencsénk balra fordult. Hírek érkeztek az orosz hadsereg közeledéséről. Július 2.-án már Debrecenig nyomult. Erre Thurzó János megyei első alispán a kis...-ra a városház elé népgyűlést hirdetett. A városháza erkélyéről lelkesítő beszédben népfölkelést hirdetett. A tömeg roppant lelkesedéssel fogadta a fölhívást.

Fegyvert osztottak ki és másnap már az összes váradi nemzetőrség Marzsó alezredes vezérlete alatt a közel Püspöki melletti táborba szállt. A váradoszói, váradelencei és váraljai nemzetőrök utánuk siettek s a több ezer főből álló honvédséggel együtt a táborban várták az ellenséget, de nem jött.

A július 4.-i heti vásáron futótűzként terjedt el a hír: jön a muszké. Ki merre látott, arra futott. A lakosságot is annyira megfélemlíté a vaklárma, hogy mindenki menekült, aki menekülhetett. Sőt a városparancsnokság elrendelte, hogy minden fegyvert, lövő szert és hadikészletet Arad felé kellett indítani.

A szállításra nem alkalmas ágyúkat beszegezték. Roppant kárral járt a gyors menekülés. A város is egy pár óra alatt kihaltak látszott. Alig lézengett itt-ott egy ember az utcákon. Sokan vidékre költöztek.

Térparancsnokságunk a zavar közepette helytállt. Éber figyelemmel kísértünk minden mozzanatot. Kiküldötteink csaknem óránként tettek jelentést. Tájékozva voltunk ugyan a helyzetről, mégis elővigyázatból csomagoltunk, hogy bármely percben útrakészek legyünk. A lakosság megnyugtatóására időnként jelentéseket függesztettünk ki.

Az ellenség távollétére még biztosabb hírek is érkeztek. Ezekre a menekültek már július 6.-án a városba visszazállingóztak. Mire az oroszok Debrecennél vereséget szenvedvén sok halott visszahagyásával visszahúzódtak, pl. 7.-én mind a négy városrész nemzetőrsége egy heti veszteglés után a táborból hazatért. A város mozgalmasságát visszanyerte.

Hivatalunk rendes működésben volt. Az őrvonalakhoz szigorú rendeleteket bocsátott ki. Ezredesünk intézkedett, hogy az ellenség pozícióiról a városparancsnokságot naponként többször értesítsék. Minden mozzanatról pontosan értesültünk.

Július 26.-án vesszük a hírt, az ellenség közeledik, seregeink készülnek.

A lehangoltság még nagyobb midőn harmadnapra a képviselőház tagjainak egy része Szegedről Nagyváradra érkezik. Majd a hónap utolsó napján Szemere Bertalan belügyminiszter a kormány több tagjával és képviselőivel ide menekül.

Az ellenség előnyomul olyannyira, hogy a kormány Arad felé veszi magát.

Nagy Sándor seregével augusztus 2.-án Debrecennél táboroz. A tisztek a városban időznek, mikor az oroszok rárontottak a seregre. A gyalogság, majd a lovasság csaknem minden ellenállás nélkül hátrál. A tisztek látván a veszedelmet megfutamodnak. Ilyen gyalázatos vereséget a magyar hadsereg még nem szenvedett. A megfutamodókat Nagyváradra be nem bocsátják, hanem Píris patakjánál kénytelenek táborba szállni. Ott várják be a cunctátor Görgei seregét.

A sereg augusztus 4.-én érkezik s a város alatt táboroz.

Görgei a püspöklakba szállt. Másnap azonban a sereg Arad felé vonul. Most már térparancsnokságunk is megszűnteti működését, Arad felé távoztunk.

Post tot discrimina rerumuttalan utakon eltévedve, záporok által megáztatva étlen-szomjan egy nyomorult oláh faluban még nyomorúságosabb viskóban megpihentünk volna, ha az éj vérszívó nomádjai nyugtot engedtek volna.

Szakadó esőben folytatva utunkat értük utol egy erdőben a nagyváradai szerkocsiainkat, Baálnál pedig a táborot, míg végre Borosjenőn Rózsa esküdt házánál magyaros vendéglátásban részesültünk.

Augusztus 8.-án Világosra érkeztünk. Időm volt, hogy Nyáry hadnagy barátommal a bús világosi vár romjait meglátogathattam. Az öt évszázad alatt megrongált falak közt messze tévednek gondolataim a távol múltba. Szilágyit itt tartotta fogságban Mátyás, a nagy király...

Nagy idők, a dicsőség napjai hová tűntetek el...?

És alánéztem a végtelen síkságra, szemem könnybe lábad. Mi lesz velünk?

Borús érzelmekkel tértem vissza.

Tovább kellett mennünk. Paulison megállapodva kezdtük meg működésünket. Eközben egy csapattal küldtek ki Lippa felé rekognoszkálni.

Akkor értünk oda, mikor néhány ágyú a Maros hídját védte. Nosza rajta! S tüzeltünk, ameddig lehetett. Látva azonban az ellenség túlnyomó erejét, a védelemmel fel kellett hagynunk. Jelentést téve a parancsnoknak a paulsi táborral visszavonultunk Világos felé.

Görgei serege már ott táborozott.

A világosi fegyverletétel kiegészítésül Budapesti Hírlap 1906. február 1.

34. sz. tárcsa.

Augusztus 13. /: hétfő :/. Szép felhőtlen nap virradt ránk. Az éji zúgó moraj a táborban egyre fokozódott. A tüzek fényét elhomályosítja a kelő nap, de azt a borulatot, mely a szíveket befogta, el nem oszlatthatá.

Az éjjeli lövések hangja még el nem hallgatott, jön a megindító jelenetek egész sora még csak most következett. Amott szemünk láttára borul lovára a huszár, megsimogatja, megcsókolja hű társát. Mikor már búcsút vett tőle, legott agyonlővi. Tetemére borul s megsiratja. Majd kihúzza hüvelyéből kardját s ereje megfeszítésével ketté töri, végre eldobja. Volt, ki golyót röpít agyába, s ott hal meg. Hány honvéd zúzza össze puskáját. A kétségbeesés százféle változata nyilvánul.

Hozzák a zászlót. Ezer darabra szaggatják, hogy a foszlányokat szívükre téve magukkal vigyék. Nékem egy vörös szalagdarab jutott, ereklyeként őrzöm.

Szívet rázó jelenetek ezek.

Sajnálom, hogy a fenségesen borzasztó s nagyszerűségben óriási képnek méltó leírását gyöngye tollam nem adhatja vissza.

Mindenki árulásról beszél.

Mennydörgésszerű csattanás reszketteti meg a levegőt. A szerkocsik tartalmát robbantják föl a tüzerek. Eget ostromló káromlás zúg föl itt és ott.

Egyesek és csoportok gyalog vagy lóháton a fölöttünk elterülő hegynek vágnek és menekülnek, bizva, hogy ott szabad az út. Tanakodtunk mi is: mit tegyünk? Az izgatottság erőt vett rajtunk. Hisz az éjjel szemünk sem hunytuk, pedig jó gypes helyre juthattunk.

Hát csak bízzuk magunkat a sorsra! Jön a megállapodás.

A fegyverletétel előzményeit mondom el, amint azok szemeim előtt folytak le, vagy hiteles forrásból értesültem azokról.

Augusztus 12.-én Görgei már mint diktátor vonul seregével Világos alá.

Világos Aradtól 5 mérföldre esik. A fölötté elhúzódo hegység lábánál terjed el a nagy síkság. Éjszakra fekszik tőle Galsa, Pankota, Szöllős, Borosjenő, stb. A várhegy tövén Bohus János főispán földszintes kastélya emelkedett helyen fekszik. Ide szállt Görgei táborkarával és több polgári menekülttel.

A kastély körül nyüzsgő a nép. Itt ácsorogtunk valamennyien, hogy lássunk és halljunk.

Szájról szájra ment a hír, hogy Görgei a muszka előtt leteszi a fegyvert. Nem hittük.

A táborban nagy a lehangoltság, sőt az elkeseredés. Napok óta nem kapott a hadsereg sem élelmet, sem pénzt, míg Görgei utasítja Duschek pénzügyminisztert, hogy elégítse ki az éhező katonákat. Kapott, ki hozzá juthatott. Én nem szorultam meg, nem is kértem. Am a fogoly osztrák tiszteknek és legénységnek adtak útravalót, de az ide menekült Dembinszky szétvert seregének tisztjei egy krajcárt sem kaptak.

A hadi követség, mely Rüdiger-nél járt Görgei levelével, déltájban visszaérkezett. Vele jött Froloff orosz tábornok díszruhában /: Rüdiger vezérkarának főnöke /: több tiszttel s egy kozák csapattól kísérvé.

Hogy miben állapodtam meg odabenn, azt természetesen nem tudhattuk meg, de mindegyikünk lelkét balsejtelem szállta meg.

Alighogy Görgei a parlamentereket kikísérte, csakhamar lázadás tört ki a táborban.

Görgei táborkarával siet kifelé. Majd az egyik, majd a másik hadsornál megállapodik, hogy mint teljhatalmú diktátor a haditanácsos meghallgatása után elhatározta, hogy a fegyvert az orosz hadsereg előtt föltétlenül le fogja tenni.

Még ekkor körül voltunk kerítve az oroszok által.

Vége mindennek.

A vezérkar Pankotán már túl járt, mire a VII. hadtesttel alig hagytuk el a világosi mezőt.

Jó délután volt, mikor a szöllősi síkságra érkeztünk.

Temetésre jöttünk.

Ennél szomorúbb temetés még nem volt. A magyar szabadság temetése.

„hol a temetkezés fölött
egy ország vérben áll.”

A nap már aláhajlott a nyugaton, mire a hadtestek elhelyezkedtek.

Rüdiger törzskarával egy dombháton nézte végig a gyászos felvonulást, majd csapataink elé lovagol, mire általános tisztelgés következett.

Ekkor pillantottuk csak meg, hogy minden eshetőségre orosz ágyúk voltak velünk szemben állítva. Még az égő kanóc is kézben.

A vezényszó elhangzott a honvédeink gúlába rakják a fegyvert.

A huszárok leszállnak lovaikról, a kardot a kápához kötve adják át az orosz katonáknak. /: A magyar hadsereg akkor 30 ezer emberből állott 142 ágyúval. Az orosz két hadosztály lovasság és ugyanannyi gyalogság /: - Megtörve búcsúznak el hű társaiktól. Sokan ott a helyszínen törik össze kardjaikat. Ismétlődnek a tegnapi jelenetek. Egy csoportban a fegyvertelennek földre dobva magukat tusakodnak. Némelyik erősen zokog.

Kínos jelenetek.

Már beállt az alkony, mire a temetésnek ez az aktusa véget ért.

A gyászos menet megindul Zaránd felé, hol megpihenünk.

Éjjel nagyon sokan elmenekültek. Soraink egyre ritkulnak. A rengeteg szekér a táborban rendkívüli látványt nyújtott. Az út pora sűrű ködként kavargott a levegőben, annyira ellepett bennünket, hogy izzadt arcainkról sarat kapartunk le, alig ismertünk egymásra. Így haladtunk hajnaltól kezdve mire Weisz Lajos nevű losonci honvéd kocsjára vett föl. Úgy maradt rá a két gebe, egy oláh elmenekült a táborból.

Ételt, italt semmi áron nem kaptunk. A falvakba menni tiltva volt. Különben a kocsik fenéig voltak mindenütt kiürítve.

Tovább... tovább. Nyelvem a szomjúságtól leragadt, egy ital vizet aranyért sem kaphattam. Margócsy Samunak szekeren volt egy kis tonna pálinka. Isten neki! Ezzel oldottam meg nyelvemet.

Még Kisjenőn is a Fejérvörösből meríthettünk, de élelmiszer semmi áron nem volt kapható.

Az orosz kíséret megnövekedett. Szívfacsaró látvány volt a kígyóvonalban mozgó óriási menet.

Nagy Zerinden már szállást kaptunk. Éjjel az eső leverte a port, felfrissíti a levegőt. Sarkadon találkoztunk Damjanich fegyvertelen embereivel, kiket már osztrákok kísértek. Arad elesett. Gyulán több napot töltöttünk. Ezalatt érkezett Vécsey lefegyverzett serege. Osztrák kézbe kerültünk. Görgői hasztalanul kötötte ki Rüdigertől, hogy a magyar tisztek megtartják kardjaikat, az osztrák bosszúnak első megnyilvánulása.

Utolsó állomásra augusztus 28.-án jutottak Aradra. Másnap bekísértek s egyes épületekbe elzártak. A főtéren egy két emeletes sarokház második emeletének nagy termébe kerültem. Sok száz honvéd tisztet találtam ott. Az ajtóknban szuronyos puskával álltak őrt az osztrák bakák. Üres pusztá szobákban őgyelegtünk. Kényelmetlen helyzet. Menekülni kell innen. A fényes tallérok és húszasok megnyitották előttem az utat. Utcán voltam. Szerencse, hogy már előbb polgári ruhát öltöttem. Így járva-keelve a véletlen összehozott Pokorny Tóni barátommal. Egyik ismerős osztrák tiszt révén Passierscheint szerzett magának s kértemre magamnak is. Lehetőleg biztosnak éreztem magamat. Meglátogattam még a r kath. és izr. templomban tartózkodó barátaimat, kik ott az oltárokon javában kártyáztak –a szentségörök- siettem Aradot elhagyni.

Menekülésem augusztus 28.-án. Egyenesen északra tartva egy gyalogösvényen hagytam el Aradot. Csak magammal törődtem. Tomnyán megháltam, Battonyán arra figyelmeztettek, hogy a portyázó osztrák katonák kikerülése okából a szőlők felé menjek Kovácsháza irányában. Egy kalauzt fogadtam fel, ki a tanyákon keresztül Orosházára kísért. A délibáb felséges képében gyönyörködtem. Sokáig szerettem volna a látványt élvezni, ha nem hajtott volna a vágy haza jutni. Nagyszénásig jöttem éjszakára. A Körös mellékén haladva sokáig elnéztem a gémekek táborát. Majd a Tiszánál állapodván meg ennek mentén fölfelé lépdeltem. Errefelé vontatóhajókra találtam, melyek Szabolcsba tartottak. Egyikük felvett. A jó emberek egész tisztességgel fogadtak. Szalonnát kenyeret raktak elém, majd halpaprikást készítettek számomra s körém gyülekeztek. A holdvilág az egész tájon hintette szét ezüstös fényét. Áhítatosabban a nép nem hallgatja papját, mint ahogy hallgatták az emberek a világsi fegyverletétel szomorú történetét. Láttam szemeikben a könnyek csillogását. Magam is elérékenyültem, látva az igaz bánat visszatükröződését az arcukon. Éjfélre járt az idő, hogy a gazda a ponyvasátor alatt elkészített nyugvóhelyre vezetett. Nagyon fáradt voltam, hamar elaludtam. Csak akkor ébredtem föl, mikor a nap szemembe sütött. Szolnoknál kötöttünk ki. Búcsút vettem a derék emberektől. Még a szolgára is rá kellett erőszakolni a húszast.. Ilyen csak magyar ember lehet. A Passierschein láttamozása végett a térparancsnokságra mentén ott találkoztam Pokorny Tónival és Weiszszel. Most már együtt utaztunk vonaton Pestre. Szeptember 1-én első dolgom volt, hogy útlevelemet láttamoztassam, de csak másnap kaphattam vissza, addig volt időnk a budavári ostrom nyomait, a romokat megnézni. Nagy hősiességnek kellett lenni amellyel honvédeink a várat megvívták. Szintén irigység szállta meg lelkünket, hogy részesei nem lehettünk a diadalnak. Losonc elpusztításának hírért itt hallottunk. Szülővárosom, szegény Losonc nagy áldozat letté! Vasúton Vácra érkezve nyomban kocsit fogadtunk, folytattunk utunkat hazafelé. Reggel Balassagyarmaton, délben Szakalban állapodtunk meg. Itt Sziójgyártóéknál találkoztam Szilniczky Mihállyal egykori professzorommal utoljára. Minél inkább közeledtünk Losonc felé, annál hosszabbnak találtam az időt. Látni akartam mielőbb a szörnyű pusztulás helyét. Szívembe nyilallott látása.

6. Losonc romjain.

A pusztulás rémes képét nem bírtam fölfogni. Csak mikor a Varga utcában fordult be a kocsi, kezdtem látni. Nem tudom, hogyan szálltam le a kocsiról. Anyám ölelő karjai és forró csókjai ébresztettek fel kábultságomból, melybe a szülői ház képe ejtett. Megsirattak, mit elvesztett, s most zokognak az örömtől. Lelkemben az öröm és fájdalom vív harcot egymással. Atyám sem tudott szóhoz jutni. Könnyei végigömlöttek tisztas arcán. Csak a romokra mutogatott. Ekkor tárult föl előttem a szülői ház pusztulása egész nagyságában. Csak egyetlen boltzat maradt meg épen. Ez alatt húzódtak meg szüleim.

A puszta kormos falak, a kerítés megmaradt megszenesedett oszlopaink csonkjai, a sudár nagy jegenyefák megpörkölt meredt ágakkal, valamint a kerti gyümölcsfák nagyobb részének, megégett koronái, elevenen beszélték el nekem a szörnyű vandalizmust.

Végigjáróm az utcákat. Más helyütt borzalmas képek társulnak élém. Sok helyen még ma /: szeptember 5. :/ is füstöl a törmelék alatt egy-egy gerenda. Itt egy kémény, ott egy tűzfal mennydörgésszerű robajjal omlik össze.

A csonkán kimagasló tornyok tövén rejtőző templomok üresen maradt kormos ablakaikkal igazán megrázó jelenségek. Még ezeket sem kímélték a barbárok!

Egyéb köz-és magánépületek is mind hasonló sorsra jutottak. Mennyi köz és magánvagyon ment tönkre! Lesz ebből föltámadás?

Az emberek csüggedten, kétségbeesetten járnak-kelnek, vagy inkább vánszorognak. Kikkel találkozom, egyik sem fojthatja el könnyeit.

Még alig gondolt egyik-másik arra, hogy házát rendbe hozza. Hiszen ki pénzét megmentette, bankjegyért mit sem lehet venni. Még alig ocsúdta föl az emberek kínos érzelmeiből. Összetakolt fél húzzák meg magukat Az iparos előbb műhelyét igyekszik rendbe hozni, hogy kereshessen. Apró szatócs deszkasátrakat állítanak, hogy a legszükségesebb cikkekkal lássák el a szegény népet. Lassanként nyílnak meg az egyes üzletek. Olcsón szereznek maguknak romfödte telkeket. A tönkrement polgárok egy része elszéled, itt hagyja ősi fészket. Sokan közülük testileg is elnyomorodtak, kiket az orosz kancsuka tett nyomorékká. Sokan belehaltak.

Luppa Jánost is elfogták az oroszok s kényszerítették a többivel, hogy a gerillák által megölt és eltemetett orosz tisztak hulláit ujjakkal ássák ki és mossák meg a rothadásba ment tetemeiket. Ezalatt kancsuka veréseket szenvedtek.

Még szerencse, kik elég jókor menekültek az erdőbe vagy a távolabbi falvakba. Jó szüleim korán hagyták el a várost magukkal véve az elvihető értékeesebb tárgyakat. /: Az én pár száz kötetből álló könyveim és irataim ott égtek el. :/ Atyám visszatért még, hogy sógorom ezüstneműjét biztos helyre vigye. Az oroszok már Apátfalván voltak, mikor a kert hátsó ajtaján kijuthatott a mezőre, hogy futva menekülhessen az erdőbe. A kozákok alig puska lövésre voltak nyomában, mire az erdőbe ért. Azok visszafordultak, ő csakhamar összeroskad a kimerültségtől..

Sok tisztos polgárt, kik a városban maradtak, vagy a menekülésben megkéstek, a portyázó oroszok megfosztottak ruháiktól, pőrére vetkőztették s megkancsukázták. A patak fűzfái közé rejtőzve csak akkor hagyták oda menedéküket, mikor sikerült a jóemberektől egy két ruhadarabot kapniuk. A vad hordák így tettek a nőkkel is, sőt még meg is gyalázták a bestiák! Leírhatatlan a vadság, mellyel bosszút álltak azért a néhány oroszért kiket a gerillák megöltek.

Tetézte még a szenvedések eme sorozatát az inquisitio, melyet Kalina császári biztos vezetett.. Mindenki gyanús volt előtte, míg a nyomozás kiderítette ártatlanságukat. De az a szekatúra, amelynek ki voltak téve, a polgárok majdnem elviselhetetlenné vált.

Megbűnhődte már a nép a múltat s jövődőt...ártatlanul.

Igazi jeruzsálemi pusztulás.

Árnyakként lézengenek az emberek.

Találkoztam D Varga utcai polgárral, kinek mindene háza, műhelye, bútora, ruházata teljesen elégett, sőt magát is az orosz katonák ruhájától, csizmájától megfosztották. Most mezítláb rongyos nadrágban lézeng. Ez egyike a legvagyonosabb polgároknak koldussá lett. Felesége belehalt a nagy szenvedésekbe.

Ismét egy sötét kép. R-né, egyik előkelő ügyvéd neje földre szegezett szemmel ballag. Még pár hét előtt jólét, boldog családi élet környezte, most a distinguált társaság egyik szerepvivője, most szegényes öltözte lerí megtört alakjáról. Ismerősei restellik köszönteni, nehogy keserveit megbolygassák.

E két alak sokféle változatban kerül élém.

A losonci Phónix-ben elég közvetlenséggel megírták a pusztulás és nyomor történetét, de ezeket látni kellett a maguk részleteiben, hogy azokról tájékoztató képet adhassunk.

Emlékezetemben már csak gyéren elevenednek az ötven év előtti alakok és jelenetek, melyek a legszomorúbb képet adják.

Nem akartam Losonc pusztulásán átsiklani anélkül, hogy legalább egy egyes von siban autopszián alapuló s emlékezetemben megőrzött részleteket fel ne jegyezzek.

„Dulce natale solum” marad nekem mindenha

„Dulce natale solum. /: Édes Szülőföld :/.

Mindig fáj, mikor az apai házat, gyermekjátékaim tanyáját, a szülővárost kellett elhagyni, de ha jó sorsom visszavezérelt, boldog voltam. Hozzánöttem, egybeforr t vele a szívem. Nem tehettem róla.

Ez a rajongó szeretet vonzott még férfikoromban is Losonchoz, hisz családom itt vert gyökeret. Ott éltek szüleim, szomszédaim, rokonságom, barátaim. Még mikor ezeknek sorai megírtkultak, jó nővérem, imádott anyám, majd a család tisztos patriarchája egymás után, s legutoljára az élet küzdelmeiben kifáradt bátyám sírba szálltak, a szülőföldhöz való ragaszkodásom varázsa alatt álltam. A kegyelet, az emlékezet melegsége visz még most is oda.

Azóta az apai ház /: 1878 :/ idegen kézre került. Pedig egykor úgy ábrándoztam, hogyha nyugalomba léphetek, majd öreg napjaimra ide térek az ősi házba.

Homo proposit. /: Ember tervezett :/...

Viszonyaim másként alakultak. Nehéz anyagi küzdelmeim akadályozták meg, hogy a szülőházat magamnak megtartsam. Azt sem volt szabad számításom kívül hagyni, hogy nagyobb javítást igényelt az épület, s most egy nagyobb összeget befektetve, az egész értéknek nem hozza meg a kamatját.

Le kellett tehát mondanom hosszan ápolott tervemről. Keserves volt ez nekem. Azóta ha nagy ritkán arra vetődtem, bizony fájó érzés fog el láttára.

Sajnálom most, hogy meg nem tartottam az ősi fészket.

1. Losonc 1848 előtt

Ide valónak tartom, hogy szülővárosom képét, amint a gyermek és ifjú koromban él, rövid vonásokkal megrajzoljam. Jól esik nekem a megemlékezés.

Határvaros a magyarság és tótság közt. Központja annak a nagy területnek, mely a Krivántól a Karancsig, a Medvesaljától a Háróságig terjed. Majdnem egész felső része Nógrádnak ide tart.

Vidéken mérsékelt dombok váltakoznak. Északnyugati irányban fokozatosan emelkedő hegyek koszorúzzák, délkelet felé, alacsonyabb hegysor szegélyezi.

Távolabb a Karancshegy magaslik ki, s délnek a rárósi hegyek zárják el a szemhatárt.

Kelet felől ÉD irányban hőmpolygati zavaros vizét az áradó Ipoly. A városon átfolyó Tugár és az Apátfalvát érintő Losonc patakok közel az Ipolyba futnak. Mindkettőnek vize nyáron megapad, hóolvadáskor megárad.

E nagy periférián a nyugati hegysor előterén távolról fehérlik a gácsi vár. Köröskörül az ódon Apátfalva, az Ipolyon túl a lázii, a terbelédi a rappi kastélyok és úrilakok, a folyók menti fűzesek, a tekintélyes égerfa csoportok, a nyírfasorok, majd a ligetek s a hegyeket koszorúzó erdőségek kiessé, sőt fenségessé teszik a vidéket.

Jól esik erre visszaemlékezni, hol ifjúkorom javát gondtalanul éltem, melynek minden részét bejártam gyűjtve növényt, rovar, lepkét. Ragaszkodásom földjéhez nem változott soha. Otthonom ez most is.

Történetének leírásába nem bocsátkozom. Csak másolnám, mit mások /: Mocsáry Los. Phönix :/ megírtak. Inkább a város belső struktúrájára vonatkozó adatokat említem föl, amint azok emlékezetemben még élnek.

A legérdekesebb pontja Losoncnak valóban a gót stílusban épült református templom. A történelem szerint Losonci Lambert, az ország nádora, Mát Mária tiszteletére építette 1128-ban. Giskra huszita vezér 1590-ben elfoglalván a várost a templomot megnagyobbította. Köröskörül falakkal és a négyszögletes tornyokkal volt megerősítve. Ez volt a castellum, de Giskra részben lerontotta úgy, hogy az én időmben már csak a délkeleti szöglet rész maradt meg a Kisbég utca felől az a bástya, melyben Nógrád megye sokáig gyűléseit és levéltárát tartotta. Ezzel szemben az északnyugati szögletén is volt egy lőrészekkel ellátott bástyatorony. Már a piac felőli oldalon egy földszintes épület állott, melynek kapuján a templom udvarába lehetett jutni. Az épület szögletében a Geduly féle patika volt szemben a tulajdonos házával. A két épület közt annyira szűk volt az átjárás, hogy főképp vásárok alkalmával nagy torlódás állott be. A vész után a gyógytár helyiségei lebontattak s most egészen szabad a közlekedés.

A ref. templom szomszédságában állott a Nagybég utca felé a földszintes paplak. Mellette a ref. lyceum emeletes ódon épülete. Nagy vaskos ívekkel ellátott folyosóból nyíltak a tantermek. Már a harmincas évek elején lett lyceummá, midőn benne a physikai tanszéket /: 1832-ben :/ fölállították és a jogi tudományokat is /: 1834-től :/ kezdték tanítani. Az első physika tanárára igen jól emlékszem, ki sógornőnek /: Tuba Erzsébetnek, Dani bátyám feleségének :/ nagybátyja volt. A nagyon kedélyes és jószívű öreg /: he nem csalódom, Hatvani tanítványa :/. Cseh Miklós gyermekkoromban gyakran mutogatta a nekem az akkor még kezdetleges „anthlica pneumatica”-t és az electrica machinát s más egyéb őrdöngős szerszámokat. Büszke is volt e tudós professzorára az egyház.

A jogászság egészen 1848-ig nagy szerepet játszott Losonc társadalmában. Megakadt néhány léha is, kik mint botrányhősök szerepeltek, mert bizony a fegyelmet már e fokozaton gyengén gyakorolták a professzorok. Különben sok kiváló

férfi került ki innen. A helybeli ref. családok fiai rendszerint itt végezték felső tanulmányaikat, aztán sebészek lettek. Innen a ref. egyház elnéptelenedésének oka :/.

Nevezetes régi épülete Losoncnak a kath. templommal szemben állott a „Sárkány”-hoz címzett egyemeletes vendégfogadója. A déli részében az emeleten nagy táncterem, melyben olykor Thalia papjai ütöttek tanyát. Latabár Endre szintársulatával nem egyszer játszott itt Laborfalvi Róza :/ később Jókai Mórné :/ a negyvenes években. A fogadó piaci sarkán kávéház, a jogászok zajos tanyája. Itt lötték meg a gerillák az orosz tisztet, kiknek halálát oly iszonyúan bosszulta meg Grabbe.

Ennek a fogadónak majdnem háta megett szerénykedett a két ablakú s kifelé domborodó ablakvasrostéllal ellátott városháza keskeny udvarával. Az akkori közigazgatásnak megfelelt a sötétes, néhány szobából álló épület, melynek piacra néző szobája tanácsteremül s a városbíró hivatalos helyiségéül szolgált.

Már a Casino épület egészen modern alakban jött 1847-ben létre. Hátsó részében a kiseddóvó intézet talált elhelyezést. Alul vendéglő az első emeleten a Casino terméi, a másodikon vendégszobák. Losonc tehát a fejlődő városok közé tartozott, mert az újabb áramlatok elől nem zárkózott el.

Az ev. egyház, melynek temploma 1784-ben épült, propyjakasumát kiépítette. A főépület helyén szép földszinti iskolaház került a sarokra. Grammatista koromban már az új épületben tanított bennünket Maróthy János tanár. :/ Ő később Csehbrézói lelkes. :/, majd Terray Károly a syntaxisi osztályban. A dunántúli osztály azonban végig megmaradt az udvari különálló kőépületben míg ennek professzora Szilniczky Mihály a botanikus, a templom felé eső oldalon az alacsony faházikóban lakott. Ez a vész idején földig égett annak egész tartalmával Szilniczky gazdag herbáriumával együtt. :/ Szilniczky Mihály életrajzát Losonc és Vidéke 1899. augusztus 6. 38. számában :/. Az elemi iskolák még primitív állapotban voltak, de a tanítás már korszerű.

Egyemeletes magánházak 1848 előtt még kevés számmal voltak. Legtekintélyesebb volt a Fatovich ház ódon külsejével a kiskaric és Gácsi utca szögletén, melynek emeletét a család lakta. Kétemeletes csak egy, a Mikó ház :/ Kunsztékkal szemben :/, melynek földszintjén volt a gácsi posztógyár kereskedése az örökké derült özvegy Podzámeszky F. lakásával. A Gácsi utcán az egyik tekintélyesebb emeletes ház a Kubinyi Ferencé, kinek gazdag ásvány kőzet és kőületgyűjteménye nagy tudományos értéket képviselt. Szent ámulattal néztük egy alkalommal, midőn Ternay odavezetett néhányunkat a Kubinyi F. apróra magyarázta a nagyszerű példányokat. Az Unger ház a Vásártér sarkán már újabb épület, mely gabonacsarnokul szolgált kezdetben.

A zöme a házaknak részint modernebb berendezésű kő és téglapépület, részint régi vályog és fából épült. Ez utóbbiak a mellékutcákban. Üzletek a piacon és a gácsi utcában elég számmal. Mind vegyes kereskedés csak a Benkneré vaskereskedő bolt, és a gácsi posztógyár épülete tett kivételt. A vásártéren sok háznál volt gabonalerakó helyiség :/ magtár :/. A colos falu Szentiványi féle ház mind ilyeneket foglalt magában. A nagy forradalomnak megfelelő üzlethelyiségek idővel szaporodtak, amint a forgalom emelkedett.

Losonc-Tugár külön mezővárost képzett, de Losonccal egybeolvadt. Ennek földesura Szilassy a füleki út mellett a város végén fekvő egyemeletes kastélyszerű házban lakott.. Tugáron már zsidók laktak.

Abban az időben Losonc és Tugár határát az utca két oldalán felállított póznaoszlop jelölte magasan egy huzallal :/ drót :/ összekötve. Ilyen volt két helyen: a nagy hídon, ahol mintegy 50 ölnyire, s a másik az Új utca felső :/ déli :/ részén a Bukovszky és Hackenberger féle házak északi sarkán. :/ Ezen határjelző oszlopon belül zsidónak lakni tiltva volt, sőt azonban túlmenni sem szabad. :/ De már 1840 után, mikor az országgyűlés megszavazta a zsidók szabad letelepedéséről szóló törvényt, Losoncra is átköltöztek.

Emlékszem jól gyermekkoromban, midőn egy Schiff Móric nevű legelőszőr Losoncra letelepedett, s még akkor országszerte elterjedt ellenszenv a losonciakban is megvolt s így a városi tanács karhatalommal kivezettette a „betolakodót.”

Nagy néptömeg kísérte a hajdúk által kivezetett Schiff Móricot a pelsőci útra határra. Magam is a többivel együtt őgyelegtem az executio értelmét még fel nem fogtam. A törvény erejénél azonban zsidók lassanként Losoncra is beszivárogtak.

Losonc egészségügyi viszonyaira vonatkozólag csak annyit, hogy a vidék kedvező volt, de a higienikus intézkedések hiányoztak. A város aránylag nagy területen fekszik. Elég tág udvarokkal vannak a házak ellátva. A legtöbb háznál kert is található. Mindamellet ritka a jó ivóvíz. A legtöbb ihatatlan. Legjobb vizet kapják a ref. temető melletti forrásból a közelebb lakók. Csakhogy éppen sehogy sincs gondozva.

Talaj sem kedvező, mert a kutak vize mind talajvíz. S ha hozzátesszük, hogy az udvarokban felhalmozott szemét, trágya amennyit megfertőzte a talajt, nem lehet csodálkozni a baj fölött. A patakok áradásai sem kedvezők az ivóvíz kérdésének.

Híressé tette Nógrádot már régen a nagy sár. Losoncon evvel állandóan küszködtek az emberek. Az utcákon rendszeren bokán fölül, a vásártéren ha átázott a talaj, még mélyebben süllyedt a járókelő. Ezért ha sátrakat állítottak vásár idején, előbb elkaparták a hígga taposott sarat s szalmát hintettek a keményebb talajra, hogy elviselhetővé tegyék az árusoknak és vevőknek a helyzetét.. Hol deszkabódék voltak fölállítva, a bódés utcákon közös erővel takarították el s nagy

rakásokba halmozták össze. Csak amint emlékszem, a piac volt lapos terbelédi terméskővel kirakva, meg a gácsi utca menti házak menti járója. Az utcák makadámot még nem ismertek. Itt-ott néha egy-egy szekér kavicsot szórtak a kátyúkba. A mellék utcákon semmi javítás nem történt. Varga utcában a záporok vize és a hóolvadáskor a ref. temető környékéről lesiető és a Pongrácz és Matinyi féle házak közti árokba folyt, és az utca alsó részében, hogy az ev. gimnázium sarkáig érve a Tugár patakba ömöljön.. Néha térdig érő vízmosás maradt ilyenkor hátra.

És az emberek tűrték békével az állapotokat, minthogy ennek már így kellett lenni. Az ősi élethez, primitív körülmények közt megszokva nagyobb igényeik nem voltak.

És mégis vonzó erőt gyakorolt ez a város mindig. A felső vidékről iparosok telepedtek meg időről-időre, a közel vidék földbirtokosai pedig mintegy központban otthonra találtak benne. Némely családot kisebb birtoka kötötte a városhoz, másokat a hivatal vagy egyéb érdek. Abban az időben itt laktak a Szilassy, Gellén, László, Sziárdó, Kubinyi, Draskóczy, Szalay, Bongrácz, Ottlyk, Szentiványi, Czoma, stb. családok. /: a Balassa és Zichy családok belterületein a polgárok házákat építvén a birtokosoknak évi „cenzust” fizettek. Sokan megváltották magukat, 1848-ban a census megszűnt. /: Ezeken kívül több köznemes család képezte törzslakosságát. Innen volt, hogy a megyei tiszti és követválasztásoknál a város döntő befolyást gyakorolt. A korteskedés –minden hibájával- gócpontja volt Losonc. Ez gyakran tette élénkké, sőt zajossá a várost.

A polgárság ugyan minden nagyobb mozgalomtól távol maradt. Inkább dolgozott, semmint szórakozásra időt engedjen magának. Meg is látszott rajta, mert általában jólétnek örült, vagyonban gyarapodott. Kevés szegény iparost ismertem az időben, mert a kisipar virágzott, a kereskedő is boldogult.

Csak a város érdekében megindult mozgalmak szólították el a polgárokat a műhelyekből és üzletektől.

Nagy vidéke élénk forgalmat biztosított. A csütörtök napi heti vásárok nemcsak a belső piacot tették népszerűvé, de a nagy vásártér is száz meg száz szekérrel telt meg. Országos vásárai meg éppen rengeteg idegent gyűjtöttek egybe. Külföldiek látogatták, főleg a májusi és szeptemberi vásárokat. A sok ezer mázsás gyapjúért morva és sziléziai posztó gyárosok jöttek /: ezt a sok gyapjút nemcsak a nógrádiak, hanem gömöriek, hevesiek szállították be. /: Ilyenkor a vásártérről a gabonás szekerek is kiszorultak, hogy a toroknak engedjenek helyet. A sátorok egész utcákat képeztek, csoportosítva az egynemű árukat. Egész város sátrakból. Sokat futkostunk köztük.

Tugárnak külön és elég népes vásárjai voltak, de ezeket csak a vidékiek keresték fel.

Határában a mezőgazdaság elég magas fokon állott. Sárga agyag talaja kevésbé volt alkalmas a búza termelésére, a rozs és a kukorica még inkább a burgonya igen sikerült. Jóval többet jövedelmezett az utóbbi években a cukorrépa.

A kertművelésre nagy gondot fordítottak, mert a talaj is /: fekete televény /: jobb. Jól termett a zöldség, de a gyümölcsfák csak egyesek kertjében díszlettek. Szőlőt csak Fabjenkán és Szalatnapusztán műveltek.

A rétművelés primitív. Ha az árvizek iszapjukkal megtermékenyítették, elég szénát gyűjtöttek. Szárazabb területeken, mint a ref. temető alatt, ritkán kaszáltak. A mesterséges takarmányt /: lóhere, lucerna /: csak a nagyobb birtokosok termesztettek. Legelő bőven volt az erdőn. A nagy terjedelmű „vágás”ban legelt a városi tehéngulya. /: Ide járunk gombázni és botanizálni /:

A szarvasmarha tenyésztés eléggé el volt terjedve. Ritka polgárháznál hiányzott a jó tehén. Már a svájci fajták is gyakoribbak voltak. A nagyobb földbirtokosok a tagosítás után külön tartottak gulyákat. Saját területükön legeltették. Ezek között voltak, kik juhokat is tartottak. A szarvasmarha csordát rendszeren húsvét után hajtották ki először a közel levő részekre. Ezt megelőzte az „előcsütörtöki” kürtölés. A csordás ugyanis reggeltől kezdve egy ölnél hosszabb fából pásztorkürtjével bejárta a város utcáit mindenfelé rendszeres melódiát fújva. A felesége és a kis csordás ezalatt a tehéntartó gazdáknál beszéltek az ajándékokért. Hol szalonnát, hol füstölt disznóhúst, hol pedig főzeléket adtak számukra. Itt-ott néhány garasra is szert tettek. Ilyenkor a gyerekek nagy sokasága kísérte a pásztorkodás megkezdésének ezen jelenetét. Az emberek is kiálltak a házak elé, hogy a látványosságból kivegyék részüket. Még az őiban lévő tehenek is figyelő állást foglalnak az ismert hangokra.

A „kihajtás” első napja is a pásztorélet nevezetes mozzanata. A gazdák, gazdasszonyok, gyermekek, cselédek egész raja vonult a rétre hová a csorda első ízben eljutott. A tehenek öklelődése, a bikák rémes ordítása s egymással való harca szerfölött mulattatta a publikumot. Akárcsak a spanyol bikaviadalok. A gulyások közbe-közbe szólnak furkós botjaikkal a küzdőknek. Ez a hajsza hosszan, egész nap tartott, amíg kimerülnek. A fűben még nem nagy kárt tettek.

Még néhány napig, de mindig gyöngébb érdeklődéssel jártak ki a csordát nézni.

A borjak külön csoportban vickándoznak és sok komikus eset fordult elő itt is. Egyik a másiknak nekiment, de elhibázta s így a földre került a kis boci. Ezeknek is sok nézője akadt.

Némelyek, hogy a borjút haza szoktassák, mások teheneiknek megszózt korpát vittek.

A sertéstartás majdnem általános volt. Csak nagyon szegény ember nem hizlalt otthon. Az udvarok már az ősz folyamán rőfögő állatokkal megnépesedtek.

A hizlálást némelyek sokra vitték. A decemberi vásárokon sok 3-4 mázsás hizott sertés volt látható, sőt mint Rácsok Samu sárgarézműves, hat-hét mázsás sertéseket állított ki. Egy párszor díjat is nyert velük. Háztartását magyaros

módra mindenki ez úton igyekezett „zsírzó” val ellátni. A disznótorok eredeti jellege akkor megvolt Losoncon. Minden család körében volt egy rokon, koma, vagy ismerős, ki a hentességhez értett. Mihelyt fagyni kezdett, ritkábban vagy sűrűbben hangzott fel az udvarokban a sivitás, mely hörgésben hangzott el. Jókor, még pitymallat előtt fogtak a munkához, hogy jókor legyenek készen, mert a vacsorára meg vannak már hívva a rokonok, barátok sőt a pap és tanítók is. Már pedig a kolbásznak és hurkának akkorra már a lábában kell lennie.

Gyorsan ment a munka, mint a karikacsapás. A ház népe mind el volt foglalva reggeltől estig. Még a gyermekek is segítettek, mikor a pusit a nagy -erre a célra külön tartott- teknőbe helyezték, hogy szőrét leforrázzák, két kötél segítségével megforgassák. Ott settenkedtek a hótól megtisztított kert hátulján a „pörkölés” nél. Jutalmuk egy darabka disznófül volt. Majd meg ha a kolbásznak való hús vagdalása következett, milyen kíváncsian lesték a műtét végét, hogy ha a „bíbor” meg-megszakadt, a kolbásztöltelékre, ujjongva kaptak utána a rövidre vágott kis kolbásznak. Ez a gyerekeké volt. Vitték azonnal megsütni, de jutott még a „füstre” is.

Ha „készen” lettek a munkával, asztalt terítettek. Az alatt süstörgött a friss kolbász, a hurka a konyhában. Vendégek érkeznek és csakhamar az asztal mellé telepedik az egész társaság.

Hozzák a kolbászos káposztalevest, hozzá az illatos friss kolbászt, hurkát, sertéshúst. A pampuskafánk el nem maradhat. Tetejébe alma, dió, mogyoró. Jó füleki vagy pásztói bor foly egész napon át. Adja az ötakós a pincében. A kínálgatás az asztalnál sűrűn hangzik, miközben a pap vagy a tanító jó egészséget kíván a legújabb „áldozat” elfogyasztásához.

A kedélyes hangulatban telnek az órák csaknem éjfélig.
Ilyen képe volt egykor a magyar disznótornak.

Érdekes volna ehhez hasonló szokásokat leírni, amint némelyek emlékezetemben megújulnak úgy, de akkor köteteket kellene velük megtölteni.

A kultúra Losoncon korán vert gyökeret. A prot. iskolák voltak veteményes kertjei.

Nemcsak a mindig nagyszámú intelligencia állott a műveltség megfelelő színvonalán, a bennszülött polgárság /: 90%-a protestáns /: részt vett abban a társas életben, mely akkor Losoncot a többi szomszéd városok fölé emelte.

A ref. lyceumot a szomszéd megyék ifjai látogatták, mint egy nagy terület központját. A kaszinó már 1833-ban jött létre, 1836-ban műkedvelő társulat alakult. 1843-ban keletkezett az első takarékpénztár. 1844-ben állították föl a kisdudóvó intézetet. Ezek mind az új eszmék gyümölcsei. A losonciakban megvolt az új eszmék iránti fogékonyság. Mondjuk -én nem láttam -hogy 1846-ban a „Pelikán” nevű hetilap is megindult, hevesen ostromozva egy fél éven át a társadalom kinövéseit. Könyvtára volt a ref. lyceumnak, az ev. pregimnáziumnak /: az esperességi /:, sőt egyeseknek. Kubinyi Ferencnek nagybecsű régiség -és ásványgyűjteménye ritkította a párját az országban.

A hazafias szellem eredeti jellemvonása volt a város lakosságának és a deokratikus gondolkodás annyira áthatotta társadalmát, hogy az osztályi rangkülönbség csak kivételképp mutatkozott. Egyedül a ref. vezető emberek éreztették olykor, hogy a gazdag egyház tagjai önző befolyást gyakorolhattak a város ügyeire.

A jólét folyton emelkedett. Az iparos szorgalmasan dolgozott és szemlátomást boldogult. Igényei nagyon szerények és így családja nem látott szükségét. Legjövedelmezőbb iparág volt a tímárság /: a Varga utcában a legnagyobb számmal /:, a csizmadiák is nagy számban éltek. A szabó céhek 30-40 tagja volt. Vásárokra a közel s távolban sűrűn eljárnak, még Pestre is. Egy ily út rendszeren 7-8 napba került, de ellátták magukat jó időre pesti cikkekkel. Rimaszombatból egy sem jött haza az akkor még híres fehér kenyér nélkül.

A bőripar már korábban is annyira fejlődött, hogy az 1845-ben keletkezett bőrgyár egészen a város elpusztulásig nagy jövedelemmel működött.

Sajnálom, hogy a megélhetési módok megírásához szükséges adatokkal már nem rendelkezhettem, hogy viszonyokról megemlékezhettem volna. Tény, hogy harmincas, negyvenes években a mostanihoz képest aránytalanul olcsó volt minden élelmiszer. Arra még emlékszem, hogy egy font hú ára /: 1840 /: körül négy garas volt.

2. Losonc 1848-49-ben.

A szabad eszmék futótűzként hatottak nyugatról keletre útjukban lángra gyújtva a szíveket és elméket.

Hazánkban Kossuth Lajos fellépésével tisztult az és alja. A szabadság szellője érinti az emberek gondolatait. Nem találták készületlenül a párisi események a magyar nemzetet.

Március 15.-én revellálta magát a nemzet az ő fásultságában. A Szabadság, Egyenlőség, Testvériség szent igéi visszhangzottak Kárpátoktól Adriáig.

Az országgyűlés Pestre tette át székhelyét.

A szentesített törvényeket nagy lelkesedéssel kezdtük életbe léptetni. Új, pezsgő élet állott be.

Oly nagy volt az általános érdeklődés a közügyek iránt, hogy az emberek tömegekben csoportosultak a „Kubinyi téren”, hogy a nyilvánosan fölolvassot újságokból tájékozódjanak. /: Még a kofák is újságot olvastak :/. A casinónak állandó olvasóközönsége volt. A polgárok egyik a másiktól kapták a híreket.

A város belső szervezetében is új alakulás állott be.

Május 20.-án választották meg az első polgármestert. /: Hinkó János :/. A bírót /: Ebeczky Lőrinc :/, a 12 tanácsnokot és 40 képviselőt. /: ezek közt volt atyám is :/.

A nemzetőrség megalakult. /: Első parancsnoka Liedemann Lipót nyugalmazott őrnagy, Pokorny Sándorné atyja volt. :/ /: Sajnos, hogy ennek szervezkedéséről szóló jegyzeteim elégték. :/ Magam is, amint Eperjesről haza kerültem, beléptem a nemzetőri szolgálatba. Ez volt hivatva a rend fönntartására. Különben is a polgárság a törvények rendelkezéséhez képest mindent elkövetett, hogy a nemzeti reformok saját kebelében érvényre jussanak.

A reakció démona fölemelte hydra fejét. Vad csordák törtek be a déli határon.

Védekeznünk kellett.

Fegyver! Zúgott végig a hazán.

Losonc fegyverfogható ifjai és férfiai a haza védelmére siettek. Ki honvédnek, ki nemzetőrnek ment.

Könnyes szemmel néztem, kik a táborba szálltak. Irigyeltem őket. A szülői szeretetből fakadó féltés tartott fogva.

Annál nagyobb odaadással szolgáltam, mint nemzetőr. /: L: A haza szolgálatában fejezet elejét! :/. Csak nagy sokára értem célt, hogy önkéntesnek jelentkezhettem.

Kiküldetésem alatt megismerkedtem a tábori élettel. Járatos voltam a fegyvergyakorlatokban, midőn mint tüzér szolgálatba léptem. /: L: A haza szolgálatában fejezet elejét! :/

Elhagytam szülővárosomat ifjú lelkesedéssel és azzal a reménységgel hogyha majd nemzetem dicsőségesen megvívta a poklok elleni harcot, boldogan és virulva látom viszont.

Füstölgő romokat találtam.

Nógrád megye 1849 év elején a császáriak kezébe került. Losoncra súlyos idők neheztedek. A polgárság kénytelen volt hazafias érzelmeit sokszor elnémítani s magát cselekvésben megtagadni.

Ellenséges csapatok gyakran vonultak a városon keresztül, de Gömör felől a gerillák is sűrűn megjelentek a városban és környékén, nyugtalanítva az ellenséget, elfoglalva előle a hadikészletet.

A gerillák gyakori portyázásai a cs. hatóságban gyanút keltett a város iránt. Ezt megerősíteni látszott ama haditény, melynek színhelye volt Losonc.

Szemtanúja voltam ennek.

Március 24.-én reggel. Egy gyalogsági zászlóalj érkezett Budáról Zaitsek alezredes vezetése alatt, délfelé pedig tábori zene kíséretében Besztercebányáról Almásy ezredes vezette 400 gyalogból és mintegy 100 dsidásból álló csoportját a városba. A nagy hóvihár, mely az egész környéken végigtombolt, ugyancsak siettetta a katonákat, hogy fedél alá jussanak. Az olasz Ceccopieri gyalogság a Sárkány fogadó és a Casinó épület emeletét foglalta el. A lovasság szerteszét, hol istállóra talált, helyezkedett el.

Oly irtózáttal tombolt az északról jövő vihar, hogy még a város szélére kirendelt előőrsök is a végső házakba menekültek.

Mindenki ebédelt. Hirtelen villámsebességgel vágta végig a piacon két magyar huszár. Egy pár pedig a város utcáin nyargal végig. Majd a Rimaszombati út felől 30 huszár sebes rohammal száguld a piacra és lármával és lövöldözéssel tölti be a várost.

Mire a császáriak nyugalmukból fölocsúdnak, a huszárok a főutcákat futják be. A riadóra az olasz katonák a fogadó ablakaiból lőttek a száguldó huszárokra.

Már az első lövések Döbrei János huszártizedest földre terítették. De alig szedődött össze néhány dsidás, hogy a huszárokat megtámadja, csakhamar a geduly féle gyógyszerárnál felállított két ágyú tüzelni kezdett.

A császáriak a különböző ruhájú huszárságban nagyobb lovascsapatnak előőrsét képzelvén, de meg hogy vezetőjük egy honvéd hadnagy cselvetés képen s tenori hangon egyes huszárosztályokról németül disponált, azt hitték, hogy csakugyan túlerővel állnak szemben. Ám a szembeesapó hóvihár is akadályozta őket a támadásban és a tiszta látásban.

Beniczky Lajos ezalatt 400 honvédével megérkezett. Egyszerre újabb kartács tüzeléssel támadták meg a császáriakat. Erre a lovasság futni kezdett. Az olaszok, kik el nem menekültek, letették a fegyvert.

A megfutamodottak Tugár piacáról röppentyűket bocsátottak a városra, de minden kár nélkül, mert a házakat vastag hóréteg fődte.

Egy császári gyalogos futás közben a nagy híd íve alá menekült s onnan néhány lövést tett az üldöző honvédeinkre. De rajta vesztett, mert –éppen akkor arra mentem- közrefogták. Nem akarta magát megadni, sőt fegyverét tölteni kezdte, mire két honvéd szuronyszegezve nekiment s nyomban leszúrták. Az itt ácsorgó nép még ezután is bosszút állt rajta.

Most valamennyien kezdtük kutatni a házakat istállókat, padlásokat. Sok dsidás került elő a jászol alól, padlásról. Mintegy 40-50 ló, a tisztek málhája és szekerek estek zsákmányul. A csapat pénztára /: körülbelül 25 ezer frt :/ Beniczky kezébe került.

Fényes diadallal vonult honvédségünk Rimaszombat felé.

Csend lőn a városban.

A győzelmi mámorból csakhamar vészes hírek ébreszték föl a lakosságot. A császáriak ugyanis azt hitték, hogy a losonciak a honvédeket és ágyúkat a templomokban rejtegették, hogy ily hirtelenséggel támadták őket.

Bosszút leheltek a város ellen. A hírek egyre tartották izgalomban a várost, mert –állítólag- a város elpusztítása lőn elhatározva.

A lakosság menekült, merre tudott.

Amint maga a vizsgáló bizottság néhány száz osztrák katona fedezete alatt megérkezett, a városban alig volt néhány ember. Ezeket a városházára kísérték s szigorúan nyomoztak. De a vizsgálatnak meg kellett győződnie hogy a losonciaknak a cs. had megveretésében semmi részük nem volt. Hiába tartottak helyszíni szemlét a templomokban, oda ágyúk az ajtókon nem férhettek be.

Mindamellett folytonos rettegésben tartotta a fáma a lakosságot. Szerencse, hogy a Balassagyarmaton időző Götz és Ramberg hadtestének a főszerephez kellett csatlakozni.

Fordult a hadiszerencse. Seregeink előnyomulván Nógrád megye és Losonc a császáriaktól megszabadult. Az alkotmányos élet megindult. Föllélegeztünk.

A függetlenségi nyilatkozatot a Kubinyi téren tartott nagygyűlésen kihirdették. Nagy lelkesedésre ragadta az egész gyülekezetet. Zeneszóval nemzeti zászló alatt járta be a polgárság a város utcáit. Általános örömben úszott mindenki.

Éppen oly nagy örömet idézett elő Losoncon Budavár visszafoglalása. Hálaadó ünnepet ült a lelkesedés.

Ezeknek, úgy mint a következő eseményeknek már nem voltam szemtanúja. Hazám iránti kötelesség elszólított. Kiegészítésül azonban –hiteles kútfőből merítve- néhány kiválóbb ténynek vázolását adom.

A losonci nemzetőrség július 8-14-ig a Kriván völgyben táborozott, de látható eredmény nélkül.

Úgy látszik, harci dicsőségünk csillaga hanyatlóban. Már július 18-án Görgői Losoncon keresztül vonul, s kerüli az ütközetet.

Ez a hátrálás sok aggodalmat okoz a hazafiaknak, a táborban is gyanús szemmel nézik.

Csakugyan július 22-én az orosz sereg első ízben jelenik meg Losoncon és vonul Görgői után, Gömör megyébe. 30-án pedig a város meghódol az orosz fővezérnek.

Másnap „Te deumot” tartottak.

A nyugtalanság, sőt rettegés ezentúl fogva tartotta a lakosságot. Ehhez járult a cholera veszedelme. Sűrűn hullottak az emberek. Az elhaltakat együttesen temették.

Augusztus 1-én érkezett Zólyom felől a városba tíz orosz tiszt mintegy száz főnyi csapat kíséretében. Csakhamar a losonci fürdőben időző gerillák mintegy százhuszan rájuk törtek. A „Sárkány” fogadó földszinti kávéházban ugyan az orosz tisztek védekeztek támadóik ellen, de csakhamar közülük hármat a gerillák lelőttek. Rövid harc után, melyben három orosz katona elesett akik elmenekülhettek. Apátfalvának futottak, a többit elfogták. Az elesetteket a temetőben közös sírban hantolták el.

A rettegés nőttön nőtt. Nem hiába. Csakhamar vész hírek érkeznek.

Grabbe orosz tábornokot a menekültek úgy informálták, hogy a támadásban a város polgárai is részt vettek. Gömörből visszafordította az orosz vezér seregét, hogy szörnyű bosszút álljon a megöltekért. Putnokról Rimaszombatba érkezett a sereg. Itt már mindenki tudta, mi sors vár Losoncra.

Mikor Ferenc losonci származású építőmester nyomban kocsira ült s mellékutakon Losoncra sietett, hogy figyelmeztesse a várost a bekövetkező veszélyre.

Hitelt azonban nem adtak neki, mert sokan túlzottnak vették a rémes hírt. Voltak, kiket a rettegés állandó izgalomban tartott és előkészültek a menekülésre, mégis többen ártatlanságuk érzetében kizártnak tekintették a hír megvalósulhatását.

Jöttek mások is. Pindura Pál rimaszombati polgár hasonló értelemben közölte a közelgő veszedelmet a losonciakkal. Ezek már nagyobb hitre találtak. Kiki menekült, ahogy tudott. Még inkább akkor, mikor az orosz sereg már Pinc körül járt, lőn eszeveszett futkozás, jajveszékélés. A kétségbeesés tetőpontra hágott. Szerencsés volt, ki kocsin elmenekülhetett, s elvitte értékesebb ingóságait, míg nagyobb része az erdők felé futott.

De az oroszok már Apátfalvától fogták körül a várost s a menekülőket kiket elérhettek, kancsukával a városba terelték, ruháiktól megfosztották.

Csak kevesen maradtak benn a városban, kik egész rezignációval várták a történendőket. Némelyek a choleraiban elhalt kedveseiknek ravatalától nem akartak megválni. Ezeknek sorsa mártíromság lett. S vagy életükkel fizettek, vagy a korbácsütések által elnyomorodtak. Mindenkép vagyonuk tönkrement.

Hasztalanul járt a küldöttség Apátfalván a főhadiszállásra, a véres bosszúra szomjazó ellenség nem kegyelmezett a városnak. Megtudták, hogy a küldöttség szónoka, Pongrácz Mihály megyei főorvos házában pincéjében egy gerilla ruhadarabot, mely a cseléd fiáé volt, de amiről a főorvos mit sem tudott, ezért reá huszonöt kancsukaütést mértek. S amint felkelt a kiváló férfiú, egy orosz tiszt úgy vágta arcon, hogy nyomban összeesett.

A hadisarcot, melyet a városra kivetettek, természetesen nem voltak képesek előteremteni, hiszen Görgői, majd Szasonoff serege már előzőleg mindenéből kizsákmányolta a várost.

A rablás tehát már augusztus 6-án megkezdődött éjjelkor.

Ezt megelőzőleg este beront egy kozák csapat s az utcákon lézengő lakosokat közbefogja. Kancsukaütések közt kényszerítik a szerencsétleneket, hogy a megölt oroszok sírjához vezessék. Ezek közt volt Luppa János, -volt iskolatársam- ki az exhumálás szomorú történetét elbeszélte nekem.

Vagy nyolcan lehettek a sír felbontására kényszerített polgárok, Luppán kívül Szathmáry István akkori városi gazda, Sztankay Lipót női szabómester /:Ezeknek nevét Driskócy Ede barátom, városi főjegyző közölte velem. A többit nem tudja. :/, mind kiváló, becsületes polgárok. /: Személyesen ismertem őket. /: Ásóval és kapával akartak fogni a munkához, de egy orosz tiszt végigkancsukázta őket s rájuk ordított: „Kutyák, gyilkos kezeitekkel ássátok ki, mert azt megérdemlik tőletek!” És kezeikkel voltak kénytelenek kikaparni a földet a sírből. Eközben szitokkal, káromlással és kancsuka ütésekkel hajtották őket gyorsabb munkára. A rémes éjszakában a földön térdelők nyögése és jajkiáltása eltompult.

Mikor a már kiásott és rothadásnak indult hullákat az oroszok meglátták, irtózatosságot ordításban és káromlásban törtek ki.

„Vessétek a kutyákat a gödörbe!” rivallták és véresre kancsukázták a megkínzottakat.

Erre a tiszt megparancsolta a bűzlött hullák megmosását. Tóbiak Zsuzsánna /: egy sintér felesége /: segítségével végrehajtották az undorító munkát. Azután agnoszkálták fákiyafény mellett a halottakat. A három közembert a sírba tette a parancsnokló tiszt, a három tiszt hulláját pedig a róm. kath. templomba vitették velük. Ezeket másnap katonai pompával temették el.

Ezt Luppa János nekem egy hónappal azután beszélt el s megmutatta a még alig hegedő sebeit. Irtózatosságot lehetett a kinszenvedés, melyet a megkínzottak kényszerültek elviselni.

A rablásra trombitászok adta a jelet. Ezredek váltakoztak a fosztogatásban. A tisztok csak úgy raboltak, mint a legénység. Amit el nem vihettek, azt izzé-porrá zúzták. A párnákat fölhasogatták. Tele voltak az utcák pehellyel. A pincékből a bort kiitták, amit meginni nem bírtak, szabadon eresztették. Még a Geduly féle gyógyszerárban is megittak minden szeszt, sőt olyan folyadékokat is, melyek néhány oroszoknak halálát okozták. Azután belülről felgyújtották éppen úgy, mint a más házakban. Itt pusztultak a gyógytár szekrényeit díszítő kitömött madarak is.

Szomszéd falukból szekeret requiráltak s ezekre rakták föl a rabolt értékesebb tárgyakat s az üzletekben talált cikkeket. Szomorúan jellemzi népünket, hogy –mint a pinci parasztok- rablótársai lettek az oroszoknak. A losonciak sokáig el nem felejtették. A temérdek szekeret Zólyom felé indították útnak. A falukon és Zólyomban egész vásárt csaptak s potom áron adogatták el a holmikat. Egész végváznakat vagy kelméket egy-két forinton vesztegettek. Sok kapzsi ember kapott az alkalmon s mindenfélével bőven ellátta magát. Ám voltak tiszteletre méltó kivételek, midőn egyesek a vész lezajlása után a losonciaknak visszaadták tulajdonukat, némelyek ingyen.

A rablástól a templomok nem lettek megkímélve, bár ott nem sok elvinni valót találtak.

Ez a vandalizmus másfél napig tartott. Hallatlan eset a táborok történetében. Az utolsó rablócsapatok, mert már alig találtak zsákmányt, már a lakosokon kegyetlenkednek, meztelenre vetkőztették le őket s kékre kancsukáznai testüket. A nőekkel meg bestiákként bánnak el. Mindezek oda rejtőznek a Tugár patak fűzesei és bozótai közé.

Ott bujdokolt napokig Krestyák Pál unokafivérem és édesanyja is, csak akkor jött elő, midőn a kifosztottak közül egy-két ruhadarabot tette lehetővé a rejtekhely elhagyását. És mennyire lett elcsigázva ez a jó öreg! Nem is vitte el sokáig életben. Sok ily esetet hallottam, de nem jegyezvén akkor föl –most nem bírok rájuk emlékezni.

Augusztus 9-én megzendült a tábori zene, kezdték a házakat fölgyújtogatni. A bútorokat a szoba közepére fölhalmozva szurokkal megszórvva gyújtották meg. Röppentyűket bocsátottak a házakra. Csakhamar egy lángtengerré vált a város. Az utcákat lángok nyaldosták. Őrjáratok meggátolták a tűzoltást, sőt kiket a védésben rajta kaptak, a tűzbe kergették.

Lélekrázó volt az égő város képe. A füstfelhők gomolyokban emelkedtek lángoszlopok csaptak a magasba. A vad hordák gúnykacaja, a szerencsétlenek jajkiáltása irtózáttal töltötte be az érző lelket. Jeruzsálem pusztulása nem lehetett nagyobb.

Beállt az est. A tömegbe összehajtott lakosság rémületét növelte az oroszok fenyegetése, hogy már most rájuk kerül a sor. Iszonyú rettegésben töltötték az éjt. A tábori zene ismét megszólalt, mint mikor a halottat sírba helyezik. Az történt itt is. A koporsóra hulló göröngyök tompa dübörgése jelképezte az összeomló falak, az olvadozó harangok zuhanása. Az éji homályt messze bevilágította a rettentő lángtenger... a távolba messze elhallatszott a roskadozó falak mennydörgésszerű zaja.

Tollam gyenge e borzasztó pusztulás leírására.

A foglyokat most már szabadon elbocsátották s a vandál sereg Zólyom felé vette útját.

Elvonult a vihar és az emberek lassanként haza szállingóztak a füstölgő, de néhol napok, sőt hetek múlva is föllobbanó romok közé. Hány ember roskadt össze a borzalmas kép látásán! Az elfásultság vőn erőt az embereken. Öntudatlanul jártak-keltek a düledező romok közt. Hiszen soknak kiapadtak már könnyei. A melanchonia kapott lábra.

Akinek súlyos napjait átélte polgárok elébb meztelenségüket fedezték a segítségre siető jó szívek adományából, csak azután gondoltak éhségük csillapítására a már szekérszámra érkező élelmiszerekből. Hol még néhány nappal a jólét, a gazdagság honolt, ma már a betévedő falatot a jótékonyság nyújtja a kifosztottaknak..

A pusztulás híre betöltötte az egész országot. Fölébredt ugyan a jótékonyság szelleme, de az öt milliónyi kárt pótolni merőben lehetetlen volt. Csak négyezer pengő forintot segély gyűlt össze. Az országos gyűjtést nem engedte meg a felsőbb hatóság.

A lelki szenvedéseket csak az idő és a halál volt képes enyhíteni.

Az utolsó mentőeszköz is kiesett a losonciak kezéből, midőn a magyar bankjegyek érvénytelenségét augusztus 29.-én kihirdették.

Hatóságilag beszédtek szeptember 24-ig nyolcvanezer forintnyi magyar bankjegyet. Kétszer annyit tartottak meg minden fenyegetés ellenére is. Mennyi égett el a vész napjaiban.

Hornýánszky János sógor maga tizenhatezer forintot adott be, és még ennyit megtartott magánál remélve a jobb időt. Mert a vagyonosokat erősen szorították a hatalom emberei.

Megbűnhötte már e nép

A múltat s jövődőt.

És Losonc Phönixként föltámadt.

Ötven év múlva nyoma sincs a pusztulásnak.

Virágzóbb lesz, mint valaha volt. A szorgalom, a kitarás, a takarékoság és az új tényezők hozzájárulása emelték ki sírjából.

A sebek begyógyultak, de az emlékezet gyászos marad. Azoknak sírja fölött, kik oly ártatlanul megszenvedtek, vagyonukat, életüket elvesztették, ez az emlékezet virrasztani fog a késő időkön át.

Hazafiságunkról pedig tanuljanak a következő nemzedékek.

Virágozzék időtlen időkig!

Patris lugens.

A nemzetfőjtő abszolutizmus kezébe vette fölöttünk a hatalmat.

Tombolt a haza romjain.

Oltáraink lerombolva, hőseink kivégezve, vagy bűzlött börtönök falai közt csörgeti rabláncát a honfiúi hűség. Halál, börtön, vagy hontalanság osztályrésze nagyjainknak, kik a nemzet szabadságát, alkotmányát, függetlenségét a kimerülésig védelmezték.

Törvény, jog eltiporva.. az erőszak győzelmét sieteti az ármány.

Mindenütt rom, vér, halál a nyomában a vigasztalan gyász, reménytelen szenvedés. A kétségbeesés némasága fogja a szíveket, melyeknek égő sebeit lemondással szenvedjük, s őt visszaforgatjuk a fájdalom sóhaját is.

És a nemzet bakói közt olyanokat is láttunk, kiket a magyar föld szült... hazaárulók! Ne adjon pihenést nekik a föld soha!

Síralmas élete lett Magyarországnak. Láthatatlan gyászfátyol borította be fölöttünk az eget Kárpátoktól Adriáig. Nagy a mi megpróbáltatásunk...

A bosszú.

Mire az orosz segédcsoportok az országból kivonultak, a nemzet ki lett szolgáltatva az önkény legnemtelenebb bosszújának. Az inquisitorok mindenfelé megkezdik a megtorlás munkáját. A kémkedés napirenden van. Kik külföldre nem menekülhettek el, itthon bujdosnak.

Már a világsi fegyverletétel után, mihelyt hadseregünk osztrák kézbe került, kezdte éreztetni bosszúját a hatalom. Gyulán elvették tiszti fegyvereinket, melyet az orosz meghagyott. Csapatonként szállították el honvédeinket Olaszországba, osztrák szolgálatba. Saját közhelyeikről hurcolták el, kik odajutottak.

A tiszteket közemberekké sorozva cselédmunkát végeztettek velük. Tavassy Lajos tanár ott kocskodott másfél évig az olasz földön a szekereszetnél. Podmaniczky Frigyes és sok más hasonló sorban részesült. Nem menekülhettek.

Szerencsésebb voltam, ki már Aradra kísértetésünk alatt polgári ruhát öltve haza menekülhettem. Itthon sem vártam be a poroszlókat, hanem idejében hagytam ott szülővárosomat. Rimaszombat, majd Jánosi lett a sylumom, míg nem immunissá tett tanári állásom.

Arról a véres munkáról, melyet Ausztria hiénája Pesten, Aradon és egyebütt végzett, itt nem szólok irtózom szólni. Ez a történetírás föladata. Azokat a sóhajokat, melyeket a börtönök falain át az egész országba széthangzottak, sem célja regisztrálni e soroknak, mert közvetlen megfigyelésem közén kívül estek. Vázolni akarom csak azon eseményeket, melyek körülöttem történtek, melyeknek nagy részben szemtanúja voltam.

2. A situatio.

Bosszúját a zsarnokság nagyjából kielégítette nagyjaink legyilkolásával, bebörtönzésével, száműzésével. A bécsi kormány szervezte az ország közigazgatását.

Megyefőnökök vették kezükbe a megyék kormányzását. Az országot darabokra tépték. Erdély külön tartomány lett. A Maros menti déli megyékből Bánság, Duna-Tisza köz déli részében Vojvodina.

Gömörbe sziládi /: Mumhardt /: János jött főnöknek. Conservativ ember és magyar. Eljárása eléggé megnyugtató. Az ő idejében legalább a bujdosókat nem zaklatták erősen. Kereste a népszerűséget, de nem találta. Azt hitte, hogy a város polgárainak kedves dolgot tesz, ha a piac kövezetét fölszedetvén köröskörül parkot létesít. Ellenkezőleg. A vásár elterelésével agyagi kárt látszott nekik okozni a fákkal és cserjékkel kiültetett sétatárral. Nem is soká tűrték, mert lassanként kitördelték barbár kezek az ültetvényeket. Távozása után újra csak vásártérül szolgált.

Utána Korska József jött megyefőnöknek. Igazi osztrák Beamter. Ugyan ilyenek a Comitatesekretarek /: Khedi stb /:, kik pótolták volna az alispánokat. Ezek egészen idegenek voltak reánk nézve. Az egész had izolált helyzetben.

Jellemző, hogy még Osgyánban két ízben rendeztek színi előadást. Tanulóink az iskola tantermében léptek föl a „pártütők” és „Mikor pattan?” c. vígjátékokban. A darabokat mellékelni kellett a megyefőnökséghez intézett kérvény mellé, hogy megbírálják, nem foglalnak-e valamely forradalmi tendenciát magukban.

Minden nyilvános összejövetelt kérelmezni kellett, bár csak műkedvelő előadás lett legyen is. Erre szívesen elment mindenki, de a bálók, melyeket a hivatalnokok rendeztek néptelenek maradtak. Így sült föl Sziládi a főnök az ő fölhívásával az 1830-i utolsó farsangi bálón. Annál élesebb figyelemmel kísérték a zsandárok a családi összejöveteleket.

Még Osgyánban történt, hogy –a kis számú intelligencia összetartván- vasárnap délutánonként összejöttünk hol Luczeéknál, hol Ternayéknál, olykor Michna tisztartóéknál is.

Ami honfiúi keservünk volt, itt panasztuk el egymásnak, ami remény csillámlott föl lelkünkben, itt élesztgettük. Olyan politikai körök lehetett mondani, melyben a hatalom tényeit, eljárását élesen kritizáltuk.

Ezeket az összejöveteleinket megneszelték a cs. fogdmegek és a csendőrkapitány tudunkra adta, hogy ne politizáljunk. Annira ment a kémkedés, hogy a gyűlöletessé vált zsandárok nem átalították kihallgatni társalgásunkat. Ez okból az összejövetelek whistparieakká alakultak.

Különben csaknem napirenden voltak az elfogatások, ha nyilvános helyen valaki elszólta magát. A rimaszombati polgárok közül nem egy került a hűvösre, ha elég vigyázatlan volt borközi állapotban gondolatait kitárni. Sőt nem egy megjárta Kassát is, hova nem a maga akaratából vitték a zsandárok.

Szállóigévé vált azután Majoros János öreg polgárnak nyilatkozata: „Szép város Kassa, de nem szeretném meglátni”. Mert bizony aki hazafias nyilatkozatért vagy cselekedetért oda önkénytelen került, meghurcolták, megkínozták. Legtöbbet fegyver rejtegetésért, dohánycsempészetért szenvedett meg.

A zsandároknak meg oly hatalmuk volt megadva, hogy ezeknek önkénye alatt volt minden. Egy fényes bál alkalmával, melyen jelen volt több törzstiszttel egy tábornok az elit társaságban fiatal emberek közt vita keletkezett, melybe a poszton levő zsandárok káplárja belekeveredett. Ebből oly zaj lett, hogy a tábornok szükségesnek látta a közbelépést. A vakmerő káplár tiltakozott az ellen s azt mondta: „Herr General, ich bin ein Brigadier mischen Sie sich nicht ein” Ekkor a tábornok: „Sie Korporal, ich bin der wahre Brigadier” Ezzel elparancsolta ugyan, de a káplár jelentést tett följobbvalójánál. Hogy mi lett az incidens vége, nem tudhattam meg.

Félelmetes és gyűlöletes volt s egyaránt a „zsandár”. Nevével az anyák ijesztgették rosszkodó gyermekeiket.

A közigazgatás és bíraskodás minden fokozatán túlnyomóan idegenből beözönlött Beamterek igyekeztek a magyart megpuhítani s a Gesamtreichnek érvényt szerezni.

Gömör megye is el volt ily idegenekkel árasztva. A Knebel féle Stuhl richrerek basáskodása vérig sértette az önérzetes alkotmányos érzésű magyarokat. Túrni kellett.

Ezek még az iskoladolgokba is beavatkoztak.

Midőn jött a rendelet, hogy protestáns iskolába nem szabad felvenni r. kath. tanulókat, csak kivételesen engedély mellett, a gymnáziumba mégis régi gyakorlatnál fogva ilyeneket fölvevünk.. Terrayt magához idézte mint igazgatót Knebel főszolgabíró és meghagyta, hogy a beírt r. kath. tanulókat azonnal bocsássák el. Különben zsandárokat küld nyakára s erőhatalommal szerez érvényt a rendeletnek.

Azt tettük, hogy a r. kath. tanulók –köztük pedig Szentmiklóssy Antal volt alispán négy fia, Horváth László osgyáni mérnök két fia stb. ezentúl is bejártak, mint magántanulók.. Csak az abszolutizmus szolgálatában álló Beamterek fiai kaptak engedélyt mint rendes tanulók a gymnáziumba való belépésre. Ám ezek rendszerint izolált állást foglaltak, mert magyar fiaink nem barátkoztak velük. S ha valaki gyanúba jött, minden közösségből kizárták sőt üldözőbe vették. Sokszor kellett ily esetekben közbelépünk, hogy a gymnázium presztizsét megóvjuk.

Nehéz volt a föld népének, hogy ügyes-bajos dolgát végezve ezeknél az idegen nyelvű hivatalnokoknál. Mindent németül intéztek el s e nyelvű végzést kézbesítettek a szegény magyar félnek. Ügyvédre szorult majdnem mindenki.

Így fészkelte be magát az osztrák bürokrácia. A rendeletek, a §§-ok voltak az irányadók, az ország törvényei szögre akasztva.

Voltak ugyan a Beamterek közt tisztességes emberek, kik elég humánusan jártak el tisztükben, hanem benne voltak az áramban, existenciájuk követelte a hivataloskodást. Ezek rendszerint nem is politizáltak s a magyar társaságban eltűrték őket. Voltak azonban elbizott, gőgös bestiák, kik a magyarságnak valódi átkai gyanánt dominálták a helyzetet..

Ezek a ravasz spiclik, denunciánsok tökélet faragtak ebből, ha valakit bajba ártottak. És voltak szálnalmas karikatúrák, kik csak gúny tárgyal szolgáltak.

A magyar társaságban az ily népség nem foglalhatott helyet. Ha mégis egyik-mások bejutott a Casinóba, vagy izoláltan maradt, vagy ha a törzstagok közül némelyek maguk közé vették, részint politikából, részint a hivatalos érintkezés érdekéből történt.. Inkább maguk közt társalogtak. A családok be nem fogadták maguk közébe.

Nagyon sivár élet volt ez.

Társadalmunk megsibbasztva magánkörökre lettünk utalva.

Csak az irodalomban találta magát a magyar ember némileg otthonosnak ebben a vigasztalan időben. Szabad volt ugyan írni, de kétszer is meggondolta az író, hogy olyat ne írjon, mibe Prottmannék beleköthessenek.

Politikusaink nagy politikával szerkesztették lapjaikat, mert Damokles kardját érezték fejük fölött függeni. Rideg stylus volt ez.

Szépirodalmi lapjaink is sokáig színtelenek maradtak. Kerülték a hatalommal való összeütközést. Költőink mégis megszólaltak a hazaszeregetet a szabadságot csak allegóriákban hirdették. Tompa a „A gólyához”, „a madárfiaihoz” szóló ébresztőket kézről-kézre adva irogatnak le. Szerencse, ha egyik-másik nyomtatásban megjelent költemény mélyebb értelmét a cenzusra ki nem találta. Már Jókai rajta vesztett „Ústökösében”, mikor elkiáltotta magát: „Szaladj, szaladj, jön a billog” Azért sok borsot törtek mégis élclapjaink a hatalom orra alá, bár ha a cselekmény Chinára vonatkozott is –legyen.

Íróink közül nem egy került „hüvösre”. Ez akkor érdemszámba ment. Jókai, Tóth Kálmán és mások dicsőségnek tartották, hogy az igazságért elítélte őket a zsarnokhatalom.

3. Menekültjeink.

Sokan ették a bujdosás keserű kenyerét idebenn a hazában, kikre mint a nemes vadra, kegyetlen hajsztát indított a véreskezű hatalom. A vérekek nyomukban jártak.

A hazafiság a bujdosóknak városban, falun pusztán menedéket adott. Sokan megszabadultak az osztrák bosszú elől, de többeket kikémleltek s a vérbíróságok elfélték.

Álnév alatt, áruhában bujdosnak, kik osztrák értelemben „compromitáltak” voltak és akiknek az a bűnük, hogy hazájukat védelmezték a zsarnokság ellen. Lehet-e az erény bűn?

Nagyon ki kellett eszelni, ha ily menekült a családhoz jött, hogy mi szerepe legyen a háznál, óvatosan eljárni, hogy el ne árulhassák, mint akinek mindenféle szimatolnak. Megvesztegetett cseléd nem ritkán nyomára vitte a menekültnek a zsandárok. Ha közelgett a veszedelem, tovább kellett menekülni „biztosabb” /: ? :/ helyre.

Igy adták kézről-kézre a bujdosó hazafiakat, nagyjainkat, kik benn rekedtek. Vagyonukat lefoglalta az önkény, s most jó emberek kegyelmére /: ? :/ szorultak. És a mártíromságot elszenvedték inkább, semmint szolgálivá szegődjenek az abszolút hatalomnak. Az arany a tűzben is arany.

Ennek a keserű bujdosásnak minden izalmát élte át Bónis Sámuel, a 10 koronaőr, ki a koronát Debrecenbe vitte. Vidékről vidékre ment, futott, embert kerülve lóháton menekült Josipovich Antal turolopoljei gróffal Hkovászora /: Bereg m. :/ Pogány Istvánnéhoz. Útközben oláhok közt majdnem foglyul estek és csak bátorságuk mentette meg őket. Daróc szűrűhába öltözködve marhakereskedőkül készültek Törökföldre jutni. Már Orsováig haladtak, miközben Josipovichot a Bónis tovább bujdosott egyes pusztákon megbízható helyeken, de mindenütt nyomában voltak üldözői. Végre Recsky András burai tanyáján elfogták, Pestre szállították. Előbb halálra, de kegyelem útján mégis 10 évi vérfogságra ítélték. Azonban csak hét évet töltött el az Újépületben és Josefstadtnban.

Görgei táborában kiváló kémszolgalatot végzett Panker Viktória. Halálra volt ítélve az osztrák bíróság által. Bujdosás közben a Gyöngyöستől egy óra járásnyira levő Rókapart pusztára Pongrácz Bénékhez került. Hetekig itt tartózkodott. Megbízható cselédei azonnal jelentést tettek uruknak, ha a zsandárok a pincéhez közel elvezető úton mutatkoztak.

Egyszer csak berohan az egyik cseléd, hogy a zsandárok a pusztá felé tartanak. Csak annyi ideje volt Panker Vikinek, hogy a hátsó szoba ablakán ki a kukoricásba menekülhetett. A szaglászók semmi gyanúsat nem találván -pedig az udvart és a melléképületeket is átkutatták- távoztak.

Erre Pongrácz B. vendégét nagyobb biztonságba helyezendő bátyjához Tamásfaluba hozta az éj leple alatt. P. Arnoldné unokatestvére címén hosszabb ideig ott tartotta. Hová lett azután, nem tudom.

Menekültjeink azon része, mely Gömör megyében bujdosott, alig kerülhette el házáat Tamásfalván. Igazi asyllum volt, kik e jeles család védelmét és vendégszeretetét igénybe vették. Pedig nagyon sokan.

El nem tudnám számolni sem, kikkel magam is ez úriháznál –amíg tudni illik az üldözés tartott- találkoztam. Minden látogatás alkalmával újabbakat láttam, pedig Osgyánból Gábor fiúkkal, ki vezetésemre volt bízva, gyakran átrándultunk Tamásfalvára, sőt a szünidőnek nagy részét is ott töltöttem.

A háziasszony Zathureczky Sarolta volt /: Zatureczky Tóbiásnak, egykor híres szolgabírónak egyetlen lánya :/, a ház ura, férje is csak „Dominának” nevezte. Nagy műveltségű, olvasott és eszes nő, kinek vitatkozási képességét, -főleg a politikai tárgyakról- mindenkinek bámulni kellett. Éles, polémikus érvei sok férfi ellenfelét szorították sarokba. Elemében érezte magát, ha egy pecsovicst vagy huszárt foghatott, hogy az abszolutizmus kapuját megdöngethesse s az alkotmányosság élet tanait nyilváníthatta leplezetlenül. És a bátor nőnek szabad, olykor vakmerő nyilatkozatáért soha egy haja szála sem görbült meg, holott sokakat elhurcoltak börtönbe, kik kevésbé voltak óvatosak beszédükben. Annyira ment a kémkedés, hogy a rimaszombati polgárok közül is néhányat Kassára hurcoltak. Erre mondta aztán Majoros János uram, ha valahol tiltott tárgyról volt szó: „Szép város Kassa, de nem akarom megnézni”. Szintén szállóigévé lett ezután.

Arnold úr, mint egykori gránátos, majd nemzetőrkapitány, előkelő modorú, udvarias férfiú, nem avatkozott a politikai vitákba. Páratlanul szíves háziúr, vendégeit mindenkor lekötelezte szíveségével.

Házuk az ötvenes évek elején állandó vendégfogadó volt.

A menekültek érdekében történt minden. Sűrűn váltakoztak náluk. Hogy a gyanút elhárítsák a háziak magukról, tényleg olykor rokonokat tartottak maguknál. Ily címen azután biztonságban lehettek hétszámra üldözöbe vett menekültjeink.

Nyílt házukat fölkeresték a Rimaszombatban állomásozó Beamterek, katonatisztek is. Hazafias politikájuk terített számukra asztalt, hogy ott a hatalom emberei s a menekültek egymással koccinthatassanak. És ez a legmélyebb titok leple alatt történt. Most az volt a jelszó: bátran, elfogulatlanul, nehogy a fogdmegek bármit is észrevegyenek.

És mindig sikerült a gyanút elhárítani annyira, hogy a zsandárok figyelmét a nagy vendégjárás el nem kerülhette, mégis, mert fejük, Rűfkohl kapitány is gyakori vendége volt a Pongrácz háznak nem mertek tovább kutatni.

Igy esett meg, hogy éppen azzal a zsandárkapitánnyal találkozott Hatvani Imre ezredes Pongráczéknál, mint a háziak rokona. Egymással szemben ültek az asztalnál gazdasági és lótenyésztési tárgyakról beszélgetve. Az utóbbihoz a kapitány is alaposan tudott hozzájárulni. De mihelyt másra tértek, Rűfkohl a háziasszony felé fordult, vele társalgott.

Velet történt, hogy egy alkalommal a háziasszony politikai vitában a csendőrség akkori szereplését kárhóztatta „a menekültek úgys mindenüket elvesztették, tehát nem kellene őket üldözni, sőt a császár jól tenné, ha kibékülne a helyzettel...” stb.

Nagy zavarba hozták a különben humoros és rokonszenves kapitányt: kijelentette, hogy a nyilatkozat nagyon kényessé tette helyzetét.

Hatvanitól, mint jó barától búcsúzott el: a viszontlátásra.

1851-ben történt, hogy osztrák csapatok vonultak Rimaszombaton keresztül. Egy ily csapat a városban pihenőt kapott.

Pongráczékhoz gróf Lazánszky őrnagyot szállásolták el. Pongrácz Arnold maga jött be vendégért négyes fogaton. A rendkívül szíves fogadás megtette hatását. Csakhamar otthonosnak érezte magát a vendég. Már az ebéd fölött megkezdődött a politikai vita. A gróf azt hitte, hogy afféle „gutgesinnt” házat talált, azonban csakhamar meggyőződött az ellenkezőjéről. Bámulta a háziasszony jártasságát a törvényekben, s a politikai viszonyok ismeretét –mint maga később nyilatkozott- föl sem tételezte volna. Láttá a gróf a magyar nő rajongását hazájáért s miként ítéli meg és el a jelen állapotot.

Másnap reggelihez ülven így szólt a császár katonája:

„Sädige Frau, ich habe seine Majestat den Kaiser auf die Wand gehängt”

Mire a mindig gyors válasza kész nő hangsúlyozva azzal felelt:

„Herr Graf, das ist zu viel Ehre für mein Haus.”

És a gróf megértette az e szavakban rejlő iróniát. Az egész napon át a háziasszony társaságában maradt, sőt végül kijelentette, hogyha nincs ellenükre, harmadnapon is vendégük marad. És csak csapatának elvonulása után hajtattott el Osgyán felé.

„Hát ki adjon menedéket a szegény üldözötteknek, ha nem mi, kik okkal móddal megbírjuk védeni a zsarnokság bosszújától”, mondta nem egyszer, mikor magunkban voltunk, a nemes szíví nő. Ha ők kötelességüknek tartották a hazát védeni, nekünk kétszeres kötelességünk mindent elkövetni érdekükben.

És valóban sikerült is egyeseket a politikai hatóságoknál, hogy tovább ne bujdosanak a kevésbé „compromitáltak” közül elhelyezni azon összeköttetéseknek fogva, amelyeket a svarcgelb hivatalnokokkal ez érdekből fönntartottak.

Voltak más családok is bőven, /: Iványi Dánielről, Rozanyói Híradó 1906, 1-3 szám Tárca :/, hol menekültjeink egy időre meghúzódhattak, de azokkal nem lévén összeköttetésben a tényeket kevésbé ismerem. De –mondhatom- annyi hazafias szolgálatot egyik sem teljesített a nehéz időkbén, mint a Pongrácz ház. Érdemes volna ezekért a nyilvánosság előtt megörökíteni. Itt csak a kegyeletes megemlékezés okáért jegyzem föl.

Pongrácz Arnoldnének mását személyesen nem ismertem. Ki annyi bátorsággal tudta ama vészes időkbén honszeretét leplezetlenül nyilvánítani, kit mindamellét a hatalom emberei nemcsak bántalommal nem illettek, hanem tisztelettel hajoltak meg előtte, ki annyi bujdosónak menedéket, a szűkölködőknek terített asztalt, ruházatot, útiköltséget adott, méltó arra, hogy a köztisztelet és a kegyeletes megemlékezés tárgya legyen nemzedékről nemzedékre, hogy mint a honleányi hűségnek, az áldozatkészségnek példányképe késő időközön át említtessék.

Amint Kalina cs. biztos Losoncon az inquisitiót megindította, sokan hagyták oda a várost. Reánk honvédekre nov. 18-án került a sor, mikor valamennyiünket, még a komáromi kapitulánsokat is, holott nekik a capitulatio értelmében immunitásuk volt, -Balassagyarmatra idéztek.

És lett apostolok oszlása az ég minden tája felé.

Magam előbb Rimaszombatba, majd Jánosiba menekültem. Itt Keszler Antalnál hat fiú tanítását vállaltam el. A nagy feladat nem aggasztott, de amint később meggyőződtem –Keszlernek pecsovics hazafisága bizalomtalanná tett. Különben sakkban tartottam azzal, hogy a fiúkkal két hónap alatt /: június-július :/ ígértem a tanévi anyagot elvégezni. Mint aztán tanítványaim a vizsgákat jó sikerrel letették, a meghívás az osgyáni tanszékre már kezemben volt.

Egész idő alatt nyilvánosan nem tudták tartózkodásom helyét. Leveleim más név alatt érkeztek. Ritkán hagytam el kis szobámat, legfőlebb Szász Károlyt látogattam meg Bejében, hol Szentmiklóssy Viktor fiát, Aladárt tanította.

Rimaszombatban kevesen ismertek. Különben baj nem érhetett, mert Szilárd megyefőnök tisztességesen viselkedett. Üldözés alatta még nem volt. Csak a zsandárság garázdálkodott. Ez óvatosságra intett mindenkit, ki nem akart bajba kerülni.

Mikor megtudták tartózkodásom helyét, már osgyáni tanár voltam. Beidéztek Losonra. A Herr Comissárnek demonstrálván elfoglalt állásomat könnyűszerrel szabadultam meg a további zaklatástól.

Magamnak is volt részem egy lengyel menekült rejtegetésében.

1852-ben ősszel Osgyánban a Korponay féle kastélyban laktam Delhányi és Séveley barátaimmal és collegáimmal. Egy zimankós nap estéjén beállít egy termetes idegen hozzánk s bemutatja magát. Egyúttal levelet ad át D. Zsiga barátomnak Beniczky Mártontól. Beniczky küldte hozzánk, mert nála már nyomában voltak a fogdmegek. Binder

Sándor ezzel közös vendégünk volt. Nálunk maradt. Csak esténként vittük le a faluba bizalmas emberekhez. Más senki sem tudott róla.

Tavasza felé Rimaszombatból vettük az értesítést, hogy a zsandárok Osgyánba kutatni jönnek. Erre –éppen vasárnap volt- mindhárman Pusztakisimogra, Raksányi földbirtokoshoz, Delhányiné nagybátyjához sétáltunk át vendégünkkel. Jövetelünk célját a házigazda megértette. Ebéd után a mezőre sétáltunk ki, mikor megjelentek a zsandárok, kik felénk tartottak. Kissé megütköztünk, de audaces fortuna iuvat. Igazolásra szólítottak fel bennünket. Házigazdánk nyomban elmondta, kik vagyunk, egyenként megnevezett, Binder pedig kasznárjának mutatta be. Nem hitték. Bejöttek a házba, hogy igazolványát megmutassa. Úgyesen volt situálva az egész jelenet, mert Binder igazolványát a másik szobából hozta elő Raksányi. Reánk vonatkozólag utasítva lettek Osgyánba, hogy személyes meggyőződést szerezhessenek.

Quasi re bene gesta megkínálta őket a házigazda jó borral. Eleinte tartózkodtak, de aztán rájuk tukmált egy pohárral, mire aztán eltávoztak.

Csakugyan kutattak Osgyánban, s visszamenet tudakozódtak rólunk. Most már Sándort ott kellett hagyni legalább a látszatért, hogy amennyire tőle telik segítsen a gazdaság körül.

Mikor a gimnázium egyesülése ténnyé vált, Rimaszombatra költöztünk. Nekem a Horváth János féle házban egy fölösleges /: hátsó udvari /: szobám volt, ezt adtam oda Binder Sándornak ingyen. Most aztán szereztünk neki privát órákat /: Lengyel Ferenc orvosnál /:, hogy existenciáját biztosítsuk. De még társadalmi állást is kellett adni. Megtettük segédrajztanárnak a gimnáziumban. Ritkán vett ugyan részt a rajztanításban, de így volt bevezetve. Csendesen elégedélt köztünk a hatvanas évekig, ekkor kapott meghívást Losoncra Doleschall mérnökhöz. Különb is technikát végzett volt s mint mérnökség tisztességes életmódhoz jutott.

Csak halála után tudtuk meg Szlávi Lajos sógoromtól, ki bizalmas barátja volt, s neki halálos ágyán nevezte meg valódi nevét, hogy a lengyel szabadságharcban részt vett lengyel menekült barátunk Sasewitz Jarosláv báró volt.

4. Reményeink.

A hazafiak e sötét korban zárt ajtók mögött tanácskoztak a haza jövőjéről. Olyan volt azonban mindegyike, mint Tóth Kálmán rab gólyája, hogy „elrepülne, messze szállna... csakhogy el van metszve szárnya.”

Hiábavaló volt a biztatás. Az emigráció nem tehetett semmit.

A reménytelenség mindnyájunkon erőt vett. És

„Néz Nyugatra borús szemmel, néz vissza Keletre

A magyar elszakadt testvértelen ága nemének

A gyönyörű eget, a földet vizsgálja hiába...

Nem leli föl nagyjait...”

Némi derűt öntött a lelkekbe Kossuthnak angol országi és amerikai útjában történt lelkes fogadtatása. A szabad nemzetek sympáthiája impozáns módon nyilvánult ebben Magyarország iránt.

Midőn Kossuthnak e diadalútján mondott beszédei nálunk fordításban megjelentek sikerült azokat megszerezni s magunkra zárva az ajtót nagy élvezettel olvastuk.

Hátha mégis...

Az olasz kérdés már 1855-ben lett fölvetve. Az emigráció szervezkedett. Itthon eziránt minden magyar erősen érdeklődött. Politikusaink közül sokan összeköttetésben álltak az emigrációval. Ismerték Kossuth terveit. Általános volt a megtorlás érzete a hazafiakban, kik telve voltak utálattal és gyűlölettel a Bach creációi iránt.

Midőn Kossuth Cavourral és III. Napóleonnal megegyezett, ennek hírére ébredt föl lelkünkben az első reménysugár. Senki sem tudta azok neveit, kik idebent az intézők: a hatalom kémjei sem bírtak nyomába jutni annak az összeköttetésnek, mely az emigrációval tényleg fönn állott.

Nehogy azonban idehaza idő előtt induljon meg a mozgalom, Kossuth szükségesnek találta már 1859 elején kiadni a „Tájékoztatót”, mely sok ezer példányban terjedt el az országban. Ez tartózkodásra és várakozásra inti a hazafiakat.

Hallottuk ugyan, hogy a Dunai fejedelemségekben miként lett volna az invázió előkészítve, de résen volt a hatalom és igyekezett paralizálni Kossuth terveit. /: Galacban lefoglaltak 1850. decemberben 15.000 puskát, 12 ágyút és egyéb hadiszereket s még 4 hajó hadiszert /: S erről csak akkor értesültünk, mikor a francia-olasz szövetség az osztrák hadakat tönkrevverte.

A villafrancai békekötés fejledező reményeinket teljesen lehűtötte. Azonban a következő évben /: 1860 /:, midőn a magyar légió Garibaldi alatt dicsőségben harcolt az olasz egységért, Kossuth intézkedései közelebb hozták a főlzabadosulást óráját, reményeink új hajtásokra fakadtak. Hiszen már szélteben beszéltek a „Központi bizottmány” tevékenységéről. Nyíltan dalolta a nép:

„eljön Kossuth a nyáron”
és „majd hoz Lajos tisztát,

Türr Pista meg puskát.
Éljen Garibaldi!”

Bécsben szorongva néztek a fejlődő események elé. Az olasz hadjárat még nem volt befejezve. A magyarországi forrongások mind akutabbá lettek.

Az előjelek már 1859-ben mutatkoztak.

Torkos Sámuel rimaszombati ref. lelkésznek 50 éves jubileumán lengett az első szabadult szellő. A nemzeti színű zászló, a szónoklatok szabadabb szárnyalása lelkesedést keltett körünkben.

Kazinczy Ferenc születésének országsszerte megtartott évszázados ünnepén nyilatkozott meg a hazafias gondolkodás, a nemzeti érzelem. Nálunk ugyan még egyszerűen ment végbe október 29-én, de Losoncon már 1. december 26. :/ impozáns módon nyilatkozott. Itt nemcsak a férfiak, hanem a nők is magyar öltözetben jelentek meg a fényes ünnepen. A Szózat és Hymnus elénekklését a Rákóczi induló zenéjét lelkesedve hallgattuk. Megjelentek a nemzeti ünnepen Cebrián és Forgách grófok is, mert érezték, hogy az idők immár megváltoztak.

Közbeszéd tárgya volt, hogy Bécsben készül valami, mert belátták, hogy a helyzet tarthatatlan.

Kiadták az októberi diplomát, melyről mikorra meggyőződött mindenki, hogy az sem egyéb, mint abszolutizmus az alkotmányosság álarca alatt.

Megnyíltak a megyeházak ajtai, de a nemzet most már nyíltan az 1848-iki törvényes állapotok visszaállítását követelte.

A magyar protestáns egyházak részére kibocsátott pátens sok zavart idézett elő. A pánszlávok, egyáltalán a nemzetiségiek két kézzel kaptak utána. A sutonom egyház visszautasította. Kik állást foglaltak a pátens ellen kezdetben üldözőbe vették. Mádayt és Zsedényit a késmárki egyházkerületi gyűlés után elfogták. Igaz, protestáns magatartásáért aztán az egyházkerület élére állította.

Augusztus 1-én ott voltam Miskolcon, midőn Mádayt superintendenssé. Zsedényit egyh. ker. felügyelővé avatták. Sosem felejttem el az impozáns, lélekemelő jelenetet. Székács József, az arany szavú főpap avatta. Részt vettek az ünnepen nemcsak a ref. testvérek, hanem a r. katolikusok is nagy számmal. A szellem, mely áthatotta a lelkeket, még tán soha nem nyilvánult ennyire közvetlenül, mint akkor. A testvéries szeretet, a lángoló lelkesedés lobogott minden szívben. Majd a fehér asztalnál, midőn az ősz Pálóczy elmondta a hazafiságtól égő politikai pohárköszöntőjét, a legnagyobb fokra hágott a társaság lelkes hangulata. Nyíltan beszélt itt mindenki, mi történik s minek kell bekövetkezni.

Reménységünk hőmérője rohamosan emelkedett. Már augusztus 20-án, Szent István napján Rimaszombat piacán először énekelték el a Szózatot.

Ipámnak november 11-én egyebek közt ezeket írtam:

„Fütyül a szél, az idő már őszre jár... A bukott rendszer varjai, hollói, szarkái ideiglenes fészkeket ide hagyogatják, átkozva a sorsot, mely őket civilizátori !: ! / szereplésükből, meg a -kövér falatoktól- megfosztja. Némelyek ugyan climatizálódni óhajtanak, holott még nem régen azzal biztatták magukat, hogyha forradalom ütne ki, a parasztságot fogják az urak ellen föllázítani. Mi több, már zsinóros ruhát viselnek...” Virrad.

Csakugyan derül az égbolt.

A nemzeti élet első hajnalán reményeink megvalósulását éreztük. A 11 éves nyomás alól fölszabadulását érezte a nemzet.

Ide jegyzem Naplómból azon mozgalmak leírását, melyeknek 1860 december havában tanúja és részben részese voltam.

Rimaszombat az év utolsó hónapjának elején szokatlanul megelevenedett. A nemzeti trikolor lengett majdnem minden házon.

December 9-én alig virradt meg, az utcákon hullámozott a nép. Rákóczi induló kíséretében tüzték föl a nemzeti lobogót a középületekre. Vártuk Andrassy Aladár grófot, Gömör megye főispánját. Délután a céhek, a gymn. ifjúság s a nép sorfalat képzett.

Négy óra tájban a főispán fényes kísérettel megéljenezve érkezett meg s a részére a városházán berendezett termekbe szállt. A városi testületek tisztelgése után a cs. hatóságokat fogadta. Este a város fényesen lett kivilágítva s bár szakadt az eső, ezernyi ezer ember kísérte a fáklyásmenetet, mely a főispán szállása elé vonult. Itt Cséder Antal a főispánt lelkes szavakkal üdvözlőlvén, az válaszában kiemelte, hogy amint 11 év előtt a harctéren szolgálta hazáját, úgy most a zöld asztalnál kívánja szolgálni. Fölhangzott újra a Rákóczi induló s a nép örömrivalgása közt az égő fáklyákat halomra hányták. A magasan lobogó máglya körül a nép a Szózatot énekelvén csendesen eloszlott. A katonaság mindenütt fegyverben állt s őrizte a „Sas” épületet.

Másnap értekezletet tartottak a „Három rózsa” nagy termében. Itt a főispáni utasításokat félretévén kimondták, hogy a megye kizárólag az 1848-as törvények alapján akar szervezkedni. A megyei ösgyűlést december 19-re tüzték ki, a

főispáni biztosokat a megye régi városaiba kiküldték. A gyűlés befejezésével főispáni lakoma volt, mely lelkes hangulatban folyt le.

Az ősgyűlést megelőző napon a főispán fényes kísérettel és nagy számú bandériumtól kísérve élénk ováció közt érkezett meg.

Ismét ünnepelt a város. Az ősgyűlésre megjelent közönség fele részben sem fért el a „Három rózsza” nagy termében, emiatt a ref. templomba lett áttéve. Előbb a múltkor kiküldött háromtagú bizottság által szerkesztett főispáni eskümintát olvasták föl, aztán küldöttség ment a főispánért.

Lelkes éljenzéssel fogadta a közönség a megjelent főispánt, ki miután letette az esküt, rövid beszéddel foglalta el székét. Erre Kubinyi Rudolf az „arany szájú Rudi” a megye érzelmét remek beszédben tanácsolta, mondván: „Te vagy az első, kinek a megyében 11 év óta szívünkben mondjuk: Isten hozott!” stb. Az üdvözölt lelkes válasza után a gyűlés napirendre tért.

A régi megyei bizottság lemondását Dapsy Vilmos bejelentvén, következett a választás. Az alapelvek közé fölvettek, hogy a bukott rendszer orgánumai kizárandók. Mikor aztán a főjegyző olvasta a névsort, az ilyenekre kiáltották „meghalt”, kitörültek.

A gyűlést a város által rendezett 400 terítékes díszebéd követte. Lelkes pohárköszöntőkben nem volt hiány.

A következő napon a megyei alkotmányos bizottság a „Három rózsza” nagy termében a tisztújítást tartotta meg. A közbizalom alispánokul megválasztá az 1848-adiakat, Szentmiklóssy Antalt és Fáy Gusztávot, főjegyzőül Kubinyi Rudolfot, főügyészüi Bodon Ábrahámot. Főszolgabírák lettek: Sziklay Ede, Latinák Rudolf, Széplaky Lajos, Török Sándor, Dapsy Pál, főorvosok: Madarász V és Parzik Mór. Főmérnöki állásra „csőd” hirdettetett.

/: Pol. Ujd. VII. 1. 19 :/

Még harmadnapon is folytatták a szervezkedést.

Rimaszombat városa /: 1861. január 16 :/ szintén megválasztotta tiszti karát. Polgármester lett Ecsegi József volt 1848-ban főkapitány, bíró Szmarjay József, főkapitány Szabó Lajos. Választottak még 10 tanácsost és 50, később még 20 képviselőt.

A Gömör megyei 1848-as honvédség szervezkedett egyesületté. Amennyiben számosan segélyre szorultak, közadakozás formájához járultunk. A február 12-i fényes bál jövedelme képezte egyik alapját annak a pár ezer forintnak, amelynek a kamataiból annyi szegény volt honvédet segíthetünk. A megyében élő honvédek összeírása és igazolása azonban csak 1868-ban történt, mikor a rimaszombati bizottságnak jegyzője voltam.

Az országgyűlés 1861. április 6.-án megnyílt ugyan, de a politikai helyzet olyan súlyos nyomása alatt tanácskozott, hogy még Deák Ferenc remek javaslata mellett sem tudott a közérzet fölmelegedni.

Bécsben a Reichseinheit elvét tartották szem előtt s alig-alig volt reménylendő, hogy a nemzet akarata meghallgatásra találjon. Az országgyűlés feliratát egyre visszautasítja a hatalom, s követeli, hogy az októberi diploma alapján a Reichsrat-i képviselőket válassza meg. Miután pedig az országnak sarkalatos törvények által biztosított alkotmányát sem megcsonkítani sem megváltoztatni ily módon nem szabad, nem marad más hátra, mint hogy az országgyűlés tanácskozásait befejezze. /: augusztus 22. :/

Ez idő alatt az abszolutizmus folytatta munkáját.

Országszerte brutális módon hajtják be törvénytelenül az adókat. Nemcsak hogy katonaság szállja meg az ily adót jogosan megtagadó polgárok házáat, hanem barbár eljárásával országszerte a legnagyobb fölháborodást idézik elő a végrehajtók. Nemcsak, mint Egerben, hol erkölcstelen jeleneteket idéztek elő, vagy mint legtöbb helyütt garázdálkodtak, törtek, zúztak, romboltak, mint Esztergomban, de sőt, /: mint Fényes és Csanálos szatmár megyei községekben :/ több ízben a házakat is fölgyújtották.

Rimaszombatba az adó executió végett május 13.-án érkezett két pénzügyi biztos 8 katona kíséretében. A városházán megjelentvén követelték az adókönyveket, helyességét, stb.

A város képviselő választmánya összeült és elhatározta, hogy ragaszkodván a törvényekhez s a megyének e tárgyában hozott végzéseire, oly adónak behajtásához, mely az 1504. I. és 1715. VIII. tc. ellenére vettetett ki, segéd kezét soha nem nyújt s a tanács és a városi tisztviselőség minden tagját a célba vett törvénytelen adó behajtásánál a közreműködéstől eltiltja, értesítvén a város lakosságát, hogy erőszak ellenében hasonló alkalmazni nem fog, de megvárja, hogy a békét nem fogja megzavarni, összeütközésre alkalmat adni nem fog. E határozat harmadnapra a megyei közgyűlés elé lett terjesztve. Ez a város eljárását helyeselte, sőt hasonló értelmű végzéseket hozott. Nevezetesen: 1./ Ki a törvénytelen adót önként lefizeti, vagy behajtása körül közreműködik, hazaáruházzal bélyegeztetik. 2./ Az erőszakos behajtásnál lefoglalt javak elárverezése érvénytelené nyilváníttatik. 3./ Erőszakoskodás közben történhető bármilyen károkozás a megye közönsége jót áll.

A cs. bizottság, miután a városházán egyik –erőszakkal lefoglalt- szobában három napig jól kipihente magát, fölvette a protokollt s távozott, mint re bene gesta.

Azonban május 25.-én fele sem volt tréfa, mikor egy-egy házhoz 3-6-osával szállásolják el a katonákat. E számot minden harmadnapon megkét-három-négyszerezik. A városi és megyei tisztviselők főleg annyira vannak zaklatva, hogy némely családok kénytelenek voltak kiköltözködni. Így Dapsy Vilmos is odahagyja házát és díszes szobáiban durva katonák nyújtózkodnak, bútorzatát azonban előre elvitette, nehogy az esztergomihoz hasonló vandalizmusnak essenek áldozatul. A város jegyzőjét a nála elszállásolt katonák elfogták s vitték az őrházhoz, mert minden követelésüket nem teljesítette. Sokféle zaklatásnak voltunk kitéve. Ezért voltak aztán, hogy ezektől megmeneküljenek, az adót befizették. De megadták az árát, mert gúny és megvetés tárgyai lettek s ablakaikat beverték.

Azóta senki sem gondolt a befizetésre, hanem kiki tűrt, szenvedett, sőt nehogy erőszakosságra vetemedjék a katonaság, lehetőleg jól tartják a kellemetlen vendégeket.

Még június 19-én érkezett egy ezrednyi vértess lovasság az executió erősítésére. Végre is megunta a polgárság a hosszú szorongatást, midőn a képviselőválasztmány föloldja azokat egyik végzésével, kik a terhet nem bírják tovább elviselni. És június 22-től rendre befizetik a törvénytelen adót.

Az országgyűlés föloldozása után a császár /: november elején /: Pálffy Móric grófot Magyarország helytartójává nevezi ki. A cs. kézirat azt írja, a helyhatóságok féltelensége és lázadással határos ellenszegülése s a megyék hazafias magatartása és mert tisztességes magyar ember ily regime alatt hivatalt nem vállal.

A megyebizottságok megszüntével a helytartóság kinevezte a megyebiztosokat. Ezek szedegették össze azokat, kiknek hazafisága nem tiltakozott az ellen, hogy a „Provisorium” hivatalnokai legyenek.

Nagyot változott egy év alatt az ország állapota, mely reményeinket nagyon lehűtötte. Nem marad egyéb hátra, mint várakozni.

A döntő események nem vártak sokáig magukra.

Komoly hangok ugyan még 1862 nyarán emelkedtek a nemzet és a fejedelem közt létrehozandó kibékülés érdekében. De nem látszott meg, hogy Bécsben mást contemplantak volna, mint a februári pátens alapján a magyaroknak föltétlen belépését a Reichsratba. A provizorium azért tovább folytatta az abszolutizmus munkáját. A szabad szóért, mely a hatalmasoknak nem volt ingyere, csak úgy bőrtönöztek a szót, az írókat, mint akár az ötvenes években /: Sohr Frigyes késmárki lyceumi igazgatót a Zrínyi ünnepen mondott emlékbeszédéért a katonai térparancsnok maga elé idézte /:. A gyűlések megtartását sok helyen nem engedték meg, sőt a mulatságokat is megtiltották, vagy ellenőrizték. Merő önkény dült az országban.

Az egyházi téren a protestánsoknál a szervezkedés szépen megindult, csak hogy a pánszlávok, kik a szept. pátens szerint rendezték egyházaikat, agitálásukkal sok bajt okoztak. Nyíltan izgattak az autonómia ellen.

A kishonti ev. esperesség gyűlésén is /: 1862. december 10. /: megtagadták az egyházkerületi adót és csak rendkívüli erőfeszítéssel sikerült, hogy az egyházmegye a helyzet ura maradjon. Lassú és nehéz munka volt az egyházat a rázkódtatásoktól megmenteni. Székács József egymaga is herkulesi munkát végzett egyik kerületében. /: Jelen voltam Losoncon a nőgrádi esp. gyűlésen, hol ez a főpap valóságos apostolnak bizonyult, midőn a legkérelmezhetőbb... tilis pánszláv papok meghódoltak a szellemóriásnak. /:

Míg aztán –kivált a felső megyékben- egy ideig széthúznak ezek a dissidensek, míg lassan a protestáns egyházak mind visszatérnek az egyetemes egyház kebelébe.

Az általános elégedetlenség és a külviszonyok cselekvésre szorították a hatalmon levőket. A közvélemény fölűgött, hogy az országot ki „kell” békíteni. Csak hogy Bécsben még mindig makacsul ragaszkodnak a februári pátenshez, de az év végén már más hírokat kezdtek pengetni.

Ekkor /: 1864 /: tette meg magyarországi útját a császár, melyet előjelként tekintettek a közeledésre.

Az ország hangulatáról már két évvel ezelőtt szerzett magának Pálffy Mór helytartó tájékozást. /: Ez útjában látogatta meg Rimaszombat városát és a gimnáziumot /:. Csak következményei lehettek ezután a kihallgatások, konferenciák, melyeknek tárgya a magyar kérdés volt. A konzervatívok megmozdultak.

Szcitovszky esztergomi primán /: 1865. június /: vezette ezt a küldöttséget, a császár elé, mely az alkotmány teljes helyreállítását kérelmezte. Válaszában a fejedelem egyebek közt kijelentette, hogy a magyar nemzetet minden tekintetben ki akarja elégíteni s hogy mindnyájan egy reményteljes jövőnek nézhetünk elébe.

Még azon év őszén /: nov. 19. /: gyűlt egybe az erdélyi országgyűlés, mely kimondja a Magyarországgal való uniót.

A magyar országgyűlést december 10-ére hívja össze Ferenc József, s ott magyar beszéddel nyitja meg.

A képviselőház /: 1866 /: már föliratában fejti ki az alapelveket, melyek nyomán a magyar alkotmány Ausztria érdekeivel összeegyeztethető.

Ismét föllegeztünk.

Ám a porosz-osztrák háború háttérbe szorította ügyünket. A Königgäzti vereséget /: július 3 ./ a nemzet nem zsákmányolta ki, de bevárta az első lépések méltó folytatását. Az események sietteték a kiegyezést.

Mondják, hogy Erzsébet császárnénak jelentékeny befolyása volt a magyar ügy irányításában.

Deák Ferenc kihallgatáson volt Bécsben. Beszéltek, hogy mikor az udvari emberek az októberi diploma, majd a februári pátens engedményeit, melyek alapján óhajtották a kérdést megoldani, Deák F. így válaszolt:

„Ha az ember kabátját hibásan gombolja be, újra kigombolja, hogy helyesen gombolhassa be” /: QU1 perdidit numerum, incipit iterum ./

Az emigrációnak annyi csalódás után mert sem az olasz viszonyok, sem a lengyel fölkelés /: 1863 ./, sem a porosz-osztrák háború nem kedvezett, a további akcióról le kellett mondani.

Sokan hazajöttek.

Ide iktatom Naplóból /: 1867 február 18. ./ a következő sorokat:

„Ma délben az a távirat érkezett a városházára: „Pest, fbr.18. Leirat 1848-at visszaállítja. Andrássyt megbízta ministerim alakítással, Pest készül fejedelmét fogadni. A ház küldöttsége mond köszönetet. Dapsy Vilmos.”

„A köszönet nyilvánítását jelezte csakhamar ez a sok nemzetiszínű zászló, mely a köz-és magánépületeken lengett. A főtér hullámzott a sokaságtól. Mindenki az alkotmányok történelmi korszakot képező helyreállításáról beszélt. De az öröm mindamelllett korlátolt mértékben nyilvánult. Volt az arcokon egy neme a bizalmatlanságnak, vagy a dacnak. Nem csoda, sokat csalódtunk.”

„Mindazáltal a délutáni órákon /: VI. oszt. ./ tanítványaimnak nemzetünk nehéz küzdelmeiről szenvedéseiről, reményeiről s a nap jelentőségéről beszéltem. Buzdítottam őket arra, hogy mindenek fölött s teljes odaadással szeressék a hazát, de ne csak szóval, hanem tettel úgy, hogy egykor mint munkabíró híven szolgálják s a végsőig ragaszkodjanak meg nem csonkítható ősi alkotmányához. Azután szétoszlottunk.”

„Este általános kivilágítás. A dalárda a főtéren elénekelt a Szózatot, meg a Hímnuszt. Erre T. J. a tömeghez beszédet intézett. Azután minden elcsendesült.”

Csakugyan Andrassy Gyula gróf –kit a zsarnoki önkény in effigie fölakasztatott- a fejedelem megbízásából a felelős ministeriumot összeállította.

Az országgyűlés egybegyűlt. Deák Ferenc javaslatát az országgyűlés nagy többséggel elfogadta.

Az uralkodó maga nyújtja jobbát a nemzetnek s a nemzet kibékül fejedelmével.

Létrejött tehát a kiegyezés. De Kossuth Lajos /: 1867. május 22. ./ nyílt levelet intéz Deák Ferenchez, melyben a kiegyezés ellen tiltakozik. Teljes függetlenséget és önállóságot követel Magyarország számára. Mindhiába! A dualizmust a nemzet elfogadta. Csak Kossuth maradt híve mindvégig a független Magyarország eszméjének s „élő tiltakozása” a kiegyezésnek.

Ferenc József fejére 1867. június 8-án tette a nemzet nevében a miniszerelnök Sz. István a koronáját.

A börtönök ajtai a politikai elítéltek előtt megnyíltak. A száműzöttek hazajöttek. Csak Kossuth marad önkéntes száműzetésben.

Onnan kísérté figyelemmel hazája ügyeit s emelte szavát, ha kellett annak érdekében.

Tovább nem folytatom.

A történelem dolga az új alkotmányos élet leírása.

E korszak föladata a békés fejlődés csendes munkássága révén oda törekedni, hogyha már egyáltalában nem szakíthattunk Ausztriával, hazánk pótolva a mulasztottakat a jólét, a kultúra azon magas fokára emelkedjék, hogy Európa nagy nemzetjeivel elfogadhassa a szellemi versenyt.

Majd ha megszűnnek az őstusák, melyek a nemzet erejét annyira lekötik, hogy céltudatosan minden magyar zavartalanul teljesíthesse kötelességét, remélhetjük a haza fölvirágozását.

Áldott legyen azoknak emlékezete, kik az alkotmányos Magyarországot újjáteremtették! Az utódok örködjenek a nemzet szabadsága fölött, hogy csorbíthatatlanul adják át az örökséget századokról századokra.

„Mert az szent harc volt, az örökké drága magyarnak”

/: Vörösmarty ./

Jegyzetek.

Az orosz hadsereg, mely Magyarország leigázására jött, Lüders és Grotelhelm vezetésével Erdélyben, Paskievics fővezérsége mellett pedig Magyarországon négy hadoszlopban /: Rüdiger, Hess, Czeodajeff és Sacken alatt :/. Összesen 120.000 emberből állt, 100.000 még Galíciában és Moldvában maradt tartaléknak. Az osztrák haderő 90.000 ember /: ? :/ összpontosítva Magyaróvár körül.

Befejezés.

Életem első feléből csak ennyit írtam meg, amennyit részint emlékezetemből merítettem, részint amennyire terjedtek jegyzeteim.

Csak arra terjeszkedtem, ami közvetlenül tapasztalatom közelébe juthatott, tehát vagy magam részese voltam, vagy amiről biztos tudomást szereztem. Amint azt „choses vuss” névvel jelöli.

Egyszerűen írtam le a tényeket, mert nem a nyilvánosságnak szántam. Egyszerű házi köntösben megjelenő könyvemet –hiszem- meg fogják utódaim őrizni. Ezért nem vállalkoztam az anyag olyatén földolgozására, hogy egyszersmind styláris

tekintetben is irodalmi színvonalra emelkedjék. Siettem vele, hogy mielőbb elkészüljön, mert nem tudni, ha lehet-e folytatása?

Ez a rapszodikus írásmód abban leli magyarázatát, hogy bizony a legnagyobb része a megrögzített gondolatoknak közvetlenül a papírosra történt áttétele. Sok azután jutott eszembe, mit előbb kellett volna tennem.

Ha újra írhatnám, más alakot nyerne az egész, de így is jó lesz megemlékezni azoknak, kiket érdekelhet életem folyása.

Csak azt óhajtom, hogy tanulságot merítsenek életemből s a többi családi reliquiákkal együtt. Emlékirataimat is nemzedékről nemzedékre kegyelettel őrizzék meg.

Rimaszombat, 1899. december 10.

Fábry János
s.k.

Fábry János fia Fábry János 1943-ban halt meg. Rimaszombatban. A város rendőrkapitánya volt, majd Trianon után a család Mo-ra költözött. A visszatéréskor Fábry Jánost köszönti a város.

Fia, Fábry Zoltán nagyapám (1911-1951) a kommunista diktatúra áldozata. A Nemzeti Pantheonban nyugszik (köztemető, 298-as parcella, a kommunizmus 1945-56 közötti áldozatainak emlékparcellája). Fábry Zoltán huszártiszt harcai, élete következő lapon. A család 1991-ben a kopjafás parcellában megépíti a sírt. Felesége (Erdőss Ilona, nagymamám) édesanyja (dédanyám) nagybócsai Sárközy-lány. A család (Fábry és Sárközy) történetét (nagyanyai dédapám gyűjtötte össze és írta le egész részletesen, összesen 126 szedett oldal) özvegyen egyedül neveli fel négy fiát.

Fábry Botond agrármérnök, 1941-ben született. (Fábry Sarolta 1967, tanárnő)

Fábry Zsolt gépészmérnök, 1943-ban született. Gyermekei: **Fábry Szabolcs János** (1971, Nagyvázsöny polgármestere, presbiter, teológus, 3 gyermeke: **Fábry Laura Anna** 2002, **Fábry Csanád Zsolt** 2005, **Fábry Lehel Sándor** 2007), **Fábry Balázs István** (1972 Fairfield, USA CT, saját cégét vezeti, a helyi ref. egyházközség gondnoka, fia: **Fábry Márk** 2007); **Fábry Bálint** (1993, második házasság szülötte, tanuló)

Fábry Zoltán vegyészmérnök, 1945-ben született (fiai: **Fábry Zoltán** 1972, építészmérnök, lánya: **Fábry Menta** 2007), **Fábry András** építész (1975).

Fábry Szabolcs (1947-2002, Gyermekei: **Fábry Levente** idegenforgalmi szakember 1977, **Fábry Boglárka** ütős zenész, előadóművész, ütős tanár, konzervatóriumot végzett 1980, **Fábry Szabolcs** úszómester, hivatásos sorőr 1981)

F Magyar királyi hivatásos honvéd huszártisztek**FÁBRY ZOLTÁN***huszárszázados*

(*Rimaszombat, 1911. VII. 19. Budapest, 1951. II. 22.*) Anyja: Pálmai Margit. Apja: Fábry Zoltán m. kir. rendőr főtanácsos. Vallása: ev.

A katonai főreáliskola elvégzését követően 1934. VIII. 20-án a Ludovika Akadémián avatták hadnaggyá, majd a 3. huszárezredhez helyezték. 1936. X. 1-től 1937. VI. 30-ig lovaglótanfolyamot, 1938. V. 1. és 15. között pedig gáztiszti tanfolyamot végzett. 1937. VIII. 1-től 1943. VIII. 15-ig előbb a IV. esendőrlovas alosztályban, majd átszervezés után a IV. önálló huszárszázadban szolgált. Alakulata arcvonalmögötti tisztjeként részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonulásban, illetve az 1939. III.-i kárpátaljai és az 1941. IV.-i délvidéki hadműveletben. 1939. V. 1-én főhadnaggyá, 1942. III. 30-án pedig századossá léptették elő. 1943. I. 5. és IV. 28. között mint a 10. önálló huszárszázad arcvonal mögött visszamaradt lovas felszázadának parancsnoka a 2. hadsereg oroszországi hadszíntéren frontszolgálatot teljesített. 1943. VIII. 15-től 1944. VIII. 20-ig a IV. hadtest parancsnokának személyi segédtisztjeként szolgált, ezután az 1944. IX. 16-i csermői sebesüléséig a 4. tábori póthadosztály felderítő pótosztálya huszárszázadának parancsnokaként a dél-erdélyi hadszíntéren harcolt. Ezt követően a 4. felderítő pótosztály parancsnokságának tisztjeként másfél hónapig az egri hadikórházban ápolták, majd alakulata visszamaradó különítményénél szolgált. 1945. I. 18-tól III. 31-ig Felsőszelín, a Huszár Kiképző és Felszerelő Központnál tevékenykedett. A pécsi helyőrségnél történt 1945. IV. 28-i jelentkezése után a 4. honvédkerületi parancsnokságának löügyi előadójaként tevékenykedett.

Különböző beosztások után 1948. VI. 1-től a HM kiképzési osztályán dolgozott. 1947. XII. 1-én őrnaggyá léptették elő. 1950. XI. 13-án a Budapesti Katonai Törvényszék „folytatólagosan elkövetett hűtlenség bűntette miatt” halálra ítélte, s 1951. II. 22-én Budapesten kivégezték. 1991. I. 25-én rehabilitálták, s posztumusz ezredessé léptették elő.

Fábry Zoltán sírja a Nemzeti Pantheonban ill. a pantheon bejáratánál látható Mementó-tábla (Bp, Új Köztemető, 298-as parcella)

MEMENTÓ

„NEM MÚLNAK ŐK EL, KIK A SZÍVÜNKBEN ÉLNEK,
HIABA SZÁLLNAK ÁRNYAK, ALMOK, ÉVEK,
ŐK ITT MARADNAK BENNÜNK CSÖNDESEN MÉG...”
GURÁSZ GYULAI

A II. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN 1945 ÉS 1956 KÖZÖTT HAZÁNKBAN A HATALMAT TÖRVÉNYTELEN ESZKÖZÖKKEL MEGSZERZŐ ÉS GYAKORLÓ SZOVJETBÉRENC KOMMUNISTA REZSIM RÉMURALMA ELLEN SZERVEZKEDŐ NEMZETI ELLENÁLLÁS SZÁMOS RÉSZTVEVŐJÉT HALÁLRA ÍTÉLTÉK ÉS KIVÉGEZTÉK. SOKUKAT PEDIG BÖRTÖNBE VETETTÉK. SZÁMOSAN A BÖRTÖNEN HALÁLOZTAK EL.
A DIKTATÚRA – HATALMÁNAK FENNTARTÁSA, A NEMZET ELRETTENTÉSE CÉLJÁBÓL – KONCEPCIÓS PEREKET RENDEZETT, AMELYEK EREDMÉNYEKÉPPEN OLYAN SZEMÉLYEKET IS KIVÉGEZTEK VAGY BÖRTÖNBE ZÁRTAK, AKIK AZ ELNYOMÓ RENDSZERREL SZEMBEN NEM LÉPTEK FEL, MÉGIS ÁLDOZATAIVÁ VÁLTAK.

A BUDAPESTEN KIVÉGEZETT VAGY BÖRTÖNÖKBEN, INTERNÁLÓ TÁBOROKBAN ELHUNYT HONFITÁRSAINKAT A 298-AS PARCELLÁBAN ÉS A 301-ES PARCELLA MINT EGY TÍZ SORÁBAN HANTOLTÁK EL.

AZ 1956 OKTÓBER 23-ÁN KIROBBANT FORRADALMAT ÉS SZABADSÁGHARCOT SZOVJET SEGÍTSÉGGEL LEVERŐ HAZAÁRULÓK HATALMUK MEGSZILÁRDÍTÁSA, A FORRADALMI GONDOLAT ÉS SZABADSÁGVÁGY ELTIPRÁSA ÉRDEKÉBEN A SZABADSÁGHARCOSOK KÖZÜL A TÖRVÉNYESSÉG LÁTSZATÁT KELTVE, DE ANNAK SÁRBATIPRÁSAVAL SOKUKAT HALÁLRA ÍTÉLTETTEK, KIVÉGEZTETTEK. HÚSZEZERNÉL TÖBB HAZAFIT PEDIG BÖRTÖNBE VETETTEK A BUDAPESTEN KIVÉGEZETT, ILLETVE BÖRTÖNEN ELHUNYT SZABADSÁGHARCOSOK TÖBBSÉGE A 301-ES PARCELLÁBAN, NÉHÁNYAN A 298-AS PARCELLÁBAN NYUGOSZNAK. GYLKOSAIK MÉG HOLTUKBAN IS MEGGYALÁZTÁK ŐKET.

A 301-ES PARCELLÁHOZ ILLESZKEDŐ 300-AS PARCELLÁBAN IS NYUGOSZNAK KIVÉGEZETT, ILLETVE BÖRTÖNEN ELHUNYT 56-OS SZABADSÁGHARCOSOK. A TEMETŐ MÁS RÉSZÉIN LÉVŐ 233-AS ÉS 235-ÖS PARCELLÁKBAN IS HANTOLTÁK EL ÁLDOZATOKAT, KÖZÜTTÜK A FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KIEMELKEDŐ SZEMÉLYSÉGEIT.

MEGGYLKOLT ÉS BÖRTÖNEN MEGHALT HONFITÁRSAINK HŐSIES ÁLDOZATA NEM VOLT HIABAVÁLÓ ÉLETÚTJUKKAL, HELYTÁLLÁSUKKAL ÉS HALÁLUKKAL. PÉLDÁT MUTATNAK MINDANNYIUNK SZÁMÁRA, A HAZA- ÉS SZABADSÁGSZERETET MINDENK FÖLÖTT VALÓ.

SZABADSÁGHARCOSOKÉRT KÖZALAPÍTVÁNY